

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ARIF CENGİZ ERMAN

CENGİZ HAN'IN

TATAR

KAĞANLIĞI

Moğol Adıyla Tarihten Silinen Tatarlar

ARİF CENGİZ ERMAN

İzmir'lidir. İstanbul'da doğdu. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Matematik okudu. 12 Eylül Askeri darbesinden sonra yurt dışına çıktı. İsveç Uppsala Üniversitesi'nde iktisat ve uluslararası ilişkiler okudu. İktisat tarihinde yüksek lisans yaptı. Bir süre üniversitede araştırma yaptı. Daha sonra ABD'ye yerleşti. Türkoloji disiplini aldıktan sonra Maryland Üniversitesi'nde Türk dilleri uzmanı olarak görev yaptı. Arif Cengiz Erman'ın yayımlanmış eserleri:

- *Gök Tanrı İnancı*
- *Türklerin Gerçek Tarihi*
- *Turan tarihine Giriş*
- *Türk Dilinin Köken Sözlüğü*
- *Devlet ve Demokrasi*
- *Sermaye Birikimi*
- *Hazar Kağanlığı*
- *Çin Tarihini Gerçeği*

SARMAL KİTABEVİ

Yayıncı Sertifika No: 48172

ISBN: 978-625-7647-59-5

Arif Cengiz Erman

Cengiz Han'ın Tatar Kağanlığı

Yayına Hazırlayan: *İsmet Gülseçgin*

1. Baskı: Ağustos 2021

Baskı ve Cilt

Repar Tasarım Matbaacılık

Merkez Mah. Cemal Ulusoy Cad. No: 43

Yenibosna /Bahçelievler/İstanbul

Sertifika No: 40675

Sarmal Kitabevi

Handegül Sok. Adatepe Sitesi A-3 Blok D: 65

Maltepe - İstanbul

Tel: 0532 297 72 59

www.sarmalkitabevi.com

İçindekiler

Önsöz.....	7
Tatar ve Moğol Kavramları Üzerine.....	8
Moğolların Gizli Tarihi Gerçekten Var mı?.....	27
Cengiz Taşı'nın Doğru Okunuşu.....	50
Cengiz Han'ın Ulu Yasa'sı	57
Ortaçağ Batı Kaynaklarında Tatarlar.....	75
Cengiz Han Dönemi	101
Ögedey Han Dönemi	120
Küyük Han ve Mengü Han Dönemleri	132
Ank Böke ve Kubilay Han Dönemleri	138
Büyük Hanlık	145
Altın Orda Hanlığı	160
Çağatay Hanlığı	180
İl Hanlığı	191
Tatarların Dünyaya Etkileri	205
Kaynak	211

Tarihçiler Cengiz Han'ın Moğol olduğunu ve kurduğu kağanlığın bir Moğol kağanlığı olduğunu öne sürerler. Bu resmî tarihe göre küçük bir azınlık olan Moğollar, kendilerinden sayıca çok daha kalabalık olan Türkleri egemenlikleri altına alarak büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Ancak bu tarihçilerin hiç biri, Cengiz Han'dan önce Moğol adlı bir halkın tarihteki varlığını her hangi bir tarihi kaynağa dayandırarak açıklayamazlar. Moğollar, Cengiz Han'la birlikte sanki gökten düşmüş gibi birden bire tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu tarihçilerin, tarihi kaynak olarak ortaya sürdükleri tek belge ise, Çince yazılmış olan “Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi” adlı metindir. Gerçekte bir destandan başka bir şey olmayan bu metin, artık “Moğolların Gizli Tarihi olarak” biliniyor.

Yalnızca çok değerli bir sözlük olarak değil, ama aynı zamanda çok değerli bir tarihî belge olarak da büyük bir önem taşıyan Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyıl sonunda yazdığı Divanî Lugat el Türk adlı eserinde, Moğollar ile ilgi hiç bir bilgi bulunmaz. Kaşgarlı Mahmud eserinde, adlarını yazdığı bütün Türk boylarının yanında Farslardan, Tibetlilerden ve hatta Japonlardan bile söz eder, ancak Moğollardan bir tek söz bile etmez. Anayurdu Orta Asya'yı çok iyi tanıyan Kaşgarlı Mahmud acaba Moğolları dikkate mi almamış, yoksa Orta Asya'da hiç bir Moğola mı rastlamamış? Kaşgarlı eserinde, olmayan bir halkın varlığından nasıl söz edebilirdi? Ancak Çinli ve Batılı tarihçilere ve dahi onları hiç sorgulamadan tekrar eden Türk tarihçilere göre Moğollar, tarih boyu Türklerle bir arada yaşamış. Kaşgarlı Mahmud da bir arada yaşadığı bu Moğolları hiç fark etmemiş meğer! 16. yüzyılda yazılmış olan ve Türk tarihi açısından çok değerli bir tarihî kaynak olma niteliği taşıyan Tevarihü Güzidei Nusret Nâme'de ise, Moğol olarak adlandırılan halkın aslında Tatarlar olduğunu yazar. Ancak Moğolların

Türklerden ayrı bir halk olduğunu savunan tarihçilere göre bu eserlerin hiç bir önemi yoktur anlaşılan.

Bir yazı dili olan Klasik Moğolca 17. yüzyılda, Modern Moğolca da 18. yüzyıldan sonra oluştu. Bunu bugün hiç bir dilbilimci inkâr edemez. Moğol dilinin tarihini açıklamaya çalışan dilbilimciler, 17. yüzyıldan önceki dili ise, Klasik öncesi Moğolca ya da Ön Moğolca diye adlandırdılar ve buna da Cengiz Taşı'ndan başka hiç bir yazıtı belge olarak gösteremezler. Bu yazıt, bugüne kadar doğru okunamadı. Nedeni ise, yazıtın 18. yüzyıldan sonra Türkçe ile Mançucanın karışımından oluşan bir dil olan Moğolca ile okunmaya çalışılmasıdır. Oysa yazıt Eski Türkçedir. Bu yazıtın doğru okunuşunu kitapta ayrı bir bölüm olarak verdim.

Cengiz Han bir Türktü. Cengiz Han'ın, bugün Moğolistan olarak adlandırılan Tataristan topraklarındaki Türk boylarını birleştirerek kurduğu kağanlık da bir Türk kağanlığıydı. Bu Türk boylarının torunları Avrasya'daki Türk topraklarında bugün de yaşamaktadır. Tüm ortaçağ kaynakları, Cengiz Han'ın ve halkının Tatar olduğunu yazar. Günümüzün tarihçileri ise inatla onların Tatar ya da Türk değil, Moğol olduklarını savunurlar. Batılı ve Çinli tarihçilerin Türkleri tarihten silmeyi amaçlayan bu çabaları bir dereceye kadar anlaşılabilir. Çünkü bu Türkofobinin nedeni tarihseldir. Eğer Türkleri tarihten çıkarırsanız, Türklerin tarihi Türklerden başka herkese yetecek kadar zengindir. Ancak Türk tarihçilerin, Batılı ve Çinli tarihçilerle ağız birliği içinde bu Türkofobiye katılmalarının hiç bir anlaşılabilir yanı yoktur. Uzun sözün kısası bu kitap, Moğol adıyla tarihten silinen Tatar Türklerinin tarihini anlatıyor.

Tatar ve Moğol Kavramları Üzerine

Oğuzlar gibi Türk boy birliklerinden biri olan Tatarlar, ilk kez Orhun yazıtlarında Otuz Tatar Budun ya da Tokuz Tatar

Budun gibi adlarla geçer. Bunlar Tatar boy birliklerinin adlarıdır. Örneğin Kül Tegin yazıtında şöyle yazar: “yoguçi sıgıtçı öngre kün togusıkta böküli çölük el tabgaç tüpüt apar purum qırqız üç qırqan otuz tatar qıtan tatabı bunça budun kelipen sıgıtmuş yogulmuş”. (O gün doğudaki Kore, Tabgaç, Tibet, Avar, Rum, Kırgız, Üç Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı budunlardan yasçı, ağlayıcı gelip ağlamış, yas tutmuş.). Erken Türkçe 'çetin / zor' demek olan *dada* sözünden türemiş olan Tatar adı, *dada>tata* sözünün -r çoğul eki almış halidir ve çetinler / zorlular' anlamına gelir. Eski Tatar birliğini oluşturan Türk boyları, günümüzdeki Kuzey Moğolistan topraklarında ve Baykal gölü çevre- sinde yaşıyordu. Bu boylar, Türk Kağanlığı'na karşı sık sık ayaklanmış ve savaşmışlardır.

Türk (ya da Türik) adı ilk kez Orta Asya'da Türk (“Kök Türk”) Kağanlığı döneminde ortaya çıkmadı. Bir kısım Çinli ve Batılı tarihçi bunu kullanarak, Türklerin tarih sahnesine ilk kez bu dönemde ortaya çıktıklarını savunur. Böylece Türkler, geçmişi olmayan bir halk gibi ortaya sunulur. Bu tarihçilere göre Türklerin, Türk Kağanlığı'ndan önce bölgede kurulmuş olan kağanlıklarla da hiç bir ilgisi yoktur. Türkler sanki bir gecede mantar gibi ortaya çıkmış olan bir halktır. Oysa Türk adı çok daha eski çağlarda da kullanılmıştır. Örneğin Karadeniz Bozkırında yaşamış olan Kimmerler kendilerini Türk olarak adlandıran Türk boy birliklerinden biriydi. Kimmerlerin Doğu Avrupa ve Balkanlar'a yayılan kolu olan Traklar da Türk adını kullandılar. Anadolu'daki Huriler de Türk adını kullanmış olan bir halktır.

Daha önceki kitaplarımda da yazdığım gibi Trak, Türik adının Pelasg ve Roma dillerindeki söylenişlerinden gelmektedir. Kurlular (Kırlılar / Yerliler) ya da Asurca adıyla “Huriler” de kendilerini Türk olarak adlandırdılar. Eski bir Sümer şehri olan Mari'de bulunan tabletlerde, Kurluların doğu kolu olan Turukların yiyecek yağmaladıkları yazar. Buradaki “Tu-

ruklar", Trklerdir. Ancak Türk boyları, genel adları olan Türk adını her zaman ve her dönemde kullanmadılar. Türk boyları genellikle kendi boy adlarını kullanmayı yeğlediler. Örneğin Türk Kağanlığı'nı kurmuş olan Üç Oğuzlar kendilerini Trk Budun (Türk Boyları / Türk Ulusu) olarak adlandırdı. On Oğuzlar da (ya da On Ok) kendilerini Trgeş olarak adlandırdı. Trgeş, eski Türkçedeki -ş çoğulekiyle, Türkler demektir.

Kaşgarlı Mahmud 11. yüzyılın sonunda yazdığı Divan-ı Lugat it-Türk adlı eserinde, "Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi -Tanrı kutsal kılası- Yalvaç Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu Türke dek ularır. Bunlar -Tanrı kutsal kılası- Yalvaç İbrahim oğlu İshak, İshak oğlu Iysu, Iysu oğlu Rumu andırır. Bunlardan her bir boyun birçok oymakları vardır ki sayısını ancak Ulu Tanrı bilir. Ben bunlardan kök ve ana boyları saydım; oymakları bıraktım. Yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı... yazdım. Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim. Rum ülkesine en yakın olan boy Peçenektir. Sonra Kıpçak, Oğuz, Yemek, Başgıt, Basmul, Kay, Yabaku, Tatar, Kırgız gelir. Kırgızlar Çin ülkesine yakındırlar. Bu boyların hepsi Rum ülkesi yanından doğuya doğru uzanır gider. Çiğil, Toxsı, Yağma, Uğrak, Çaruk, Çomul, Uygur, Tangut, Kıtay. Kıtay ülkesi Çin'dir. Bundan sonra Tawgaç gelir. Orası Maçin'dir. Bu boylar güney ile kuzey arasında bulunurlar... Tawgaç, Maçin'in adıdır. Burası, Çin'den dört ay uzaktadır. Çin aslında üç bölüktür: birincisi, Yukarı Çin'dir ki, doğudadır. Buna Tawgaç derler. İkincisi orta Çin'dir. Burası, Kıtay adını alır. Üçüncüsü, aşağı Çin'dir, Barxanadı verilir. Bu, Kaşgar'dır. Ancak şimdi Maçin, Tawgaç diye tanınmıştır. Kıtay ülkesine de Çin denilmiştir."¹ diye yazar.

Kaşgarlı'ya göre "Rumları andıran" ana Türk boylarının arasında Kıtaylar, Tangutlar ve Tabgaçlar (ya da Kaşgarlı'nın

¹ Kaşgarlı Mahmut, Divanı Lugat-it-Türk, çeviren Besim Atalay. 1986. Ankara.

yazdığı gibi "Tawgaçlar") da vardır. Resmî Çin tarihindeki "Batı Xia Hanedanlığı" Tangutların kağanlığı, "Liao Hanedanlığı" Kıtayların kağanlığı, "Song Hanedanlığı" da Tabgaçların kağanlığıdır. En sonuncu hanedanlık olan "Çing Hanedanlığı" ise bir Mançu kağanlığıdır ve Çin'in Türk etnik yapısı bu dönemde değişmiştir. Kaşgarlı eserinde, "Çin ve Maçin halkının ayrıca dilleri vardır. Bununla birlikte şehirli Türkçeyi iyi bilirler. Mektuplarını bize Türk yazısı ile yazarlar." diye yazmıştır.

Ancak Çinli ve Batılı tarihçiler Kıtayların, Tangutların ve Tabgaçların inatla Türk olmadıklarını savunur. Çünkü bu tarihçiler kimin Türk olduğunu, kendilerinden bin yıl önce yaşamış olan Kaşgarlı'dan çok daha iyi bilmektedir! Çinli tarihçilerin böyle düşünmeleri doğaldır, çünkü bugün Çin Tarihi diye yazdıkları tarih aslında neredeyse tümüyle Türk tarihidir. Çinli tarihçilerin yaptığı bu düzmecilik, Batılı tarihçilerin işine gelir. Çünkü onlar için önemli olan Türklerin tarihten silinmesidir. Bunun için de ellerinden geleni yaparlar.

Türk tarihini çarpıtmayı kendilerine görev edinen Çinli tarihçiler, Türk boylarının ya da boy birliklerinin Türklerle bir ilişkilerinin bulunmadığını karutlayabilmek için özel bir çaba harca. Çin tarihine bakarsanız, adları Mandarin dilinde olan çok sayıda halk bir gecede ortaya çıkar ve sonra bir gecede ortadan kaybolup, yerine yine adları Mandarin dilinde olan yeni halklar ortaya çıkar. Batılı tarihçiler de bu egzotik tarihi büyük bir iştahla sindirerek, Çinli tarihçilerle ağız birliği yapar. Çinli ve Batılı tarihçilerin yazdıklarını büyük bir hayranlık içinde okuyan Türk tarihçiler ise, bu verilere dayanarak büyük bir mutluluk içinde ve kendilerinden emin olarak tarihçilik görevlerini yerine getirir.

Kaşgarlı Mahmud eserinde, "Çomul boyunun kendilerinden bulunduğu çöl halkı ayrı bir dile sahiptir, Türkçeyi iyi bilirler. Kay, Yabaku, Tatar, Basmul boyları da böyledir. Her

boyun ayrı bir ağzı vardır; bununla birlikte Türkçeyi de iyi konuşurlar.” diye yazar. Tekeden süt sağmaya çalışan kimi yabancı tarihçiler ise bunu kaynak göstererek, Tatarların Türk olmadıklarını savunur. Oysa bu boyların hepsini Türk boyları içinde sayan Kaşgarlı Mahmud'un burada “dil” dediği lehçedir. Daha sonra “Dillerin en yeğnişi [hafifi] Oğuzların, en doğrusu da Toxsı ile Yağmaların dilidir” diye yazmıştır. Bunlar birbirinden ayrı diller midir? Kaşgarlı'nın adlarını saydığı bu boyların hepsi Türk boylarıdır ve değişik lehçeler konuşmuşlardır. Ancak bugün artık Tatarların Türk olmadığını bu tarihçilerin hiç biri açık açık savunamaz. O zaman yapılacak olan en kolay iş, Tatarları silip yerine Moğolları koymaktır. İşte bugün yaptıkları iş tam da budur.

Cengiz Han'ın kurduğu kağanlık, Tataristan'daki Türk boylarının birliğinden oluşan bir kağanlıktı ve kurulduktan kısa bir süre sonra Orta Asya'daki bütün Türk boylarını tek bir bayrak altında topladı. Tataristan (bugünkü Moğolistan) toprakları, Türklerin ana yurdunun bir parçasıdır ve eski Türk yazıtlarında Moğol adında bir boydan ya da boy birliğinden söz edilmez. Kaşgarlı Mahmud Divan'da, Moğollar üzerine bir tek söz bile yazmamıştır. Çünkü Moğol adında bir etnos o dönemde henüz daha ortada yoktu. Daha da ötesi, tarihte Moğol adında bir etnos, bir boy ya da bir boylar birliği hiç bir zaman var olmadı. Tarihte Moğol adında bir boyun ya da etnosun var olduğunu savunanlar, tarihi çarpıtmaya çalışan Çinli ve Batılı tarihçilerdir. Peki o zaman Moğollar nereden çıktı?

Orta Asya'da gelişen Türkçe tarih yazıcılığının en değerli eserlerinden biri olan Tevarihü Güzidei Nusret Name, Eski Farsça yazılmış olan Cami el Tevarih'in ilk cildinin Çağatay Türkçesine çevirisini de içermektedir. Oğuz Han destanı ile başlayan bu eser, Cengiz Han'ın yaşamı ve egemenliğinden Şiban Han'ın küçük kardeşi Mahmut Bahadır Sultan dönemini de kapsayan tarihi olayları ele alır. 1502 yılında yazılmış olan

ve 149 yapraktan oluşan eserin yazarının kim olduğu bilinmi-
yor. Tevarihî Güzideî Nusret Name'de şöyle yazar:

"Bu Türkler ki adları yazıldı, Abulca Han'dan gelirler. Abulca, Nuh peygamberin oğluydu. Onun dört oğlu oldu. Ad-
ları şöyledir: Kara Han, Or Han, Gür Han ve Güz Han. Bun-
lardan Kara Han'ın oğlu Oğuz Müslüman oldu ve onun bazı
kardeşleri dağıldı.

Oğuz Han'ın altı oğlu vardı:

Gün Han. Bunun dört oğlu vardı. Adları şöyledir: Kayı,
Bayat, Alkaravlı, Karaevli.

Ay Han. Bunun da dört oğlu vardı. Adları şöyledir: Yazır,
Döger, Dodurđa, Yaparlı.

Yıldız Han. Bunun da dört oğlu vardı. Adları şöyledir:
Avşar, Kızık, Bigdili, Karkın.

Gök Han. Bunun da dört oğlu vardı. Adları şöyledir: Bayın-
dur, Peçenek, Çavuldur, Çepni.

Dağ Han. Bunun da dört oğlu vardı. Adları şöyledir: Salur,
Eymür, Alayuntlı, Üregir.

Deniz Han. Bunun da dört oğlu vardı. Adları şöyledir: Büg-
düz, Yigdir, Yıva, Kırık.

Oğuza bağlı olan kardeşlerinin adları şöyledir: Uygur, Kan-
glı, Kıpçak, Karluk, Kalaç, Ağaçeri. Oğuzla birlik olmayan kar-
deşlerine Moğol derler, ancak gerçek adları Moğol değildi. Bu
ad sonra oldu ve her boya belli bir ad takıldı. Bu boy iki bölüm-
dür. Birinci bölüm Calayır, Suyka, Tatar, Merkit, Körküt, Tam-
galık, Targut, Oyrat, Burgut, Korı, Tö'eles, Tümet, Bulgaçın,
Kermüçin, Urasut, Telengüt, Kestimi, Uryangkıt, Kurkan, Sasıt.
İkinci bölüm Kereyit, Nayman, Öngüt, Tangkut, Bekrın, Kar-
kın. Bunlar Gür Kan ve Güz Han'dan gelirler. Bunlar Ergene
Kon'a vardılar ve soyları çoğaldı ve Moğol sözü bunların soy
adı oldu.

Bu Moğol, Türk boyundan bir boydu. Çünkü varlığı eski-

den beri bulunurdu. Bu dört yüzyılda onlardan çok hanlıklar ortaya çıktı. Bunlar kendinden çoğaldı ve o Türk boylarını Moğol diye adlandırdılar. Bundan önce Tatar ili güçlüydü. Hepsine Tatar derlerdi. Hâlâ Çin'de ve Hidistan'da Tatar derler. Bu Moğolun aslı iki bölümdür. Birinci bölümü Nüküs, Uryangkıt, Kongrat, Engires, Olkunut, Korulas, İlçigin, Kongliyut, Oryat, Kongkıtın, Arulat, Tunçin, Üşün, Süldüs, İldürgin, Bayavut, Kenges. İkinci bölüme Alan Ko'a derler... Alan Ko'a Dörmen boyundandı. Nirun bu on altı boydan oluşur. Nirun, bunlara Kıyat derler iki bölümden oluşur: Salciyut ve Tayıçut. [Bu on altı boy] Kıyat-ı mutlak Kıyat [asıl Kıyat], Bormuçın yarı eşhel çeşm [ela gözlü], Cenes, Noyakin, Dörben, Barin, Tö'eles, Yürgin, Çangşa'uk, Hedergin, Curyat, Budat, Doklat, Yesüt, Sügen, Kingkiyat. Bunların kolu Çingiz Han'ın atasındandır... Her birisi bir saygın boy oldu.

Tatar boyu. Eskiden beri bu boyun adı ünlüdür. Bunların çok kolları ortaya çıktı... Kıtay ülkesine yakındırlar... Kıtay kağanlarına haraç verirlermiş ve her yerde bu halk dikbaşlılık edermiş... Çok yıllar bu boyun savaşları olurdu. Bu nedenle ünlüdürler. Bu boyun kadınları küçük bir şey için ellerine bıçak alıp vuruşmuş... Elbette Tatar adıyla ünlüdürler... Gayret kıldılar ki Moğol desinler. Bununla birlikte eskiden bu adı ayıp görürlerdi... Bu Moğol adı onlara eski ad olmuş deyip öğünürler... Ötekiler [öteki boylar] onunla birleştiler. Bununla birlikte Alan Ko'a tarihinin üç yüz yılından beri onlara [Tatarlara] Nirun boyu derler. Saygın ve çok büyüktüler. Hâlâ Moğol adıyla ünlüdürler. Bütün oymaklar birleştikten sonra onlara Moğol dediler. Öyle ki Kıtay ve Hinduçin ve Maçin ve Kırgız ve Deşt-i Kıpçakda ve Arab ve Acemde Tatar derler... [Eskiden] Altı boydular: Tutukluyut Tatar, Alçı Tatar, Çağan Tatar, Küyin Tatar, Nirat [Tatar], Barkuy Tatar. Bu Tutukluyut, boyların [en] ulusuydu... Bu boyun savaş ve düşmanlıkları çoktu. Sürekli birbirini öldürmekle uğraşırlardı. Kabul Han zamanında han çı-

karan Moğolun ulusuydu. Kıyat boyu daha çok onun soyuydu.”² Eser, eskiden Tatar olarak adlandırılan Türk boylarının daha sonra topluca Moğol olarak da adlandırıldığını açıklamaktadır.

Şimdi Tevarihî Güzideî Nusret Name'de yazılanları ele alalım. Yazılanlar her ne kadar biraz karmaşık gibi görünse de, dikkat edilirse yukanda Tatar boylarının içinde Tatarlar bir kez daha anılmaktadır. Bunun nedeni, Tatar birliğinin bir çok alt boya bölünmesinden sonra geriye kalan ana gövdenin kendini hâlâ Tatar olarak adlandırmış olmasıdır. Ancak, Tatarlardan bölünen tüm bu boyların toplamı da yine Tatarlar olarak adlandırılmaktadır. Çünkü Tatarlar da Oğuzlar gibi tek bir boy değil, içinde çok sayıda boylar barındıran bir birliktir. Ayrıca şu ayrıntıya dikkat etmek gerekiyor: “Bununla birlikte Alan Ko'a tarihinin üç yüz yılından beri onlara [Tatarlara] Nirun boyu derler.”

Alan Ko'a, Tatar devletinin adıdır ve Tatarlar, Nirun olarak da adlandırılmışlardır. Alan, As boyunun diğer bir adıdır. Orhun yazıtlarında Azlar olarak gördüğümüz Otuz Oğuz (ya da Otuz Oğur) boylarından biri olan Alanların bir bölümü, ana yurtları olan Kafkasya'nın kuzeyindeki bozkırlardan Orta Asya'ya göç etmiş ve daha sonra Tatar birliğine katılmıştır. Ko'a da imparatorluk ve ülke anlamlarına gelir. [Eski Türkçe *kog / kug / kuk / kuu / kuy*, Tabgaç Türkçesinde *ku□k* ya da *k□wuk* 国, Mandarin dilinde *guó* 国] Dolayısıyla Alan Ko'a, Alan İmparatorluğu demektir. Buradan da Orta Asya'ya göç etmiş olan bu Alan (As) kolunun, Tatar birliğine önderlik etmiş olduğunu anlıyoruz.

[Günümüzdeki dilbilimciler Eski Türkçe *kog / kug / kuk / kuu / kuy*, ve Tabgaç Türkçesinde *ku□k / k□wuk* biçimlerinde söylenmiş olan bu sözün Çince *guó* sözünden Türkçeye geçtiğini savunurlar. Tabgaç Türkçesini de “Geç Orta Çince” diye ad-

² Tevarihî Güzideî Nusret Name, A. M. Akramov, İstanbul, 2009.

landırırlar. Oysa bugün Çince denilen Mandarin dili, 17. yüzyılın ortasından sonra oluşmaya başlamıştır ve *guó* sözü Mandarin diline Türkçeden geçmiştir.]

Eserde daha sonra şu sözleri görüyoruz: “Nirun, bunlara Kıyat derler iki bölümden oluşur: Salciyut ve Tayıçut.” Böylece Tatarlara, Nirun ya da Kıyat da denildiğini ve Salciyut ile Tayıçut olarak iki ana kola ayrıldıklarını anlıyoruz. Eski Türkçe *kıy*, 'sınır' demektir; *kıyat*, 'sınırlar' anlamına gelir. Esere göre Cengiz Han, Kıyatlardandı. Böylece eser, Cengiz Han'ın bir Tatar olduğunu vurgulamaktadır. Salciyut, 'salcılar'; Tayıçyut da 'tayacılar' demektir. *Sal*, salmak, koymak, atmak gibi anlamlara gelir. *Taya* da dayamak anlamına gelir.

Esere göre Tatar birliği dağılıp bir çok boya ayrılmadan önce altı ana boydan oluşuyordu. Bunlar Tutukluyut Tatar, Alçı Tatar, Çağan Tatar, Küyin Tatar, Nirat Tatar ve Barkuy Tatar boylarıydı. Eski Türkçe *tutuqluğ*, 'başbuğlu', 'önderli' demektir. Tutukluyut, *tutuqluğ* sözünün eski Türkçedeki -t çoğul eki almış halidir. Eserde bu nedenle “Bu Tutukluyut, boyların en ulusuydu” diye yazar. Alçı, 'alaca' demektir; Bunlar Alaca (ela gözlü, renkli gözlü) Tatarlardır. Çağan, 'ak' demektir; *çak* kökünden türemiştir ve 'parlayan' anlamına gelen *çakan* sözünden dönüşmüştür. Bunlar da Ak Tatarlardır. [Bugünkü Moğolcada *ak* yerine *çağan* sözü kullanılır.] Küyin, 'yanmak'; demek olan *küiy*/*köy* kökünden türevdir ve 'yanık' demektir. Kara Tatar denilen Tatarlar bunlardır. Eski Türkçe *nar/ner/nir* sözü, 'yan / öte / uzak' anlamlarına gelir. Bunlara da Öte (Uzak) Tatarlar denebilir. Bugün bunlara “Yaban Tatar” diyenler bile var! Nirat ya da Nirun, *nir* sözünden -t ve -n çoğul ekleriyle türemiştir. Ancak Nirat, altı boydan birinin; Nirun ise bu boyların toplamının adıdır. Barkuy da, 'varlıklı' demektir. Bark, eski Türkçe mal, varlık, ev, saray gibi anlamlara gelir.

Diğer Çinli tarihçilerden farklı bir tarihçi olan Tayvanlı Ha Sun, 2014 yılında yazdığı 論匈奴突厥蒙古的關係 “Hunlar,

Türkler ve Moğolistan İlişkileri Üzerine” adlı makalesinde şöyle yazmaktadır:

“Hem Moğolca hem de Türkçe, Türk dilinden türemiştir ve iki dilin alt katmanları aynıdır. İki dilin farklılaşması, Türklerin batıya göçü ile ilgilidir. Türk göçünden önceki içkin söz dağarı çağdaş Moğolcadır ve çağdaş Türkçe ile ortak kelime dağarıdır.... Timur döneminde Moğol ulusu daha yeni doğmuş ve diğer Türk kavramından kopmuştur... İlk olarak 5. yüzyılda göçebe boylarda ortaya çıkan Tatarlar, kuzeydoğu Moğolistan ve Baykal Gölü çevresinde görülür. Tatarlar Moğolca konuşurlardı. Moğolistan'ın ortaya çıkmasından önce Tatar terimi Moğolca konuşan boyu temsil ederdi. 13. yüzyılın başında, bu değişik Moğol Türk göçebe grupları, Moğol fatihi Cengiz Han'ın ordusunun bir parçası haline geldi. Daha sonra Moğollar ile Türkler birbiriyle kanıştı, bu nedenle Rusya ve Macaristan'ı işgal eden Moğol ordusu Avrupalılar tarafından toplu olarak Tatarlar olarak adlandırıldı.

Çin tarih kitapları Moğollar ile Türkler arasındaki ilişkiyi her zaman karıştırmıştır. Asıl tarihsel gerçek şudur: Moğolistan Türklerin bir kolu ve geride kalan Türklere aittir. Moğol dili düzeyi Sığır, koyun, at gibi sözler ve diğer Türkçe söz dağarı Türkçe ile aynıdır. Timur ve Cengiz Han döneminde Türklerin batıya göç etmesinden kısa bir süre sonra Moğolistan diğer Türk kavramından kopmuş ve bu nedenle Moğollar batıya hareket ettikten sonra İslam'a döndükçe batıya göç eden yeni Türklere dönüşmüşlerdir.

Moğollar, Cengiz Han döneminde bir gecede gökten düşmediler. Moğollar eski çağlardan beri Moğol yaylasında yaşamışlardı. Eski zamanlarda Kuzey Hunların bir koluna bağlıydılar. Ortaçağ Türk ordusu ve Türkmenler batıya göç ettikten sonra birlikte yaşayıp bağlaş kuran kimi Türkler geride kalmış ve sonraki kuşakların Moğolları olmuşlardır... Cengiz Han, Türklerin batıya doğru göç etmesinden sonra bölünen

kuzey Asya otlaklarını birleştirdi. Moğollar o dönemde doğmamışlardır, bu nedenle Kuzey Asya otlakları ya da Türk otlakları denen Moğol otlakları [o zaman] yoktu. Cengiz Han döneminde Moğol ulusu yoktu... Cengiz Han, Moğol ulusu denen bir ulus olduğunu hiçbir zaman bilmedi, çünkü Moğol ulusunun oluşunu onun ölümünden sonra gerçekteşti... Kuzey Asya otlaklarının birleşmesinden sonra, Cengiz Han yeni birleşik imparatorluğa Moğolistan adını verdi. Kuzey Asya otlaklarında geride kalan Türk halkını birleşik etnik bir ad olan Moğol olarak adlandırdı ve Moğol ulusu doğdu. Moğollar geride kalan Türklerdir... Moğolistan Türklerle aittir. Moğol ulusu, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra doğmuştur.”³

Ancak Ha Sun burada kendisiyle çelişki içindedir. Önce “Cengiz Han, Moğol ulusu denen bir ulus olduğunu hiçbir zaman bilmedi, çünkü Moğol ulusunun oluşunu onun ölümünden sonra gerçekteşti.” derken, sonra da “Daha sonra Moğollar ile Türkler birbiriyle karıştı” diye yazmaktadır. Ayrıca, “Tatarlar Moğolca konuşurlardı” demek, Günümüzdeki Moğol dilinin tarihini bilmemekten kaynaklanmaktadır. Ha Sun'un öne sürdüğü gibi, Tatarların Moğolca konuştukları ve Tatar teriminin Moğolca konuşan boyu temsil ettiği doğru değildir. Ha Sun makalesinde “İki dilin [Türkçe ile Moğolcanın] farklılaşması, Türklerin batıya göçü ile ilgilidir. Türk göçünden önceki içkin söz dağan çağdaş Moğolcadır.” derken, farklılaşan dilin Moğolca değil, Türkçe olduğunu ileri sürmektedir. Gerçekte ise farklılaşan dil Türkçe değil, Moğolcadır. Tatarlar da Moğolca değil, Türkçe konuşmuşlardır. Cengiz Han'ın kurduğu imparatorluğun genişlemesiyle birlikte, bugünkü Moğolistan topraklarındaki Türklerin bir kesiminin batıya doğru yayılmasından sonra geride kalan Türk boylarının dili, daha

³ 論匈奴突厥蒙古的關係 “Hunlar, Türkler ve Moğolistan ilişkileri üzerine”. <https://chaoglobal.wordpress.com>

sonra Mançuca ile kanşarak Türkçeden farklılaşmıştır. Cengiz Han, kağanlığın topraklarını oğulları arasında paylaştırdığında, dördüncü oğlu Tuluy'a bugünkü Çin, Tibet, Mançurya, Moğolistan ve Moğolistan'ın kuzeyindeki toprakları vermişti. Tuluy 1232 yılında öldü. 1251 yılından sonra Tuluy'un oğulları Möngke 1251-1259, Arık Böke 1259-1264 ve Kubilay 1260-1294 yılları arasında kağanlığı yönettiler. Büyük Han Möngke'nin ölümünün ardından kardeşleri Kubilay ile Külegü ("Hülagu") savaşta oldukları için Arık Böke kısa bir süreliğine tahta çıktı. Tahta kimin çıkacağını belirlemek için 1260 yılında toplanan kurultayda yapılan görüşmelerde rakip gruplar uzlaşmaya varamadığından, hem Kubilay, hem de Arık Böke tahta geçti. Kağanlık bu çekişme içinde üç yıl boyunca bir iç savaş yaşadı. 1264 yılında Arık Böke yenildikten sonra Kubilay'ın kağanlığı tüm Tatarlar tarafından tanındı.

Kubilay Han öldükten sonra Tatar Kağanlığı dörde bölündü. Tuluy'a kalan topraklar üzerindeki Tatar Kağanlığı, Kubilay'ın soyundan olan Toğan Temir Han'ın yönetimi sırasında 1368 yılında Çin'deki egemenliğini yitirdi. 1351 yılında Kızıl Türbanlılar Ayaklanması sonunda Tabgaç Türkleri Tatarları Çin'den kovarak, o yıl Dördüncü Tabgaç Kağanlığı'nı kurdular. Bu kağanlık, resmî Çin tarihinde "Ming Hanedanı" olarak anılır. Mançurya Tabgaçların eline geçti. Tibet bağımsız oldu. Tatarlarının elinde yalnızca bugünkü Moğolistan toprakları kaldı. Batıya yayılan Tatarlar gibi İslama geçmemiş olan bu Tengrici Tatarlar ağırlıklı Bormuçın (ya da "Borçigin") ile Oyrat, Nayan, Targut, Burgut, Bayavut, Dörben ve Kereyit gibi boylarından oluşuyordu. Bu boyların kimi oymakları batıya göç etmiş olsa da, bir kısmı bugünkü Moğolistan topraklarında kalmıştı.

Toğan Temir Han 1370 yılında öldükten sonra yerine oğlu Biligtü Han (1370-1378) geçerek, kağanlığın egemenliğini Karakorum merkez olmak üzere, bugünkü Moğolistan toprakları

üzerinde sürdürdü. Tabgaçlar 1372 yılında Tatarları Moğolistan'a kadar izledi, ancak Biligtü Han ile generali Kök Temir tarafından yenildiler. 1380 yılında Tabgaçlar yine Moğolistan'a girerek Karakurum'u yağmaladılar ve yaklaşık 70 bin Tatarı tutsak aldılar. 1387 yılında Tabgaçlar Tatarlara bir kez saldırarak onları yendiler. Tabgaçların bu son saldırısından sonra, kağanlığın egemenliğini kabul etmek istemeyen Oyrat boyu ise, yaklaşık yüz yıl boyunca kağanlıkla çatışma içinde oldu. Ancak Tayan Han ve Tümen Han yönetimleri sırasında Oyratlar tam bir denetim altına alınabildi.

Tayan Han (1479-1517), Oyrat baskısını ortadan kaldırarak birliği sağladı. Ardından Tümen Han (1558-1592), Tatarların tümünü birleştirmeyi başardı ve Oyrat boyunun büyük bir bölümünü egemenliği altına aldı. Ayrıca, Mançurya'daki bir kaç Mançu boyunu da egemenliği altına alarak onları vergiye bağladı. Tümen Han 1576 yılında Tibet Budizmini benimsedi. Buyan Seçen Han'dan (1593-1603) sonra tahta geçen son Tatar kağanı Likten Kutugtu Han (1603-1634), Budist din adamlarını Budist dini metinlerini Türkçeye çevirmekle görevlendirdi. Böylece, edebî bir dil olan ve yalnız yazı dili olarak kullanılan bugün Klasik Moğolca olarak adlandırılan yazı dili oluştu. Klasik Moğolca, Türkçeye çok yakın olan ve çok az Mançuca etkisi taşıyan bir yazı dilidir. Ancak bu yazı dili, bölge Türklerinin dilini etkiledi.

Bu dönemde Nurhaci, bugünkü Mançurya'nın kuzeydoğusundaki Mançu boylarını birleştirerek 1616'da Mançu Kağanlığı'nı kurdu. Nurhaci'nin oğlu Hong Tayci, Likten Kutugtu Han'a karşı olan Tatar yandaşlarıyla birlikte 1632 yılında Tatar Kağanlığı'na saldırdı. Tibet'e kaçan Likten Kutugtu Han 1634 yılında ölünce, Mançular bugünkü Doğu ve Güney Moğolistan topraklarını ele geçirdiler. Ardından, 1644 yılında Tabgaç Kağanlığı'nı yıkarak Çin'in egemenliğini ele geçirdiler. Mançu Kağanlığı, resmî Çin tarihinde "Çing Hanedanı" olarak anılır. 1697

yılına kadar Mançular geriye kalan Tataristan (bugünkü Moğolistan) topraklarının tümünü ele geçirdiler. Böylece Tatar Türkçesi süreç içinde, Mançucanın etkisiyle bozularak Moğol dili ortaya çıktı. Moğolca, kısa bir dönem edebî bir dil olarak kullanılan Klasik Moğolcadan oldukça farklı bir dildir. 1912 yılında Mançu Kağanlığı yıkılınca, Moğollar Rusların yardımıyla Moğolistan'ın bağımsızlığını ilân ettiler. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra Güney Moğolistan (İç Moğolistan) Çin'in eline geçti.

Moğolca, Türkçenin Mançuca etkisiyle bozulmuş olan biçimidir. Klasik Moğolcayı ya da Çağdaş Moğolcayı biraz bilen bir Türk dilbilimcisi, Moğolca içine ilgisizce serpilmiş olan Mançuca sözleri (kelimeleri) kolayca fark eder. Bu Mançuca sözler, Türkçe sözlerin yanında yedek birer eş anlamlı olarak bulunmaktadır. Örneğin 'at' demek olan Mançuca *morin*, klasik Moğolcaya hiç değişmeden *morin* olarak alınmış, Moğolcaya da *mor* olarak dönüşmüştür. Bugün Moğolcada 'at' için hem Türkçeden kalan *adu*, hem de Mançucadan geçen *mor* sözüntü kullanılmaktadır. Ayrıca Klasik Moğolca ve Çağdaş Moğolcadaki kişi adlarını ile sayı adları da Türkçe değil, Mançuca kökenlidir.

Dolayısıyla, Ha Sun'un "13. yüzyılın başında, bu değişik Moğol Türk göçebe grupları, Moğol fatihi Cengiz Han'ın ordusunun bir parçası haline geldi. Daha sonra Moğollar ile Türkler birbiriyle karıştı, bu nedenle Rusya ve Macaristan'ı işgal eden Moğol ordusu Avrupalılar tarafından toplu olarak Tatarlar olarak adlandırıldı." biçimindeki savı, kendi içinde çelişki taşıyan bir savdır. Hem "Moğollar geride kalan Türklerdir" deyip, hem de "Daha sonra Moğollar ile Türkler birbiriyle karıştı" demek, Ha Sun'un güzel başlayan makalesini, içinden çıkılmaz bir çelişki yumağına dönüştürmektedir. Gerçekte ise Tatarlar, Tatar oldukları için Avrupalılar tarafından Tatar olarak adlandırılmıştır. Yalnız Avrupalılar tarafından değil, dün-

yanın tümü tarafından da Tatar olarak adlandırılmışlardır. Tevarihî Güzideî Nusret Name'ye göre "Kıtay [Kuzey Çin] ve Hinduçin [Güney Çin ve Uzak Doğu] ve Maçin [Orta Çin] ve Kırgız ve Deşti Kıpçakda [Karadeniz Bozkırı] ve Arab ve Acemde" de Tatar olarak adlandırılmışlardır.

Tatarlar kurdukları devlete Alan Ko'a dışında, Yeke Mungal Ulus ya da Kür Uluğ Ulus gibi adlar da vermişlerdir. Eski Oğuz Türkçesinde ve Eski Farsçada Moğol ya da Moğul olarak söylenen bu adın doğrusu Mungaldır. Mungal adı, Eski Türkçe sıkıntı, acı, keder, üzüntü gibi anlamlara gelen *mung* (bun) sözünden türemiştir. Bu kökten türeyen etken eylem (fiil) olan Eski Türkçe *mungad* (bunat), 'şaşmak' (hayret etmek, hayran kalmak, beğenmek) anlamına gelir. Bunun edilgen eylemi olan *mungal* (bunal) da, 'şaşılmak' (hayret edilmek, hayran kalınmak, beğenilmek) anlamına gelir. Edilgen bir eylem olan bu söz ayrı zamanda 'şaşılan' (hayret edilen, hayran kalınan, beğenilen) anlamına gelen bir ad olarak da kullanılmıştır. Ulus, Eski Türkçe 'devlet' demektir. Yeke, Eski Türkçe yeğ, üstün, pek iyi gibi anlamlara gelen *yeğ* sözünün değişik bir söylenişidir. Kür de Eski Türkçe güçlü, sarsılmaz, yiğit anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla *Yeke Mungal Ulus*, Üstün Şaşılan Devlet ve *Kür Uluğ Ulus* da, Güçlü Ulu Devlet demektir. [Ancak biz bugün Türkiye Türkçesinde *bunalmak* (mungal) sözünü yanlış olarak sıkılmak, üzülmek anlamında kullanıyoruz. Bunun doğrusunun *bunlanmak* olması gerekir. Günümüz Uygur Türkçesinde bu söz doğru olarak *munqlanmak* biçiminde kullanılır ve sıkılmak, üzülmek anlamlarına gelir.]

Mungal adından bozulan Mongol adı, daha sonra tarihçiler tarafından tüm Tatar boyları için bir eksonim olarak kullanılmıştır. Tevarihî Güzideî Nusret Name'ye göre "Moğol, Türk boyundan bir boydu; dört yüzyıl da çoğaldılar ve bu Türk boylarını Moğol diye adlandırdılar, bundan önce hepsi Tatar'dı." Buradan da anlaşıldığı gibi Moğol adı, Tatarlar için kullanılan

bir eksonımdır. Oysa Tatarlar kendilerini değil, yalnızca devletlerini Mungal olarak adlandırmışlardır.

Pian del Karpinili Covanni (Giovanni Piano di Carpini), Polonyalı Benedikt (Benedict the Pole), Rubruklu Vilyam (Wilhelm von Rubruck) ve Marco Polo gibi dönemin Avrupalı misyoner ya da tüccar gezginleri yazdıkları eserlerde Cengiz Han'ın kurduğu devletin halkından Tatar olarak söz etmişlerdir. Marco Polo şöyle yazar: "Karaku- rum şehri, yaklaşık üç mil uzunluğundadır ve Tatarların geçmiş zamanlarda yerleşimlerini kurdukları ilk yerdir...1162 yılı dolayında Tatarlar dü-rüstlüğü, büyük bilgeliği, güzel söz söylemesi, yüceliği ve yiğitliği onaylanmış olan Cengiz Han adında bir adamı kağan olarak seçtiler."⁴

Pian del Karpinili Covanni'nin yazdıkları şöyledir: "Bu nedenle... Tatarlara doğru yola çıkmayı ayarlamıştık... Onlara Hıristiyanların efendisi ve babası olan Papa'nın elçileri olduğumuzu söyledik. Papa'nun bizi kağanın yanı sıra prenslere ve tüm Tatarlara gönderdiğini, çünkü tüm Hıristiyanların, Tatarların dostu olduklarını ve onlarla barış içinde yaşamak istediklerini söyledik... Bu Batu, imparator dışındaki boyun eğilmesi gereken diğer tüm Tatar prenslerinden daha güçlüdür."⁵

Polonyalı Benedikt şöyle yazar: "Şehrin muhtarı, Kumanya [Kıpçak Eli] sınırına yakın olan Tatarların ilk kampına kadar altı gün boyunca onlara bir refakatçi verdi... Bunu ifade ettikten sonra, onlara bir ordudan diğerine at ve yiyecek ulaştıran Tatarlardan üçünü verdi, ta ki sonunda Tatarların en büyük prenslerinden biri olan Batu'ya gelinceye kadar... Türkiye'den [Orta Asya'daki Selçuklu toprakları] sonra Kara Kıtay adındaki bir ülkeye girdiler. Bunlar [Kıtaylar] bir zamanlar Tatarların yö-

⁴ Wright, Thomas, The Travels of Marco Polo, the Venetian. PDF, sa. 101, 104.

⁵ The Eastern Parts of The World 1253-1255, Redford Press, London, 1942. sa. 1, 5, 8.

neticileriydi. Bundan sonra Tatarların ülkesine girdiler.”⁶ Rubruklu Vilyam'ın yazdıkları da şöyledir: “Bu ovada [Karadeniz Bozkırında] Tatarlar gelmeden önce Kumanlar [Kıpçaklar] yaşırdı... Soldaia'dan [Sultanlık; Selçuklu toprakları] ayrıldıktan sonra üçüncü günde Tatarların karşısına geldik ve kendimi aralarında bulduğumda bana başka bir yüzyıla taşınmış olduğum gerçeği gibi geldi.”⁷

Ancak Tatarlarla karşılaştıktan sonra, onların devletlerini Moğol (Mungal) olarak da adlandırdıklarını gören Rubruklu Vilyam, sağdan soldan topladığı eksik ve yanlış bilgilerle bu adı kendine göre açıklamaya çalışmış ve işi iyice karıştırmıştır: “Bu mera alanlarının ötesinde yaklaşık 10 ya da 15 günlük uzaklıkta, büyüculük ve kehanet dışında dinsiz ve çok yoksul olan Moğolların otlak alanları vardı. Moğolların yanında Tatar denen başka zavallı insanlar vardı... Bir demirci olan Cengiz, Tatarların arasına kaçtı ve orada saklandı... Cengiz'i Tatarların ve Moğolların şefi ve kaptanı yaptılar... Şimdi bu Cengiz, Tatarları her yöne gönderdi ve bu yüzden adları yurtdışına yayıldı. Ancak birçok savaş boyunca neredeyse [Tatarların] hepsi öldürüldü. Ve şimdi bu Moğollar, [Tatar] adını bile ortadan kaldırmak ve onun yerine kendi adlarını yükseltmek istiyorlar.”⁸

Rubruklu Vilyam, o dönemin insanlarına özgü bir bilgisizlik içinde Tatar ile Moğol kavramları arasındaki ayrımı böyle yorumlamış. Çinli ve Batılı tarihçiler de büyük bir buluş yapmış gibi, Rubruklu Vilyam'ın bu yazdıklarına dayanarak olsa gerek, o dönemde gerçekte var olmamış olan Moğol adında bir etnos yaratıp Tatarları tarihten tümüyle sildiler. Çinli ve Batılı tarihçilerin Türkleri tarihten silme istekleri anlaşılır bir şeydir. Bunu

⁶ The Eastern Parts of The World 1253-1255, Redford Press, London, 1942. sa. 30-37.

⁷ The Eastern Parts of The World 1253-1255, Redford Press, London, 1942. sa. 51, 52.

⁸ The Eastern Parts of The World 1253-1255, Redford Press, London, 1942. sa. 111-116.

her zaman yaparlar. Ancak, bu tarihçileri hiç sorgulamadan onların yazdıklarını gözü kapalı kabul eden Türk tarihçileri anlayabilmek hiç de mümkün değildir.

Orta Asya ve Çin, tarih boyu Türklerin anayurdu oldu. Türkler Çin'e MÖ 2070 yılından MS 1644 yılına kadar egemen oldular. Resmî Çin tarihindeki adlarıyla bu kağanlıklar: Şia (MÖ 2070-1600), Şang (MÖ 1600-1046), Cou (MÖ 1046-256), Çin (MÖ 221-207), Han (MÖ 202-MS 220), Üç Devlet (220-280), Cin (266-420), 16 Devlet (304-439), Güney Hanedanlık (420-589), Kuzey Hanedanlık (386-581), Süy (581-618), Tang (618-907), Beş Nesil On Devlet (891-979), Song (960-1279), Liao (907-1125), Batı Şia (1038-1227), Yuan (1271-1368) ve Ming (1368-1644) hanedanlarıdır. Mançular ise, Cin Hanedanı'ndan (1115-1234) sonra ikinci kez, Çing Hanedanı ile 1636-1912 yılları arasında Çin'i yönettiler.

Bir Tunguz halkı olan Mançuların anayurdu, Doğu Asya'da Kore'nin kuzeyindeki Japon Denizi kıyılarındaki topraklardı. Avcılık ve domuz besiciliğiyle geçinen bu halk, küçük çaplı tarımla da uğraşır ve domuz ile köpek derilerini kürk olarak kullanırdı.⁹ 11. yüzyıl başlarında Mançu korsanları, Japonya'ya baskınlar düzenleyerek, erkekleri öldürüp kadınları köle olarak alıyordu.¹⁰ Daha sonra Mançular Kıtay Türklerinin kurduğu kağanlığın egemenliği altına girdiler. Konuklarına kadın, yiyecek ve barınak sunmak Mançular arasında yaygın bir gelenektir ve bekar kızlarını seks için Kıtaylara veriyorlardı.¹¹ 1114 yılında Wanyan Aguda, Mançu boylarını birleştirerek Kıtay Kağanlığı'nın doğusunda Birinci Mançu Kağanlığı'nı (Cin Hanedanlığı

⁹ Gorelova, Liliya M., *Manchu Grammar*, Brill, 2002.

¹⁰ Takekoshi, Yosaburo, *The Economic Aspects of the History of the Civilization of Japan*, Volume 1., Taylor & Francis, 2004.

¹¹ Franke, Herbert, "FIVE Sung Embassies: Some General Observations". In Rossabi, Moris. *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th-14th Centuries*. University of California Press, 1983.

1115-1234) kurdu. Ardından kardeşi ve ardılı Wanyan Wuqi-mai, darbeler ve iç isyanlar nedeniyle çökmekte olan Kıtay Kağanlığı'nı (Liao 907-1125) ele geçirdi. Kıtay Kağanlığı'nı ele geçirdikten sonra Mançular, Kıtaylarla birlikte Tabgaç Kağanlığı'na (Song 960-1279) saldırdılar. Bu savaşlarda Tabgaç Kağanlığı'nın egemenliğindeki Kuzey Çin topraklarını ele geçirdiler.

Mançular her ne kadar çökmekte olan Kıtay Kağanlığı'nı ve Tabgaç Kağanlığı'nın kuzey topraklarını ele geçirmiş olsalar da, ilk kurdukları yüz küsur yıl süren bu kağanlık döneminde, binlerce yıllık bir Türk yurdu olan Çin ve Orta Asya tarihini pek etkileyemediler. Çünkü aynı dönemde, Çin'de Tabgaç Türkleri (Song 960-1279) ile Tangut Türklerinin (Batı Şia 1038-1227) kağanlıkları da bulunuyordu ve Türklerin etkisi büyüktü. Ardından da Tatar Kağanlığı tarafından ortadan kaldırıldılar. Ancak ikinci kez, 1616 yılında yeniden kağanlık kurduklarında ve ardından Tabgaç (Ming) Kağanlığı'nı yıkıp 1644 yılında tüm Çin'i ele geçirdiklerinde, tarih boyu Türklerin gölgesi altında kalmış olan bu küçük halk, egemenliğini sürdürebilmek için Türkleri ortadan kaldırması gerektiğini anlamıştı.

Önce 1632 yılında, kendi devletlerine ihanet eden muhalif Tatarlarla birlikte bugünkü Moğolistan topraklarındaki Tatar Kağanlığı'na saldırarak onun gücünü kırdılar ve 1634 yılında Doğu ve Güney Tataristan topraklarını ele geçirdiler. Tatar tehlikesini ortadan kaldırdıktan sonra da 1644 yılında ihanet içindeki bu Tatar boylarının, kendilerine boyun eğmiş olan Kıtayların ve kendi kağanlıklarına ihanet eden muhalif Tabgaçların yardımıyla Çin'deki Tabgaç Kağanlığı'nı yıktılar. 1697 yılına gelindiğinde ise, Tatar Kağanlığı'nın son kalıntıları da temizlenmiş ve tüm Tataristan toprakları artık Mançuların egemenliği altına girmişti.

Mançular önce Tatarları dönüştürdüler. Tatarların Türk kimliğini ortadan kaldırarak, Moğol adında yeni bir etnos yarattılar ve dillerini Mançucayla karıştırıp, Türkçeden değişik

bir dil oluşturdular. Mançular, Çin'i yönettikleri 1636-1912 yılları arasındaki 276 yıl içinde Çin'deki Tabgaç, Kıtay ve Tangut gibi Türk halklarının kimliklerini de ortadan kaldırmayı başardılar. Moğolistan topraklarındaki Türkleri Moğollara dönüştürürken, Çin topraklarındaki Türkleri de "Han" adında yeni bir etnosa dönüştürdüler. Mançuların, Türklerin kimliğini dönüştürmelerinin bedeli, kendi kimliklerini de yok etmek oldu. Bugün Çin'de 10 milyon dolayında Mançu olmasına karşın, bunlardan yalnızca 20 bin kadarı Mançuca bilmektedir. Ancak anadilini bilmesine de her Mançu, Mançu olduğunu bilir ve kendini özenle Han inlisi olarak gösterir.

Bir buçuk milyarlık Çin'i baskı ve zulümle yöneten Mançular aynı siyaseti gecikmeli de olsa bugün Doğu Türkistan'da uygulayıp, oradaki Türkleri de Hanlaştırmaya alışıyorlar. Ancak bunun için artık çok geç, çünkü Mançular Çin'deki ve Moğolistan'daki Türkleri dönüştürdükleri sırada Doğu Türkistan Çağatay Hanlığı içinde kalmıştı. Mançu Kağanlığı Doğu Türkistan'ı ilk kez 1876 yılında işgal etti ve 8 yıl süren karlı savaştan sonra 1884 yılında resmi olarak ilhak etti. Bu dönem, Avrupalı sömürgeci ülkelerin Mançu Kağanlığı'nı kısıkaç altına aldığı bir dönemdi ve Mançuların Doğu Türkistan zerindeki kontrolü güçlü değildi. Bunun zerine Mançular Doğu Türkistan'a savaş ağalarını gönderdiler. Topraklarını Mançu işgalinden temizlemek isteyen Türkler, Manuara karşı çok sayıda ayaklanma düzenlediler. Dahasonra Mançu milliyetçileri, 1911 yılında çökmekte olan Mançu Kağanlığı'nı ortadan kaldırarak Çin Cumhuriyeti'ni ilân ettiler. Türkler önce 1933 yılında, sonra da 1944 yılında iki kez Doğu Türkistan Cumhuriyeti devletini kurdu. Ancak bu bağımsız devletler, Mançular tarafından yıkıldı.

Bugün Çin'in resmî dili olan Mandarin, İkinci Mançu Kağanlığı (1636-1912) döneminde bir saray dili olarak ortaya ıktı. Mandarin diline temel olan diller Türkçe, Mançuca ve Korece-

dir. İkinci Mançu Kağanlığı (Çing Hanedanlığı) döneminde bu dil, evrilerek ve içine Çin'in güneyindeki diğer birçok Türk olmayan halkların dillerinden çok sayıda sözler (kelimeler) girerek bugünkü durumuna geldi. Mandarin dili, mantığı ve kuralları olmayan ve kısaltmalar üzerine kurulu olan yapay bir dildir. Türk, Kore ve Mançu dillerinden alınan sözlerin (kelimelerin) son hecelerinin çoğu atılarak kalıplaştırılmaya çalışılmakta ve sözlerin geriye kalan kısımları da köklü fonetik dönüşümlere uğramaktadır. Bu nedenle sözlerin söylenişleri (telaffuzu), sürekli olarak değişmekte ve aynı söz bir kaç değişik biçimde söylenebilmektedir. Dolayısıyla Mandarin dili, konuşulması sürekli olarak değişen-dönüşen ve sonunun nereye varacağı bilinmeyen bir dildir. Bugün ana dili Mandarin olan insanlar bile birbirini anlamakta güçlük çekmekte ve iletişim zorlukları yaşamaktadır. Bu dilin bir ses alfabesiyle değil de, logogramlar olan işaret karakterleriyle yazılması ise, bu değişim-dönüşüm sürecini alabildiğine kolaylaştırmakta ve hızlandırmaktadır.

1912 yılında Mançu hanedanı düşmüş olsa da yerine kurulan Çin Cumhuriyeti'ni yönetenler yine Mançular oldu. Bugün de Çin'i yönetenler çoğunlukla Mançulardır. Mançular, 1912'den sonra Çin nüfusunun çoğunu "Han" kimliği altında asimile etme girişimine başladılar. Bugün 1,5 milyar nüfusu olan Çin'de 1,2 milyar kişi, Çin yönetimi tarafından "Han Çinlisi" olarak adlandırılmaktadır. Ancak bunlar birbirinden ayrı onlarca etnik grubun toplamından oluşan ve birbirinden çok değişik diller konuşan bir topluluktur. Çin'de asimile olup Hanlaşan Türk halklarının toplam sayısı ise 200 milyon kadardır ve Çin'in kuzeyinde yaşarlar. Etnik kimliğini yitiren bu Türk kitlesinin ana dili artık Mandarin olarak bilinen dildir.

“Moğolların Gizli Tarihi” Gerçekten Var mı?

1240 yılında eski Türk alfabesiyle Moğolca yazıldığı öne sürülen “Moğolların Gizli Tarihi” adlı kitabın orijinali bugüne kadar bulunmamıştır. Böyle bir kitap ortada yoktur. Ancak yine de kimi tarihçiler bu adı taşıyan bir kitabın 1240 yılında yazılmış olduğunu var saymakta ve savunmaktadır. 元朝秘史 “Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi”¹² adlı kitabın önsözünde Ye Dehui şöyle yazar: “Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi, 13. yüzyılda Moğol yetkililer tarafından derlenen bir tarih kitabıdır. Orijinal metin, anlatı şiirleri biçiminde yazılmıştır. Yazarının adı bilinmemektedir. Var olan metin Ming Siyi Guan'daki Çince metindir.”

Önsözün yazarı Ye Dehui Guangutang, “Bu, Çing Hanedanlığı [imparatoru] Guangxu'nun 34. yılında Ye Dehui Guangutang tarafından yazılan Yuan Hanedanlığı'nın orijinal günlüğünün bir kopyasıdır.” diye yazar. Önsözde bundan sonra şu bilgi bulunur: “Erken Ming Hanedanlığı döneminde, Hanlin çevirmenleri orijinal Moğol dilini yazmak için Çince karakterlerin telaffuzunu kullandılar. Çince çeviriye kelime kelime açıklama eklediler ve ‘Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi’ başlıklı bir bölüm çevirisi yaptılar.”

Daha sonra şöyle devam eder: “Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi, ‘Yongle Dadian’ [Yongle Töreni] olarak yazıldıktan sonra 15 cilde bölündü.” Yongle, Tabgaç (Ming) Kağanlığı'nın 1402-1424 yılları arasında tahtta kalmış olan üçüncü kağanıdır. Burada hemen şu soruyu sormak gerekiyor: Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi, 1240 yılında yazılan “Moğolların Gizli Tarihi” adlı “Moğolca” bir kitabın çevirisi midir, Tatar (Yuan) döneminden (1271-1368) kalan orijinal günlüğün bir kopyası

¹² 元朝秘史—书格 (旧版) “Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi-Kitap (Eski Baskı)”.

mıdır, yoksa Tabgaç (Ming) döneminde (1368-1644) yazılan bir metin midir? Önsözün yazarına göre bunların her üçü de!

Orijinal metnin 13. yüzyılda Moğol yetkililer tarafından derlendiği, 1908 yılında basılmış olan bu kitaba önsöz yazar Ye Dehui'nin iddiasıdır. Çünkü ortada Moğolca orijinal bir metin yoktur. Var olan tek metin, Ming Siyi Guan'daki Çince metindir. Çin'in Mançu Kağanı Guangxu'nun 34. yılı, 1908 yılıdır. Dolayısıyla "Moğolların Gizli Tarihi" ya da "Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi" adıyla üzerinde fırtına kopartılan bu kitap, Ming Siyi Guan'daki Çince el yazması nüshalardır ve ilk kez 1908 yılında derlenerek basılmıştır.

Çinlilerin "Yuan Hanedanı" dedikleri, Tatarların Çin'e ege-men oldukları 1271-1368 yılları arasındaki dönemdir ve Cengiz Han'ın kurduğu Tatar İmparatorluğu'nun bir parçasıdır. Ye Dehui önsözde, "Yuan Hanedanlığı'nın orijinal günlüğünün bir kopyasıdır" diye yazar. Ancak bu da doğru değildir. Eğer 1908 yılında basılan bu kitap Yuan Hanedanlığı'nın orijinal günlüğünün bir kopyası ise neden olduğu gibi "Yuan Hanedanlığı'nın Günlüğü" olarak değil de, "Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi" adıyla sansasyonel bir biçimde basıldı?

Ne var ki, ortada Yuan Hanedanlığı'nın orijinal günlüğü de yoktur. 19. yüzyılın başında Çin işaretleriyle yazılmış olan bir metin vardır yalnızca. Ye Dehui önsözde bunu şöyle anlatır: "Yuan Hanedanlığının Gizli Tarihi, 'Yongle Dadian' [Yongle Töreni] olarak yazıldıktan sonra 15 cilde bölündü. Var olan metnin 12 ve 15 cilt olmak üzere iki nüshası vardır. 12 ciltlik nüsha... 1805 yılında yazıldı... ve daha sonra Ye Dehui tarafından Guangxu'nun 34. yılında (1908) bir kitap olarak basıldı... 15 ciltlik nüsha... Jiaqing'in 5. yılında (1800) Qian Daxin tarafından yazıldı... Tongzhi'nin 11. yılında (1872) Pekin Bao Naidi'deki Rus bilim adamı Hantai Huazang [Sergey Andreeviç Kozin] bu nüshanın kopyasını satın aldı. Daha sonra Rusya'da Doğu Edebiyatı Yayınevi tarafından çevirilerek yayımlandı."

Böylece, “Yongle Dadian” adlı orijinal bir kitabın da var olmadığını öğrenmiş oluyoruz. Orijinali var olmayan “Yongle Dadian” adlı metin aslında, 1800 yılında Qian Daxin tarafından 15 cilt halinde yazılmış ve 1805 yılında bu metinden 12 ciltlik bir kopya yapılmış. 1800 yılında Qian Daxin tarafından yazılmış olan 15 ciltlik metnin bir kopyası, 1872 yılında Rus bilim adamı Sergey Andreeviç Kozin'e¹³ satılmış. Daha sonra bu kopya, Rusya'da Doğu Edebiyatı Yayınevi tarafından çevirilerek yayımlanmış. Qian Daxin'in yazdığı 15 ciltlik metinden 1805 yılında kopyalanarak yazılmış olan 12 ciltlik metin ise, 1908 yılında Ye Dehui tarafından derlenerek bir kitap olarak basılmış. Kısacası bu metin, 1800 yılında Qian Daxin tarafından 15 cilt olarak yazılmış ve daha sonra 1805 yılında 12 ciltlik bir kopyası yapılmıştır. Ancak Çinliler (Mançular) bu metni, Tabgaç (Ming) Kağanlığı döneminde yazılmış gibi göstermektedirler.

Bugün Çinlilerin, Çin tarihinin ve Çin'in en büyük kitabı dedikleri ve Ming Hanedanlığı'nın Yongle döneminde yazıldığını öne sürdükleri bu kitabın orijinali hiçbir yerde bulunamamış. Kitap gizemli bir biçimde ortadan kaybolmuş! Çinliler bu kitabın ana gövdesinin 22877 cilt olduğunu öne sürmektedir. Çinlilerin cilt dediği, bambu plaklardan yapılan rulolardır. Bugün var olan “Yongle Dadian” diye adlandırdıkları metnin ise, şu anda yalnızca 418 cilt olduğunu ve 9 ülke ile bölgede, 34 kamu ve özel koleksiyona dağılmış durumda olduğunu söylemektedirler. Çinliler var olan bu kopyanın, kaybolduğunu söyledikleri orijinal kitabın yaklaşık yüzde 4'ünü oluşturduğunu öne sürmektedir.

Tüm bu bilgilerden, Ye Dehui Guangutang'ın “Yuan Hanedanlığının Gizli Tarihi 13. yüzyılda Moğol yetkililer tarafından

¹³ Козин С.А. Сокровенное сказание. Издательство Академии наук ССРС, 1941. “Kozin S.A. Gizli Efsane. SSCB Bilimler Akademisi yayınevi, 1941.”

derlenen bir tarih kitabıdır.” biçimindeki iddiasının da gerçek olmadığı ortaya çıkmaktadır. Var olan 12 ve 15 ciltlik iki metin ise ne Moğolca, ne de “Klasik Çince” dedikleri Tabgaç Türkçesidir. Mançu (Çing) Kağanlığı döneminde oluşan Mandarin dilindeki transliterasyon versiyonlarıdır yalnızca. Buna da, “Ming Hanedanı versiyonu” demek- tedirler. Bugün Çinliler (Mançular), Moğolca orijinal metnin de gizemli bir biçimde ortadan kaybolduğunu söylüyorlar. Nedense “Moğollarla” ilgili orijinal metinler hep gizemli bir biçimde ortadan kaybolmaktadır! MÖ 202-MS 220 yılları arasındaki “Han” döneminden ya da 618-907 yılları arasındaki “Tang” döneminden kalan kitaplar kaybolmuyor da, çok daha geç dönemden kalan kitaplar kayboluyor. Hem de gizemli bir biçimde!

Tabgaçlar 1368 yılında Çin'deki Tatar egemenliğini yıkarak iktidara geldiler. Tataristan, 1368-1644 yılları arasını kapsayan Tabgaç (Ming) Kağanlığı döneminde Çin'den bağımsız bir ülkedi. Üstelik, Tabgaçlarla Tatarlar arasında kan ve kılıç vardı. Dolayısıyla Tabgaçların, “Moğollar” (Tatarlar) üzerine bir tarih yazmak gibi bir çabaları hiç bir zaman olmadı. Bu çaba, Mançulara aittir. Çünkü Tataristan, Mançu (Çing) Kağanlığı döneminde işgal edildi. 19. yüzyıl başları, Mançuların Tataristan (bugünkü Moğolistan) topraklarını sömürgeleştirmeye başladıkları dönemdir. Bu yüzyılın sonlarında da Moğolistan topraklarına büyük bir Çinli göçü ve yerleşimi başlamıştır.

Çinlilerin (Mançuların) daha sonra “Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi” adını verdikleri bu metin, Mandarin dilinde yazılmıştır. Yalnızca özel adlar (kişi ve yer adları) Çin işaretleriyle, Çinceleştirilmiş (Mandarinleştirilmiş) bir “Moğolca” ile yazılmıştır. Bu kişi ve yer adları aslında Moğolca da değildir. “Moğolca” özel adların (ki bu adlar Türkçedir) Mandarin dilindeki söylenişleridir yalnızca. Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi'nde bu özel adların dışında herhangi bir “Moğolca bölüm” ise kesinlikle yoktur. Önsözün yazarı, “Hanlin çevirmenleri orijinal

Moğol dilini yazmak için Çince karakterlerin telaffuzunu kullandılar.” derken bunu söylemek istemiştir.

Ye Dehui'nin 1908 yılında “Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi” adıyla yayımladığı bu kitabı, Alman Sinolg Erich Haenisch Almancaya çevirmiş ve “Untersuchungen Über Das Yüan-Ch'ao Pi-shi, Die Geheime Geschichte Der Mongolen” (Yüan-Ch'ao Pi-shi Üzerine Araştırmalar, Moğolların Gizli Tarihi) adıyla 1931 yılında yayımlamıştır.¹⁴ [Haenisch, “gizli tarih” demek olan 秘史 “Mişi” sözlerini de yanlış olarak “Pişi” biçiminde yazmıştır.] Sergey Kozin'in 1872 yılında Çin'de satın aldığı kopya ise, 1941 yılında Rusya'da Doğu Edebiyatı Yayınevi tarafından Rusçaya çevirilerek “Gizli Efsane” adıyla yayımlanmıştır. Böylece Ruslar, bu metni “tarih” değil de “efsane” olarak adlandırarak en doğru tavrı takınmışlardır.

Haenish'in Almanca ve Rusya Doğu Edebiyatı Yayınevi'nin Rusça çevirilerini karşılaştırarak Türkçeye çeviren ve 1948 yılında “Moğolların Gizli Tarihi” adıyla yayımlayan Samara Türkü Ahmet Temir,¹⁵ kitaba yazdığı girişte şöyle demektedir:

“Eserin Uygur harfleriyle yazıldığı tahmin edilen aslı, tam metin halinde henüz bulunamamıştır. Araştırmalara esas teşkil eden nüshalar ancak Çinceye çevrilmiş olanlardır ki, bunlar şu şekilde üç kısımdan ibarettir;

1. Çin harfleriyle transkripsiyon halinde yazılmış Moğolca metin,

2. Moğolca metnin kelime kelime satır arası Çince tercümesi,

3. Her babın (cildin) sonunda Çince hülasa (özet) tercüme.”

Ancak bu kesinlikle doğru değildir. Çünkü Çin işaretleriyle transkripsiyon halinde yazılmış olan Moğolca bir metin yoktur.

¹⁴ Erich Haenisch, Untersuchungen Über Das Yüan-Ch'ao Pi-shi, Die Geheime Geschichte Der Mongolen, Verlag von S. Hirzel in Leipzig 1931.

¹⁵ Ahmet Temir, Moğolların Gizli Tarihi, TTK Yayınları, II. Dizi, Sayı 13, 1986.

Ahmet Temir bununla da kalmayıp, yaptığı çevirinin başına "Haenisch'in Almanca ve Kozin'in Rusça çevirilerini Moğolca aslı (orijinali) ile karşılaştırıp Türkçeye çevirdiğini" yazmıştır. Oysa ortada Moğolca bir orijinal metin yoktur. Çinliler bile Moğolca bir orijinalin var olmadığını söylerken, Ahmet Temir Almanca ve Rusçadan yaptığı çeviriyi Moğolca orijinali ile karşılaştırdığını öne sürmüştür!

Çince ve Moğolca bildiğini iddia etmiş olan Ahmet Temir, 1952-1954 yılları arasında Almanya'da bulunduğu sırada Moğolca, Mançuca ve Çince (Mandarin) dersleri almıştır. Ahmet Temir'in iki yıl içinde, üstelik Almanya'da, bu üç dili öğrenmiş olması mümkün değildir. Ayrıca Eski Çince karakterleri iki yılda öğrenilebilmek o kadar kolay değildir. Bu karakterleri öğrenilebilmek, bir kişinin çok uzun yıllarını alır. Ahmet Temir yalnızca Almanca çeviriyi, eğer yaptıysa, Rusça çeviri ile karşılaştırarak Türkçeye çevirmiştir.

Dolayısıyla, Ye Dehui'nin başlattığı ve Erich Haenisch ile Ahmet Temir'in sürdürdüğü düzmecilik nedeniyle Türkiye'de ve dünyada konuyla ilgilenen bir çok kişi, "Moğolların Gizli Tarihi" adı verilen kitabın Moğolca olduğuna inanmaktadır. Sözü edilen Çin işaretleriyle yazılmış olan bu nüshalar ise kesinlikle Moğolca değil, Çince'dir.

Olayın gerçeği şöyledir: Önce Mançu (Çing) Kağanlığı döneminde (1800 yılında) Qian Daxin, Klasik Moğolcadan çevirdiği 15 ciltlik Çince bir metin yazmıştır. Ancak Çinliler bunun, daha önceki Tabgaç (Ming) Kağanlığı döneminde yazıldığını öne sürmektedir. Sergey Kozin'in 1872 yılında Çin'de satın aldığı bu metnin kopyasını, 1941 yılında Rusya Doğu Edebiyatı Yayınevi Rusçaya çevirilerek "Gizli Efsane" adıyla yayımlamıştır. Bu metnin 1805 yılında yapılmış olan 12 ciltlik daha kısa bir kopyasını Ye Dehui Guangutang derleyerek 1908 yılında 元朝秘史 "Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi" adıyla 1908 yılında bir kitap olarak basmıştır. Erich Haenisch bu kitabı Al-

mancaya çevirerek, 1931 yılında "Die Geheime Geschichte Der Mongolen" (Moğolların Gizli Tarihi) adıyla yayımlamıştır. Ahmet Temir de bunu Türkçeye çevirerek, 1948 yılında "Moğolların Gizli Tarihi" adıyla yayımlamıştır. Kısacası, 1240 yılından kaldığı öne sürülen "Moğolların Gizli Tarihi" adında Moğolca bir kitap hiç bir zaman var olmamıştır.

Peki, Mançuların çevirdiği Moğolca kitap nereden çıktı? Guuş Luvsandanzan tarafından yazılmış olan Altan Tobçi adında bir kronik bulunmaktadır.¹⁶ [Eski Türkçe Altan Tobçi ya da Altun Topça, Altın Bütün demektir. Eski Türkçe topça, tüm / bütün anlamına gelir.] Ancak bu kitabın hangi tarihte yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Muhtemelen 17. yüzyılın sonları ya da 18. yüzyıl başlarıdır. Belki de daha geç yazılmıştır, bilinmiyor. Klasik Moğolca yazılmış olan Altan Tobçi, Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi'nin 282 bölümünden 233 bölümü ile hemen hemen ayrıdır. Ayrıca Altan Tobçi'nin kimi bölümlerinde ek ayrıntılar da bulunmaktadır.

Tüm bunlardan anlaşılacağı gibi, Dördüncü Tabgaç Kağanlığı (Ming Hanedanlığı) döneminde yazılmış olduğu öne sürülen ve orijinali bulunmayan, ancak aslında İkinci Mançu Kağanlığı (Çing Hanedanlığı) döneminde 19. yüzyılın başında yazılmış olan ve adına "Yongle Dadian" denilen metin, Guuş Luvsandanzan tarafından yazılmış olan Altan Tobçi'den çevrilmiştir. Çevrilirken de fazladan 49 bölüm eklenmiştir. Sonra da Çinli Ye Dehui bu metni 1908 yılında derleyerek, "Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi" adıyla bir kitap olarak basmıştır.

Bir de bunların dışında Altan Depter (Altın Defter) adlı bir kitap var olmuştur. Ancak bu kitap artık ortada yoktur. Altan Depter, İl Hanlığı devlet arşivinde ayrı yapraklar halinde saklanmıştır. Kitabın yazarının kimliği bilinmemektedir. Bugün bu kitabın Moğol dilinde yazıldığı öne sürülse de, o dönemde Moğolca diye bir dil henüz var olmadığı için, kitabın Türkçe

¹⁶ Altan Tobçi, Tuncer Gülensoy, Belleten, TTK, 1986.

yazıldığı açıktır. İl Hanlığı, Cengiz Han'ın torunu Külegü Han tarafından, merkezi Tebriz olmak üzere 1256 yılında Azerbaycan'da kurulmuş olan bir Türk devletidir. Bu devletin dili de doğal olarak Türkçeydi. Reşid el Din Hamedani (1247-1318), Cami el Tevarih¹⁷ adlı eserini yazarken Altan Depter'den yararlandığını belirtmiştir. Reşid el Din Hamedani, önce Külegü Han'ın oğlu Abaka Han'a, ardında da Kazan ve Ölceytü hanlara hizmet etmiştir. Dolayısıyla Reşid el Din Hamedani'nin Altan Depter'e erişimi kolay olmuştur.

Peki, Guuş Luvsandanzan hangi belgeye dayanarak Altan Tobçi'yi yazdı? Bunun için ortada dört tane olasılık bulunuyor. Ya bir şekilde Altan Depter'e erişim sağladı, ya Cami el Tevarih'ten yaralandı, ya Tevarihî Güzideî Nusret Name'den¹⁸ yararlandı ya da Cengiz Nâme'den¹⁹ yararlandı. Guuş Luvsandanzan'ın Altan Depter'e erişim sağlamış olması olanaksızdır, çünkü 1336 yılında İlhanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Altan Depter de ortadan kaybolmuştur. Cami el Tevarih'in en kapsamlı olan birinci bölümü, Cengiz Han'dan Kazan Han'ın ölümüne kadar olan dönemin soy ağacını, destanlarını ve tarihini içerir. Tevarihî Güzideî Nusret Name ise, Cami el Tevarih'in ilk cildini de içermektedir.

Guş Luvsandanzan'ın Eski Farsça yazılmış olan Cami el Tevarih'i okumuş olduğunu sanmıyorum, çünkü Guuş Luvsandanzan'ın Türk saraylarında Türkçe, Erken Türkçe ve Arapça karışımından oluşturulmuş olan ve yalnızca saray halkı Müslüman Türk aristokratları tarafından bilinen Eski Farçayı ve Arap haflerini öğrenmiş olması mümkün değildir. Guuş

¹⁷ "Cami el Tevarih, ۱۳۷۳ هـ، ایران، البرز ذثر، همدانی، الله و ضل الایون رشید، ال تواریخ جامع، Resid el Din Feyzullah Hamedani, Neşr Elberz, Tahrân, 1954."

¹⁸ Tevarihî Güzideî Nusret Name, A. M. Akramov, İstanbul, 2009.

¹⁹ Erdoğan Altınkaynak, Cengiznâme Hakkında Bazı Değerlendirmeler, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı 1, İzmir 2007. (Peterburgskoye Atdeleniye, İnstituta Vastokovedeniya Rossiiskoy Akademii Nauk'da, B 344 numara ile kayıtlı, Ebubekir bin İbrahim tarafından hazırlanan basılı nüsha.)

Luvsandanzan'ın, Çağatay Türkçesinde yazılmış olan Tevarihî Güzideî Nusret Name'yi de okumuş olduğunu sanıyorum, çünkü bu eser de Arap harfleriyle yazılmıştır. Ayrıca, Cami el Tevarih ile Tevarihî Güzideî Nusret Name'de Cengiz Han'ın atalarıyla ilgili hiç bir bilgi bulunmaz. Oysa Altan Tobçı ile Yuan Hanedanı'nın Gizli Tarihi'nde Cengiz Han'ın ataları ile ilgili efsanevî bilgiler bulunmaktadır. Bu tür efsanevî bilgiler ise yalnızca Cengiz Nâme'de vardır. Guuş Luvsandanzan, Cengiz Nâme'den yararlanmıştı. Ancak Guuş Luvsandanzan, Altan Tobçı'yi yazarken, kendi hayal gücünü de eklemiştir. Bu nedenle Cengiz Han ile ilgili çok yanlış bilgiler bannıdır.

Cengiz Nâme'nin en eski yazması 16. yüzyıla aittir. Eser, Cengiz Han soyunun efsanevî yaşamlarını anlatır. Adı bilinmeyen biri tarafından yazılmış olan bu kitap, Orta Asya Türkleri arasında çok yaygın olarak bilinen bir destandır. Orta Asya'da yaşayan Türk boyları arasında 13. yüzyılda doğup gelişen Cengiz Nâme, bir girişe ve altı kıssaya ayrılır. Giriş kısmında Cengiz Han'ın soy ağacı verilmiştir. Bu soy zinciri dini ve efsanevî kahramanlarla başlar.

Şimdi bu yılan hikâyesini özetlersek: Var olmuş olan tek orijinal metin, Altan Depter'dir ve Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden hemen sonra Türkçe olarak yazılmıştır. Bu kitap, 1256 yılında Cengiz Han'ın torunu Külegü Han'ın Azerbaycan'da kurduğu İl Hanlığı'nın devlet arşivinde saklanmıştır. Reşid el Din Hamedani bu kitaba erişim sağlayarak 14. yüzyılın başlarında Cami el Tevarih adlı eserini yazmıştır. Ancak Altan Depter, İlhanlı Devleti'nin 1336 yılında çökmesiyle birlikte ortadan kaybolmuştur. Tevarihî Güzideî Nusret Name de bundan yaklaşık iki yüz yıl sonra, 1502 yılında yazılmıştır ve Cami el Tevarih'in birinci cildini de içermektedir. Türkler arasında 13. yüzyıldan beri bilinen Cengiz Nâme ise 16. yüzyılda yazıya geçirilmiştir.

Daha sonra 17. ya da 18. yüzyılda (kesin tarihi belli değil, belki de daha geç) Guuş Luvsandanzan, Cengiz Nâme'den esinlenerek Altan Topçı adlı destansı kroniği yazmıştır. Bugün bu eser için her ne kadar kronik dense de, kronikten daha çok bir destandır. Ardından da İkinci Mançu Kağanlığı (Çing) döneminde 1800 yılında Mançu saray yazıcısı Qian Daxin, Altan Topçı'yi çevirerek "Yongle Dadian" adlı metni yazmıştır. Yazarken de kendi hayal gücünü kullanıp, fazladan 49 bölüm eklemiştir.

Dolayısıyla Guuş Luvsandanzan'ın yazdığı Altan Tobçı'nin ve Ye Dehui'nin yayımladığı Yuan Hanedanı'nın Gizli Tarihi adlı kitabın kimi bölümlerinde oldukça çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Bu bölümlerde Moğol adlı bir boydan söz edilmekte ve Tatarlar, Moğolların düşmanları olarak gösterilmektedir. Oysa Cengiz Han'ın kendisi bir Tatar'dı. Bunu yukanda ayırtılarıyla açıkladım.

Altan Tobçı'de Moğol adlı bir boydan bir kez, Tatarlardan iki kez söz edilir. Daha sonra Moğollardan söz edilir, ancak "Moğol boyu" terimi kullanılmaz. O bölümler şunlardır:

§ 4. ...Börte Çinoa kuzeye doğru [giderek] Tenggis Denizi'ni geçti [ve] yabancı [bir] memlekete geldi. [Hiç] evlenmemiş Gooa Maral adında bir kız aldı [ve o] yabancı memlekette yerleşti. Moğol boyunun [bir] üyesi oldu.

§ 12. ...[Bir gün] Tatarlardan Temüçin [adlı bir bey] esir olarak getirilmişti. [O zaman] Ögelen Eke'den erkek bir çocuk doğdu. Onlar ona Temüçin adını verdiler.

§ 13. ...Yisügey Bağatur... Ülkesne giderken, yolu üzerinde, Tatar ulusundan bazı kimselere rastladı. Onları ziyafetle meşgul gördü [ve] atından inerek: "[Onlar] korkunç bir boydur, ben onların yanından nasıl kaçabileceğim" diye söylendi. [Tatarlar] yemeğine zehir karıştırarak [Yisügey Bağatur'a] verdiler. [Yisügey Bağatur] evine ulaştığında rahatsızdı ; [şöyle] dedi: "[Ben] korkunç Tatar halkına rastla-

dım. Onlar tatlı yemekleri içine zehir katmışlar, o zehirli yemeği bana verdiler.”... Yisügey öldü.

Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi'indeki bu bölümlerden kimileri ise şöyledir:

§ 52. Bütün Moğolları Kabul Kağan yönetiyordu. Kabul Kağan ölümünden sonra, kendisinin yedi oğlu olmasına karşın, onun sözüne dayanarak bütün Moğolları Senggun Bilge'nin oğlu Ambağay Kağan kendi yönetimine aldı.

§ 53. Ambağay Kağan kızını, Büyür ve Kölen gölleri arasındaki Urşigut Irmağı dolayında oturan Tatarlardan Ayirigut ve Buyrugutlara vermişti. Kızını yanında götürürken, Tatarlardan Çüyin halkı Ambağay Kağan'ı tutsak alıp Kıtayların [önderi] Altan Kağan'a götürdüler. Ambağay Kağan [bu sırada] Besutay boyundan Balağaçi adlı bir adamı elçi olarak gönderdi ve Kabul Kağan'ın yedi oğlundan ortancasına ve on çocuk arasında veliaht olan Kadağan'a şunları söylemesini buyurdu: “Herkesin kağanı ve ulusun sahibi olduğum halde, kızıma eşlik ederken [kaçınıldım] benim halim sizler için bir ibret olsun! Tatar halkı tarafından tutsak edildim.”

§ 57. Ambağay Kağan'ın, Kadağan ve Kutula'nın adlarını anarak gönderdiği haber gelince, bütün Moğol ve Tayıçigut [halkı] Onan Irmağı boyundaki Korğonah adlı sahil ormanında yaptıkları bir toplantıda Kutula'yı kağan seçtiler.

§ 58. Kutula kağan olduktan sonra, veliaht Kadağan ile birlikte Tatar halkına karşı savaş açtı. Onlar, Tatarlardan Koton Barağa ve Çali Buğa ile on üç kez çarpıştılar, ancak Ambağay Kağan'ın öcünü alamadılar ve karşılık veremediler.

§ 59. Bu sıralarda, Yesügey Bağatur Tatarlardan Temuçin Uge'yi, Kori Buğa'yı ve başkalarını tutsak alarak getirirken, Koğelun Uçin gebe idi. Onan Irmağı yanındaki Deliğün Bol-

dağ'da otururlarken, tam orada Çinggis Kağan dünyaya geldi. O doğarken sağ elinde saka [kemiği] büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tutuyordu. Tatarlardan Temuçin Uge'nin getirildiği zamanda doğduğu için, ona bu nedenle Temuçin adı verildi.

§ 67. Yesügey Bağatur yolda, Çekçer [ülkesindeki] San Boz-kr'da beş toplantı yapmış olan Tatar halkına rasladı. Susadığı için atından inerek toplantı yerine geldi. Bu Tatarlar onu tanıdılar ve "Kıyanlı Yesügey gelmiştir !" diye haber dağıttılar. Eskiden yapmış olduğu yağmanın öcünü düşünerek onu gizlice öldürmeye karar verdiler ve [içkisine] zehir katarak zehirlədiler. Yesügey içinde fenalık hissederek yola çıktı. Üç gün sonra evine geldiği zaman [daha çok] kötüleşmişti.

§ 68. Yesügey Bağatur: "İçim fenadır, yanımda kim var ?" deyince ona, Honghotat'lardan Çaraha-ebugen'in oğlu Munglik'in yakında olduğunu söylediler. [Munglik'i] getirip [Yesügey] şöyle dedi: "Oğlum Munglik, çocukların küçüktür. Oğlum Temuçin'i damat olarak bırakıp dönerken, Tatarlar tarafından zehirlendim. İçim fenadır. Geride kalan küçük çocuklarıma, dul kadınuma ve gelinime bakmayı kendi üzerine al. Oğlum Munglik, oğlum Temuçin'i hemen gidip al ve getir!" Yesügey bunları söyledi ve öldü.

§ 134 Çinggis Kağan ile Ong Kağan Tatarları yağma ederek [ganimeti] paylaştıktan sonra evlerine dönerek yerleştiler.

§ 142 ...Moğollardan Ağuçu Bağatur, Naymanardan Buyırulı Kağan, Merkitlerden Tohtoğa Beki'nin oğlu Kutu ve Oyratlardan Kuduğa Beki, İşte bu dört kişi hep birlikte Camuğanın öncüsü olarak geliyorlardı.

§ 153. Mezkur kışı geçirdikten sonra, köpek yılının [1202] baharında, Çinggis Kağan, Çağan Tatar, Alçı Tatar, Aluhay

Tatar [boylarıyla] Dalan Nemurges'te karşılaştı... Tatarların ileri gelen [boylarından] Çağan Tatar, Alçı Tatar, Dutağut Tatar ve Aluhay Tatarları orada yok ettiler.

§ 154. Çinggis Kağan, Tatar [ordusunu] yok edip ulusunu esir ettikten sonra, bu ulusun akibeti hakkında konuşmak için yarındakileri ayrı bir eve toplayarak onlarla görüş alış-verişinde bulundu.

Altan Tobçı'den aktardığım bölümleri Guuş Luvsandanzan hiç bir tarihi belgeye dayandırmadan kendisi yazmıştır. Gerçekle bir ilgisi yoktur ve tümüyle hayal ürünüdür. O dönemde batıdaki Müslüman Tatarlardan kopmuş olan anayurttaki Moğollaşan Budist Tatarlara, Mançuların etkisiyle Tatar düşmanlığı temelinde bir geçmiş yaratmaya çabalamıştır. Mançu Qian Daxin de, Altan Tobçı'yi çevirirken hayal gücünün sınırlarını genişleterek bu Tatar düşmanlığını iyice abartmıştır.

Guş Luvsandanzan Altan Tobçı'nın son bölümü olan 126. bölümde, Mançulara olan sevgisini şöyle anlatır: "Ondan sonra [Likten Kutuktan Han öldükten sonra], Mançusiri Kutugtu [Mançu Kağanı Hong Tayci], Moğolların topraklarına akın yaptı [ve] bir daha ayrı şekilde doktrini güneş gibi yaydı." Burada Guuş Luvsandanzan'ın anlattırmak istediği olay şudur: Likten Kutugtu Han'ın oğlu Eçey, 1635 yılında ani bir saldırıda on bin kişilik bir Mançu ordusu tarafından kuşatılınca, teslim olmuş ve Tataristan Büyük Hanlığı'nı sona erdirecek olan Büyük Hanlık mühürünü Mançu Kağanı Hong Tayci'ye vermiştir. Eçey, Mançu Kağanı'nın Tatar boylarının silahlarını bırakıp teslim olmaları isteğini yerine getirdikten sonra 1636 yılında tüm Tatar direnişi durmuştur.

Ancak, Cengiz Nâme'den esinlenen Guuş Luvsandanzan'ın yazdığı Altan Tobçı bir kronik değil, destandır. Mançu Qian Daxin'in Altan Tobçı'yi kopyalayarak allayıp pulladığı Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi de bir destandır. Bunlar, hem de

hiç bir estetik yanı olmayan destanlardır. Batılı tarihçiler ise, Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi adlı destanı bir tarih gibi göstererek tarihi çarpıtmaktadır. Oysa Ruslar buna efsane deyip geçmişlerdir.

Cengiz Nâme'de Cengiz Han'ın ataları ile ilgili yazılanlar şöyledir:

"Cengiz'in soyu: Hazreti Nuh peygamber aleyhisselâmın dört oğlu ve de dört kızı vardı. Biri Ham, biri Sam, biri Kenan, dördüncüsü Yafes idi... Yafes'in soyu Rum halkıdır. Yâfes'i Ebül-Câhân diye çağırırlar. Ebu'l-Câhân'ın oğlu Bakır Han'dır. Onun oğlu Uçan Han, onun oğlu Avaz Han, onun oğlu Kök Han, onun oğlu Buğara Han, onun oğlu Kara Han, onun oğlu Küniüm Han, onun oğlu Rucam Han, onun oğlu Sam Savçı, onun oğlu Sallar Sacçı onun oğlu Sanga Berun, onun oğlu Kaçumergen, onun oğlu Kaçumen, onun oğlu Karaduman, onun oğlu Turumtay Çeçen, onun oğlu Tumaul Mergen, onun oğlu Duyın Bayan, onun oğlu Çingiz Han..." Destan bundan sonra, Cengiz Han'ın oğlu Yuci'nin soyundan gelen hanların adlarını sayar. Sonra da Cengiz Han'ın atalarından söz eder.

Destana göre, geçmiş zamanda Akdenizin içinde Malta denilen bir şehrin Altun Han adlı bir hanı ve bu hanın Körleviç adlı bir hatunu vardır. Hanın, Ülemalik Körkli adında çok güzel bir kızı olur. Ülemalik bir gün güneş ışığından gebe kalır. Bundan utanan Altun Han, kızını kırk tane kız ile birlikte altın bir gemiye koyup, Tün Denizine gönderir. Uzaklarda bir yerde Turumtay Çeçen'in oğlu Tumaul Mergen adlı bir bey ve onun Şaba Sokur denilen bir Türkmen nöbetçisi vardır. Şaba Sokur'un alnında bir gözü vardır. Şaba Sokur, uzaktan bu gemiyi görür. Gemiye karaya çıkarırlar. Tumaul Mergen, Ülemalik Körkli'ye aşık olur. Ülemalik Körkli, ona gebe olduğunu söyler. Tumaul Mergen, bu çocuğu kendi çocuğu olarak kabul edeceğini söyler. Daha sonra evlenirler ve çocuk doğar. Çocuğun adını Duyın Bayan koyarlar. Tumaul Mergen'in Ülemalik

Körkli'den Bödenetay ve Belgütay adlarında iki oğlu daha olur.

Duyın Bayan, Altın Han soyundan yedi sultandan biri olan Tönükli Han'ın kızı Alango ile evlenir. Duyın Bayan'ın Alango'dan Bodonçar, Kagainçar ve Salçut adlı üç oğlu olur. Bodonçar'ın soyundan Kıyat boyu, Kagainçar'ın soyundan Kıtay boyu ve Salçut'un soyundan Salciyut boyu türer. Duyın Bayan on dokuz yıl hanlık sürüp öldükten sonra, Alango erkeksiz olarak bir oğul doğurur. Alango'nun üç oğlu Bodonçar, Kagainçar ve Salçut annelerine başkasıyla oynayıp gebe mi kaldın diye kızarlar. Alango, ölen babalarının döş, döl ve tohum olup geldiğini ve böyle gebe kaldığını söyler. Alango bir oğlan doğurur. Kurt gövdeli, Cebrail güzelliğinde olan bu çocuk Cengiz'dir. Cengiz büyür ve halka adil bir padişah olur.

Ağabeyleri Bodonçar ve Kagainçar, Salçut Cengiz'i kıskanıp öldürmek isterler, ancak halk Cengiz'i çok sevdiği için korkup hiçbir şey yapamazlar. Cengiz yine de onlardan korkup bir dağa kaçır ve orada saklanır. Cengiz Han yurdundan dışına çıkıp gittikten sonra ağabeyleri Bodonçar, Kagainçar ve Salçut halka zulmeder. Halk dayanamayıp Alango'ya gelir ve Cengiz'in nereye gittiğini sorar. Cengiz Han'ı istemek için gelen beylerin adları Uysın Maykı Bey, Kaldar Bey, Ordaç Bey, Kıpçak Bey, Tamyan Bey, Kerait Bey, Burtak Bey, Temir Kutlu Bey, Mutyan Bey ve Tangut Bey'dir. Bu on beyden dördü olan Kongrat, Katay, Salçut ve Kıyat beyler vaz geçip Cengiz'in ağabeylerine katılır. Kalan altı bey Cengiz Han'ı aramaya gider. Cengiz Han'ı bulduktan sonra dönerek onlara saldırırlar ve Cengiz'in üç ağabeyi ile ona bağlı olan dört beyi öldürürler.

Cengiz Han daha sonra Kongrat Bey'in kız kardeşi Börte Kuçın'a rastlar ve ona aşık olur. On dokuz yaşında olan Börte Kuçın kadar güzel bir kızı o zamana kadar hiç kimse görmemiştir. Kırk kulaç saçı vardır. Ardından iki bakıcı saçını altın tabağa koyup yürütür. Cengiz Han, "Gel şimdi ey Börte Kuçın,

gönlümü üzme, kendini benden ayırma" der. Börte Kuçın da, "Peki siz beni severseniz ben sizinim" der. Ondan sonra Cengiz Han'ın gönlü erir, ikisi birbirini kabul edip evlenirler. Büyük bir şenlik yapılır. Cengiz Han'ın Börte Kuçın'dan dört oğlu olur. Büyük oğlu Yüçi (Yüci) Han, ikincisi Çaday (Çağatay) Han, üçüncüsü Keray (Ögedey) Han, dördüncüsü Tolı (Tuluy) Han'dır. Cengiz Han güzel huyu ile adil bir sultandır. Soyu ve askeri ile savaşmış bir çok hanı kendine bağlar ve ünü dünyaya yayılır. Destana göre Cengiz Han, Kıtay'da doğmuş, on üç yaşında hanlığa oturmuş, elli dokuz yıl hanlık sürmüş ve yetmiş iki yıl yaşamıştır.

Cengiz Nâme'deki kişi adları temsilidir. Altın, en değerli nesne olduğu için Cengiz Han'ın büyük atasının adı Altın Han'dır. Altın Han'ın hatununun adı Körleviç'tir. Körleviç, 'kandırmak / tavlama' demek olan *körlemek / kürllemek* sözünden gelir ve 'kandıran / tavlaman' anlamına gelir. Cengiz Han'ın büyük annesinin adı Ülemalik Körkli o kadar güzeldir ki, gülse kuru ağaca yaprak donanır, bitkisiz, otsuz yere baksa orada bitkiler çıkar, saçını tarasa inci dökülür, tükürse altın, gümüş saçılır. Destanda Ülemalik olarak yazan adın doğrusu Ülemelik'tir. Bu ad, 'dağıtmak / yaymak / paylaşmak' demek olan *ülemek* sözünden gelir ve 'dağılan / yayılan' anlamına gelir. Körkli, 'güzellik' demek olan *körk* sözünden gelir ve 'güzel' demektir. Ülemelik Körkli, 'yayılan güzel(lik)' anlamına gelir. Ülemalik Körkli'nin kendine en yakın dadısının adı Orda Han'dır. Orda, saray demektir. Ülemalik Körkli'nin altın bir gemiye konulup gönderildiği deniz olan Tün Denizi, karanlık denizdir. Tün, karanlık ve gece anlamlarına gelir.

Ülemalik Körklü'yi bulduktan sonra onunla evlenen beyin adı olan Tumaal Mergen, ki doğrusu Tumaal Mergen'dir, ortaya 'çıkma / belirme' demek olan *tuma / tugma* sözünden gelir ve 'ortaya çıkan' / beliren demektir. Mergen, 'güçlü olan' anlamına gelen *berken* sözünün bir söylenişidir. Tumaal Mer-

gen, 'beliren güç', 'ortaya çıkan kudret' anlamına gelir. Tumaül Mergen'in alnında gözü olan nöbetçisi Şaba Sokur'un adı, 'öğrenci / aday' demek olan *şabi* ile 'çeken / kurtaran' anlamına gelen *sogur* sözlerinin birleşimidir ve 'yedek kurtarıcı' anlamına gelir.

Cengiz Han'ın babasının adı olan Duyın Bayan, 'aklı başında / aydınlatan / karar veren' anlamlarına gelen *tuyun* ile 'zengin / yüce' anlamlarına gelen *bayan* sözlerinden oluşur ve 'aydınlatan yücelik' anlamına gelir. Cengiz Han'ın annesinin adı olan Alango, daha önce de açıkladığım gibi, Cengiz Han'ın kurduğu devletin adı, Alan İmparatorluğu demek olan Alan Ko'a'dır; *kog/kug/kuk/kuu/kuy* sözü, 'ülke / imparatorluk' demektir. Cengiz Han'ın eşi Börte Kuçın'dır. Börte, 'dokunmak' demek olan *börtmek / bürtmek* sözünden türev olup 'dokunulan' anlamına gelir. Kuçın, 'kucaklamak' demek olan *kuçmak* sözünden türev olup 'kucaklanan' demektir. Börte Kuçın, 'dokunulan kucaklanan' anlamına gelir.

Şimdi Altan Tobçı'ye dönersek, Cengiz Han'ın ataları ile ilgili yazılanlar şöyledir:

Buda'nın emriyle Maha Samadi, kağanlar kağanı diye ünlü olur. Onun soyundan çok sayıda kağan adı sayıldıktan sonra, Hindistan'ın Magada eyaletinin kağanı Kusala'nın oğlu Sarba'nın beş oğlu olur. En küçük oğlunun doğuştan mavi saçları vardır. Çocuğu bakır bir kutuya koyarak Ganj Irmağı'na atarlar. Daha sonra çocuğu Tibetli bir adam bulur. Çocuk büyür ve Tibet kağanı olur. Aradan çok sayıda kağan geçtikten sonra, onun soyundan Altan (Altın) Kağan'ın üç oğlundan en küçüğü Börte Çinoa, kardeşleriyle kavga ettiği için kuzeye doğru giderek Tengiz (deniz) Denizi'ni geçip yabancı bir ülkeye gelir ve hiç evlenmemiş Goa Maral adında bir kızla evlenir.

Daha sonra Altan Tobçı şöyle devam eder: "Onun oğlu Batay Çağan, onun oğlu Temüçin, onun oğlu Kuriçal Mergen,

onun oğlu Ogçım Buğurul, onun oğlu Sali Kalçaku, onun oğlu Yeke Nidün, onun oğlu Sem Soçi, onun oğlu Sali Kaşçaku, onun oğlu Borçigidey Mergen, onun oğlu Torakalçin Bayan idi. Borogçin Goa'yı kansı olarak almıştı. Moğolların ilk büyük kağanı Çingis Kağan idi. Onun oğlu Ögedey Kağan idi. Onun küçük kardesi Külüg Kağan idi. Onun küçük kardeşi Möngke Kağan, Onun küçük kardeşi Kubilay Kağan, Onun küçük kardeşi, Ölceytü Kağan idi."

Bu satırlardan sonra Kubilay Han'ın soyundan gelen kağanların adlarını sayar ve 1604-1634 yılları arasında Tataristan'da kağanlık yapmış olan son Tatar kağanı Likten Kutugtu Han'a kadar gelir. Ancak bundan sonra herşey alt üst olur ve şöyle devam eder: "Likten Kutuktı Kağan, onun oğlu Erke Konkor Tayici idi. Onun küçük erkek kardeşi Abanay Çing Wang idi. Onun oğlu Burani Çing Wang idi. Dördüncü nesilden (onun) Duva Sokur (ve) Dobu Mergen (adların da) iki oğlu vardı. Duva Sokur'un alnunun ortasında yalnız bir gözü vardı (ve) üç günlük yeri görebiliyordu."

Daha sonra Duva Sokur ile Dobu Mergen göçebelerin arasında Alun Goa adında bir kız görürler. "Dobu Mergen onu aldı (ve) Buku Katatagis (ve) Bukuçi Salci adlarında iki oğlan doğurdu... Dobu Mergen öldü. Öldükten sonra, Alun Goa erkeksiz (olarak) Begter, Belgetey (ve) Bodonçar adlarında üç oğlan doğurdu". Buku Katagis ile Bakuci Salci kuşkulananarak, analanna bu üç oğlanı erkeksiz olarak nasıl doğurabildiğini sorarlar. Alun Goa, gece karanlığında ışıklar içindeki bir erkeğin çadınna gelerek karnırı ovaladığını ve sonra bir köpek olup dışarı çıktığını söyleyerek, üç oğlana böyle gebe kaldığını anlatır.

Daha sonra şöyle devam eder: "Bodonçar hemen gebe (bir) kızı yakaladı aldı. Bodonçar'ın oğlu Kabuçi Külüg idi. Onun oğlu Bikir Bağatur, onun oğlu Maka Töten, onun oğlu Bayisangkör Doğsin, onun oğlu Tumbanay Seçin, onun oğlu Kabul Kağan, onun oğlu Bartam Bağatur idi. Onun oğlu Yisügey Ba-

ğatur idi." Yesügey Bağatur, Tayıçutlardan Çiledü adlı birinin karısı olan Ögelen Eke'yi kaçıarak kendine eş olarak alır. Yesügey, bir gün Tatarlardan Temüçin adlı bir tutsak getirir. Tam o sırada Ögelen Eke bir erkek çocuk doğurur ve doğan çocuğa Temüçin adını koyarlar. Bu çocuk daha sonra Cengiz adını alarak kağan olur. Dey Seçen adlı biri, kızı Börte Kalçin'i Cengiz'e verir.

Böylece, Cengiz Han'ın bilmem kaçınıcı kuşaktan torunu olan ve 1604-1634 yılları arasında Tataristan'da kağanlık yapmış olan son Tatar kağanı Likten Kutugtu Han'ın yine bilmem kaçınıcı kuşaktan torunu olan Yesügey Bağatur'un Ögelen Eke'den bir oğlu olur ve adını Temüçin koyar. Bu Temüçin daha sonra kağan olup, Cengiz Han adını alır. Görüldüğü gibi Guuş Luvsandanzan Cengiz Nâme'den esinlenerek, buradaki karakterleri kendi yazdığı destana eklemiştir. Ancak yazarken, her şeyi birbirine karıştırmış, tarihleri bile şaşmıştır. Önce Cengiz Han'ın uzun uzun atalarından söz etmiş, ancak daha sonra Cengiz Han'ın soyundan gelen 17. yüzyıldaki Likten Kutugtu Han'ın soyundan Cengiz Han'ı bir kez daha türetmiştir. Likten Kutugtu Han Cengiz Han'ın hem uzak torunu, hem de uzak atasıdır!

Altan Tobçi'deki Yesügey, Temüçin ve Ögelen adları, Cengiz Nâme'deki gibi temsildir. Eski Türkçe 'ata / cet' demek olan *ese* kökünden türeyen Yesügey / Esegey 'ata olan / cet olan' demektir, *ese ata* 'büyük dede' demektir. 'Akıllı / yaşlı' demek olan *öge* kökünden türeyen Ögelen / Ügelen 'akıllanmış / yaşlanmış' demektir. Temüçin'in doğrusu olan Temirçin / Temürçin, 'demirci' demektir. Ancak Türk tarihinde Temürçün ya da Temirçin hiç bir zaman erkek adı olarak kullanılmamıştır. Türklerin sıklıkla kullandığı ad, Temür / Temir'dir.

Altan Tobçi'yi çevirerek yazılan Yongle Dadian'da (daha sonraki adıyla Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi) ise Cengiz Han'ın ataları şöyle anlatılır:

Çingis Han'ın soyu, yüce Tanrının takdiriyle yaratılmış bir boz kurt ile onun eşi beyaz bir dişi geyikti. [Burada Yongle Dadian, Cengiz Han'ın soyunu eski bir Türk destanı olan Boz Kurt Destanı'ndaki gibi boz kurttan başlatır.] Denizi geçerek Onan Irmağı'nın kaynağı ile Burhan Haldun (dağı) dolayına yerleşirler ve Bataçihan adlı bir oğulları olur. Bataçihan'ın Tamaça adlı bir oğlu olur. Tamaça'nın 8. kuşak torunu Torolçin'in, Duva Sohor ve Dobun Mergen adlarında iki oğlu doğar. Duva Sohor'un alnının ortasında tek bir gözü vardır ve üç günlük yolu görebilir. Dobun Mergen, Alan Hoa adlı güzel bir kızla evlenir. Alan Hoa'nın Dobun Mergen'den Bugunotay ve Belgunotay adlarında iki oğlu olur. Dobun Mergen öldükten sonra Alan Hoa, kocasız olduğu halde üç oğlan doğurur. Bunların adları Buhu Hadagi, Buhatu Salci ve Bodonçar Munğah'tır. Bundan önce Dobun Mergen'den olan Belgunotay ve Bugunotay, anneleri Alan Hoa'ya erkeksiz çocuk doğurdu diye kızarlar. Alan Hoa öldükten sonra Bodonçar'ın soyundan Kabul Han bütün Moğolların hanı olur.

Kabul Han'dan sonra Moğolları onun soyundan olmayan Ambağay yönetir. Tatarlar, Ambağay'ı tutsak alıp Kıtaylara götürürler. O sıralarda Yesügey Bağatur diye biri ortaya çıkar, ama kimin oğlu olduğu belli değildir. Hakkında hiç bir bilgi yoktur. Yesügey, Çiledu adlı birinin Hoğelin Uçin adlı karısını kaçıır. Ambağay'dan sonra Kutula adlı biri kağan seçilir. Bu sıralarda Yesügey, Tatarlardan Temüçin Uge'yi tutsak alıp getirirken, gebe olan Hoğelin Uçin bir oğlan doğurur. Oğlana, Temüçin adını verirler. Temüçin, daha sonra Dey Seçen'in kızı Börte'yi alır. Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi, en azından kuşakları birbirine karıştırmamış, Cengiz Han'ın ilk atasını bir boz kurtla bağlayıp işin içinden çıkmıştır.

Cengiz Nâme'nin okunması güzeldir ve kendi içinde bir kurgusu vardır. Kişiler, bir destana yakışır biçimde tanırlar. Destanda bir incelik, bir estetik vardır. Ondan esinlenilerek ya-

zılan Altan Tobçı ile Yuan Hanedanı'nın Gizli Tarihi ise yavandır ve hiç bir estetiği yoktur. Olaylar karma kaşık bir durumda gelişir. Son iki destanda kimin kim olduğu belli değildir. Kurgu darına dağındır. Ana karakterler Cengiz Nâme'den alınmıştır, ama kişi adları değiştirilirken anlamı olamayan adlar konulmuştur.

Cengiz Nâme'de Ülemalik Körkli, güneşten gebe kalarak Cengiz'in babası Duyın Bayan'ı doğurur. Bunda bir kutsallık vardır, Duyın Bayan güneşin oğludur. Duyın Bayan'ın kansı Alango, kocası öldükten sonra erkeksiz olarak Cengiz'i doğurur ve kocasının döş, döl ve tohum olarak geri gelip kendini gebe bıraktığını söyler. Alango (Alan Ko'a), Cengiz Han'ın kurduğu Alan İmparatorluğu'dur. Cengiz Han'ın babası güneş, anası da devlettir. Tatar bayrağındaki ay ve kün (güneş) damgalarından bir esinlenme vardır. Ay, kadını simgeler, güneş de erkeği. Alango'nun gebe kalması bir sanatsallık içinde anlatılır. Alangu'nun Cengiz'e gebe kalması da, Ülemalik'in Duyın Bayan'a gebe kalması gibi bir kutsallık taşır. Güneşin oğlu Duyın Bayan, öldükten sonra yeniden dirilip kansını gebe bırakmıştır. Dolayısıyla, Cengiz Han da babası gibi tanrısal bir kişiliktir.

Tavşanın suyu olan Altan Tobçı, Cengiz'in atalarından Dobu Mergen adlı birinin Alun Goa adlı bir kızla evlendiğinden ve Dobu Mergen öldükten sonra, Alun Goa'nun erkeksiz olarak üç oğlan doğurduğundan söz eder. Alun Goa, ışıklar içindeki bir erkeğin çadırına gelerek karnını ovaladığı için gebe kaldığını söyler. Çadıra ışıklar içinde giren erkek, bir köpek olarak çadırı terk eder. Işıklar içinde içeri giren erkeğin, köpek olarak dışarı çıkmasının hiç bir estetik yanı yoktur. Cengiz Nâme'deki Duyın Bayan ile oğlu Cengiz Han'ın tanrısal doğumları, Altan Tobçı'de piçliğe dönüşür. Cengiz Han'ın atalarından ikisi piç olarak doğar. İlkinde, Bodonçar gebe bir kızı alır ve ondan doğan çocuğa Kabuçi Külüg adı verilir. İkincisinde ise, Alun Goa gece karanlığında ışıklar içinde çadıra giren

bir erkek tarafından gebe bırakılır. Tavşanın suyunun suyu olan Yuan Hanedanı'nın Gizli Tarihi ise Cengiz'in atalarından Dobun Mergen adlı birinin, Alan Hoa adlı güzel bir kızla evlendiğini, Alan Hoa'nın Dobun Mergen öldükten sonra kocasız olduğu halde üç oğlan doğurduğunu yazar. Altan Tobçı'ye benzer bir biçimde, her gün çadırına sızan ışıqla gelen bir adamın karnını okşadığını ve adamın çadırdan sarı bir köpek gibi sürünerek çıktığını söyler. Alan Hoa böyle gebe kalmıştır. Bu anlatım, Altan Tobçı'dekinden daha da kabadır. Cengiz Nâme destanı, ondan kopyalanan son iki destanda giderek yavanlaşır ve hiç bir estetiği kalmaz. Böylece Altan Tobçı'deki ikinci piçlik, Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi'nde de tekrarlanır. Ancak Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi bununla da kalmaz. Cengiz Han'ın ilk oğlu Yuci'yi de piç yapar.

Cengiz Nâme'de saçından inci dökülen Ülemalik Körkli, altın bir gemiye konarak Tün Denizi'ne gönderilir. Altan Tobçı'de ise, Cengiz Han'ın atalarından biri doğduğunda mavi saçlıdır ve çocuğu bakır bir kutuya koyarak Ganj Irmağı'na atarlar. Cengiz Nâme'deki saçından inci dökülen kız altın gemiye konurken, Altan Tobçı'de mavi saçlı erkek bakır kutuya konarak estetik öldürülür. Alnında gözü olan kişinin adı Cengiz Nâme'de Şaba Sokur iken, Altan Tobçı bunu Duva Sokur olarak değiştirmiş, Yuan Hanedanı'nın Gizli Tarihi de bu adı Duva Sohor yapmıştır. Eski Türkçe tuva, 'yasak / engel' anlamına gelir. Şaba Sokur 'yedek kurtarıcı' anlamına gelirken, Duva Sokur 'engel kurtarıcı' anlamına gelir!

Cengiz Nâme'de Cengiz Han, Kongrat Bey'in kız kardeşi Börte Kuçın'a aşık olur ve Börte Kuçın da Cengiz Han'ı kabul ederek büyük bir düğünle evlenirler. Altan Tobçı'de ise, Dey Seçen adlı bir adam, kızı Börte Kalçin'i Cengiz Han'a verir. Kalçin adının hiç bir anlamı yoktur. Yuan Hanedanı'nın Gizli Tarihi'nde de Cengiz Han, Altan Tobçı'deki gibi, Dey Seçen adlı bir adamın kızı olan Börte'yi alır. Cengiz Nâme'deki Börte

Kuçın, kopyasında Börte Kalçın olmuş, onun kopyasında ise yalnızca Börte olarak kalmıştır. Ancak son ikisinde hiç bir incelik yoktur. Cengiz Han, Börte'yi mal alır gibi almıştır.

Altan Tobçi'de ya da Yuan Hanedanı'nın Gizli Tarihi'nde bulunan; Cengiz'in gerçek adının Temüçin olduğu, Cengiz'in babası Yesügey'in Tatarlardan Temüçin adlı birini tutsak ettiği, bu sırada Ögelen Eke'den doğan çocuğa Temüçin adının verildiği, Tatarların Temüçin'in babası Yesügey'in yemeğine yada içeceğine zehir karıştırarak onu öldürdükleri, Cengiz Han'ın Tatar ordusunu yok ederek Tatar ulusunu tutsak ettiği, bu sıralarda Merkit boyunun büyük bir saldırısına uğradığı, bu saldırıda Temüçin'in kendi canını kurtardığı halde henüz yeni evlendiği eşi Börte'nin Merkitler tarafından kaçırıldığı, Börte'nin Merkitlerden kurtarılmasından dokuz ay sonra Yuci'nin doğduğu ve böylece Yuci'nin gerçek babasının kim olduğunun bilinmediği türünden fantaziler, Cengiz Nâme'de yoktur. Bunlar son iki destanda eklenmiştir.

Guş Luvsandanzan Altan Tobçi'yi Cengiz Han'dan en az 500 yıl sonra yazmıştır. Hangi bilgi ve belgeye dayanarak? Tataristan'daki son Tatar kağanı Likten Kutugtu Han'ın elinde Cengiz Han döneminden kalan kayıtlar var mıydı? Tabii ki yoktu. Bu nedenle Guuş Luvsandanzan'ın, Cengiz Han'ın ataları ve gençliği ile ilgili yazdıkları, Cengiz Nâme'den kopyalandıkları dışında, tümüyle kendi ekledikleridir. Altan Tobçi'deki ve onu çevirerek yazılan Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi'ndeki Cengiz Han'la ilgili bölümler, Cengiz Nâme gibi tarih değil efsanedir ve gerçekten hiç bir ilgisi yoktur. Ancak, Cengiz Nâme Destanı'nın ikinci ve en kötü kopyası olan Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi'ni tarihî bir belge olarak kabul etmek, ya büyük bir düzmecilik ya da büyük bir ahmaklıktır. Bugün, Cengiz Han'ın ataları ve gençliğiyle ilgi hiç bir şey bilinmiyor. Cengiz Han'ın eşinin bile adı bilinmiyor. Bilindiği sanılan her şey efsanedir.

Cengiz Han'ın yaşamı Tevarihî Güzideî Nusret Name'de şöyle başlar: Cengiz Han kağan olmadan önce, Tayıçut boyunun kağanı Targutay Kıriltuk, Cengiz Han'ı tutuklayıp boynuna eyri (boyunduruk) vurdu. Cengiz Han bir süre sonra fırsat bulup boynundaki eyriyle Tayıçutların elinden kaçtı. Tayıçutlar atlanıp, Cengiz Han'ı izlemeye başladı. Cengiz Han boynundaki eyriyle göle girip saklandı. Suyurgan Şira, Cengiz Han'ı sudan çıkarıp, boynundaki eyriden kurtardı ve onu sakladı. Tayıçutlar Suyurgan Şira'nın evini bastılar, ancak bulamayınca gittiler. Daha sonra Cengiz Han, Tayıçutlarla savaştı ve kağanları Targutay Kıriltuk'u öldürdü.

Tevarihî Güzideî Nusret Name'ye göre Cengiz Han Tayıçut, Kongrat, Uruvut ve Noyakin boylarına karşı savaştı ve onları yendi. Ardından yılan yılında Tokta önderliğindeki Merkit boyuyla Selkene Suyu'na yakın bir yerde savaştı. Merkitlerin bir kolu olan Uruvutları basarak Ong Han'a bağışladı. Ong Han, Bukur Keher'de Merkitlerle savaştı ve Tokta'nın oğlu Tögüz'ü öldürdü, kızları Kutukta ile Çilavkun'u aldı. Tokta kaçtı. [Tokta 'döven / savaşılan' demektir. Ong 'doğru' ve 'egemen / yönetici' anlamlarına gelir. Kutukta 'kutlanan / kutsanan' demektir. Çilavkun 'saygı duyulan' demektir. "Tögüz / Tügüz, 'sakarlı' demektir.]

Buyruk Han, Nayman hanının kardeşiydi. Tokta da, Merkitlerin hanıydı. Buyruk Han'la bağlaş kuran Dörben, Katağın ve Salciyut boyları, Cengiz Han ve Ong Han'a saldırdılar, ancak geri püskürtüldüler. Koyun yılında Cengiz Han, Ong Han ile birleşerek Buyruk Han önderliğindeki Nayman boyuyla savaştı ve onları yendi. Buyruk Han kaçtı. Dörben, Katağın ve Salciyut boylarıyla bağlaş kuran Buyruk Han, Cengiz Han ile Ong Han'a saldırdı. Cengiz Han Naymanları yendi.

Sahtekâr ve kötü bir kişi olan Camuka, Ong Han'ın oğlu Sengün'e giderek, Cengiz Han'ın Nayman hanı Tayang Han ile iş birliği yaptığını söyledi. (Camuka, Yuan Hanedanlığı'nın

Gizli Tarihi'nde yazdığı gibi, Cengiz Han'ın yakın arkadaşı değildi.) Buna içerleyen Sengün, babası Ong Han'a elçi göndererek, Cengiz Han'ın düşmanla iş birliği içinde olduğunu ilettili. Domuz yılında Cengiz Han savaş hazırlıklarına başladı. Curyat ve Urangğıt boylan, Cengiz Han'ın oğlu Yuci'nin buyruğu altındaydı. Cengiz Han, Ceceyer Ündür denilen yerde Ong Han'a saldırdı. Askerlerini kırıp, Kereyit ilini tümüyle aldı. Ong Han kaçtı, ancak Tayang Han'ın beylerinden Sübeçü onu Nayan ilinde yakalayıp öldürdü. Ong Han'ın oğlu Sengün'ü de Kalaç (Halaç) boyundan Kılıç Kara yakalayıp öldürdü. Halaçlar, bir Oğuz-Türkmen boyudur. Anlaşıldığı kadanyla Halaçlardan bir kol, o dönemde Tataristan'a yerleşmiştir.

[Çamuka, "Conioselinum univittatum" adındaki bir kır çiçeği türünün adıdır. Sengün 'general' demektir. Tayan 'dayan / güven' demektir. Süberçü / Süverçü 'saygılı' demektir.]

İdi Kut Barçuk, Uygur İli kağanıydı. Başkenti Beşbalık olan Uygur İli, Kara Kıtay Kağanı Kür Han'a vergi ödüyordu. Kara Kıtay kağanı, Uygur İli'ne bir vali göndererek Uygurların işlerine karşıyordu. Uygurlar 1209 yılında valiye karşı ayaklandılar. İdi Kut Barçuk, Söküm adlı bu valinin başını keserek Cengiz Han'a gönderdi. Cengiz Han, Alp Ünük ve Tar Bay adlarındaki iki elçiyi İdi Kut'a gönderdi. İdi Kut, Cengiz Han'ın elçilerini büyük bir saygıyla karşıladı ve Uygur ilinin Cengiz Han'ın hizmetinde olduğunu söyledi. Cengiz Han bundan çok hoşlandı. İdi Kut Barçuk, hazinesini alıp törenle 1210 yılında Cengiz Han'ı ziyaret etti. Karluk kağanı Arslan Han da ayrı sırada Cengiz Han'ı ziyaret ederek bağlılığını bildirdi. İdi Kut Barçuk ile Arslan Han meşru [yasal] oldu. Ardından Cengiz Han Tangutlarla savaşa başlayarak, Erikay şehrini ele geçirdi. Tangut kağanı kızını Cengiz'e verdi. [İdi / Edi 'sahip / egemen' demektir. Barçuk 'ulaşmış / varmış / ermiş' demektir. Kür 'gür / ulu' demektir. Söküm 'küfür / beddua' demektir. Alp 'cesur / kahraman, Ünük 'yükseilmiş' demektir. Tar 'dağıtan / ayıran',

Bay 'yüce / zengin' demektir.] Cengiz Han'ın Tatar boylarının birliğini sağlamak için yaptığı savaşları özetlersek; Önce Tayıçut, Kongrat, Uruvut ve Noyakin boylarını yenerek egemenliği altına alır. Cengiz Han'ın iş birliği yaptığı Kereyit kağanı Ong Han da, Merkitlere saldırarak onları yener. Dörben, Katağın ve Salciyut boylarıyla birleşen Naymanlar, Cengiz Han ile Ong Han'a saldırırlar, ancak ağır bir yenilgi alırlar. Daha sonra Cengiz Han Naymanlarla birleşerek Kereyitlere saldırır ve Ong Han ile oğlunu öldürür. Böylece Cengiz Han Başta Merkitler, Naymanlar ve Kereyitler olmak üzere Tataristan Bozkırı'nın tüm büyük Türk boylarını egemenliği altına alarak Türk birliğini sağlar.

Ancak bu yeterli değildi. Cengiz Han'ın Türk boylarıyla savaşarak kurduğu birliğin bir devlete dönüşebilmesi için büyük bir finans gerekirdi. Bunu sağlayanlar da Uygurlar oldu. Uygur kağanı İdi Kut Barçuk'un tüm hazinesi ile birlikte Cengiz Han'a katılması, Cengiz Han'a büyük bir finans sağladı. Ayrıca okuma yazma bilmeyen Tatarların bu açığını Uygurlar kapattı. Uygurların katılımıyla Tatar Kağanlığı büyük bir devlet olma yolunda ilk adımını atmış oluyordu. Bu sırada Karluklar da (Doğu Karahanlılar) Cengiz Han'a katıldı. Ardından Cengiz Han, Çin'in kuzeybatısında ipek yolunu denetim altında tutan Tangut Kağanlığı'na saldırdı.

Cengiz Taşı'nın Doğru Okunuşu

Kimi dil bilimciler, Moğol dilinin tarihini "Klasik öncesi Moğolca" (17. yüzyıla dek), "Klasik Moğolca" (17-18 yüzyıl) ve "Çağdaş Moğolca" (18. yüzyıldan sonra) olarak üçe ayırmıştır. Ancak bu sınıflandırma yanlıştır, çünkü "Klasik öncesi Moğolca" ya da "Ön Moğolca" diye bir dil hiç bir zaman var olmamıştır. Ayrıca, bu dönemden kalan Cengiz Taşı'ndan başka hiç bir yazıt yoktur. Eski Türk alfabesiyle yazılmış olan bu yazıt ise, Eski Türkçedir. Cengiz Han döneminde konuşulmuş olan

ve "Ön Moğolca" olduğu öne sürülen dil, Eski Türkçedir. Cengiz Han döneminde kullanılmış olan yazı da, Kaşgarlı Mahmud'un Türk yazısı dediği ve bizim bugün yanlış olarak "Eski Uyğur alfabesi" olarak adlandırdığımız alfabedir.

Harezmi'nin 1221 yılında Tatarlar tarafından ele geçirilmesinden sonra dikilen bu taş, 1832'de Rus bilim adamı G. I. Spasski tarafından bulunmuştur. Şimdi Saint Petersburg'da Hermitage Müzesi'nin koleksiyonunda bulunmaktadır. Kırılıp iki parçaya bölünmüş bir durumda bulunan taş, yaklaşık olarak 1 ton ağırlığındadır. Kırılmadan sonra oluşan ayrı ve taşın tümünde zamanla oluşan aşınma, taşın üzerindeki yazıtın kimi harflerini belirsizleştirdiğinden, yazıtın okunmasını zorlaştırmaktadır. Bu yazıt daha önce bir çok kez okunmuş, ancak Moğolcaya benzetilerek okunduğu için yapılan tüm okunuşlar birbirinden değişik olmuş ve sonuçta hiç biri doğru okunuş olmamıştır.

Cengiz Taşı üzerinde ilk çalışmaları gerçekleştiren G. Spasskiy, İ. Y. Schmidt, D. Banzarov, İ. A. Klyukin, S. Murayama gibi araştırmacılar 1950'li yıllara kadar yazıtı birbirinden değişik biçimlerde çevirdiler. 1960 yılında Moğol tarihçi H. Perlee, Hermitage Müzesi'ndeki Cengiz Taşı'nı inceleyerek, kendisinden önceki araştırmacıların tersine çok daha değişik bir okuma yaptı.

Metin ilk kez Banzarov tarafından Rusça olarak şöyle çevirildi: "Когда Чингисъ-ханъ, послѣ нашествія на городъ Сартагуль (хивинцевъ), возвратился, и люди всѣхъ монгольскихъ поколѣній собрались въ Буга-Сучига, то Исункѣ получить въ удѣлъ триста тридцать пять воиновъ хонгодорскихъ." Cengiz Han, Sartagul (Hivalılar) şehrinin işgalinden sonra geri döndüğünde ve tüm Moğol kuşaklarının insanları Buga-Suçigai'da toplandığında, İsünke Khongodor'un üç yüz otuz beş savaşçısını kabul etti."

Son olarak Moğol Domii Tumurtogoo metni modern Mo-

ğolca olarak (!) "Çingis Haanii Sartuul irgen daguulc buuc, Hamag Mongol Ulsiin noyadıg Buha-soçihai horigdsond Yesüngge ontudrun gurban zuun guçin tavan aldas dur ontud-laa" biçiminde okudu. [Bu okunuş, baştan aşağı yanlıştır!] Türkçesi: "Cengiz Han'ın Türkistan halkını yönetimi altına alıp Hamag Moğol noyanlarını Buha-soçihai'da topladığında Yesüngge (ok) attığında 335 kulaç uzaklıktan hedefi vurdu."

Bugüne dek yapılan değişik okunuşlar şöyledir:

Çinggis Qan-i Sartayul irge (d) ayuliju bayuju qamuy Mongyol ulus-un noyad-i Buqa (S) oçiyai quriysan-dur Yi-süngge ontudur-un yurban jayud yüçin tabun aldas-a tur ontudulay-a

Chingis Khaan-iig Sartuul irgen-iig daguul-j buu-j Khamag Mongol Ulsyn noyod Bukha Sochikhai khursan-dor Yesunkhei ontud-ruun, gurban zuun guchin tavan aldas dor ontud-laa

Cinggis qan-i sartaGul irgen daquliju baGuju xamuG mon-Gol ulus un arad i Buqa Sociqai xurigsan tur Esunke QonGo-dorun Gurban jaGud Gucin tabun alda tur ontudlu Ga

Çingis Haanii Sartuul irgen daguulc buuc, Hamag Mongol Ulsiin noyadıg Buha-soçihai horigdsond Yesüngge ontudrun gurban zuun guçin tavan aldas dur ontudlaa

Sonunda da bu okunuşların bir ortalaması alınarak ve hayal gücünün sınırları genişletilerek yazıtın çevirisinde şöyle karar kılınmıştır:

Sartagul halkının fethinden sonra Cengiz Han, Buka Soçikay bölgesinde Moğol ulusunun tümünün soylularını topladığında, Yesünke 335 metre (yaydan) ateş etti.

Bu okunuşların ve çevirilerin tümü yanlıştır. Ayrıca, Cengiz Han'ın kardeşi Yuci Kasar'ın oğlu Yesünge'nin, 335 metreden ok atıp hedefi vurması üzerine anıt dikilmesi anlamsızdır. Tatar tarihinde başka hiç bir önemli olay kalmadı da, Yesünke ok atıp hedefi vurdu diye mi anıt dikildi? Böyle bir saçmalık olabilir

mi? Kaldı ki yazıttaki “Yesünge”, yanlış okumadan kaynaklanmıştır. Yazıtta *asunğa* olarak okunması gereken söz yanlış olarak *yesünge* olarak okunmuştur. Eski Türkçe *asunğa*, 'dünyaya' demektir; *asun* da 'dünya' anlamına gelir.

Bu yazıtı Moğolca ile okuyabilmek olanaksızdır, çünkü yazıtın dikildiği dönemde Moğolca diye bir dil henüz daha ortada yoktu. Dolayısıyla yazıt ancak eski Türkçe ile okunabilirdi. Yazıtı okuyabilmek için Hermitage Müzesi'nden taşın yüksek çözünürlüklü iyi çekilmiş bir fotoğrafını istedim. Müze'nin genel müdür yardımcısı Svetlana Adaksina Hanım sağ olsun böyle bir fotoğrafı gönderdi ve bu kitapta yayımlamama izin verdi. Nur Abay Hanım'la birlikte yaptığımız okumayı bir makaleyle birlikte Hermitage Müzesi'ne gönderdim. Artık bu yanlış düzeltmek müze yetkililerine kalıyor. Yazıtın doğru okunuşu şöyledir:

Çingis qanı sartaqul irge talıp baqıng kınğın mungal ulusun
ertı batqağ sürgeni kurığ sandur asunğa onun turun ırpğ yaqut
körnün tapı yıldıztur ön tudulqa

Burada:

Çingis qanı: Cengiz Han'ın demektir. Çingis, yengiş (zafer) demektir. Bugün öteki Türk lehçelerinde yengiş, cengiş, jengis gibi biçimlerde kullanılmaktadır.

Sartaqul: Harezmi demektir. Sartaqul sözü, Eski Türkçe 'tüccar' demek olan *sart* sözünden türevdir. Bu sözün Tohar, Sanskrit ya da Fars dilinden Eski Türkçeye geçtiği öne sürülür, ancak yanlıştır. *Sart*, Eski Türkçe kızmak, çıkışmak, sertleşmek, sert söz söylemek anlamlarına gelen *sar* sözünden türevdir. Çağatay Türkçesinde *sart*, 'sert' demektir. Ayrıca Tat, Tacik anlamlarına da gelir. Eski Oğuzcada ve Osmanlı Türkçesinde bu söz *sert* biçimindedir. Sartaqul, 'tüccara' demek olan *sarta* sözü ile, eski Türkçe 'köle', 'tutsak' gibi anlamlarının yanında 'bağımlı' anlamlarına da gelen *qul* sözünün birleşiminden oluşur ve 'tüccara

bağımlı' demektir. Oğuz Türklerinin Harezm'e bu adı vermelerinin nedeni, Harezm'in o dönemde bir ticaret merkezi olmasıdır.

İrge: Yere, ülkeye demektir; Eski Türkçe *ir / yir*, 'yer', 'ülke' demektir. Burada 'ülkesine' anlamına gelir.

Talıp: Talan edip, yağmalayıp demektir; Eski Türkçe *tal*, 'talan etmek', 'yağmalamak' anlamına gelir.

Burada bu söz, Eski Türkçe 'boy', 'halk topluluğu' gibi anlamlara gelen *bağ / baq* sözünden türev olan 'boyunu', 'halkını' demektir

Kmğn: Burada *kamağan / qamağan* olarak okunması gereken bu söz, Eski Türkçe 'tüm' demektir.

Mungal: Şaşılan (hayret edilen, hayran kalınan, beğenilen) demektir.

Ulusun: Devletin demektir; Eski Türkçe *ulus* ya da *uluş*, 'devlet', 'ülke' anlamına gelir. Daha sonra Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinde 'halk', 'millet' anlamları da kazanmıştır.

Erti: Burada *eratı* olarak okunması gereken bu söz 'topluluğu', 'insan sürüsünü', 'kalabalığı', 'askerleri' demektir; Eski Türkçe *erat*, 'topluluk', 'insan sürüsü', 'kalabalık', 'askerler' anlamlarına gelir.

Batqağ: Burada *batqağa* olarak okunması gereken bu söz, 'batığa' demektir.

Sürgeni: Sürmesi, sürgün etmesi, kovması demektir.

Qunğ: Eski Türkçe 'kuru' ve 'asılsız' demektir.

Sandur: Sandır demektir; Eski Türkçe *san*, 'ad', 'ün' anlamlarına gelir. Bu açıdan *qunğ sandur* sözleri burada 'asılsız ündür', 'dedikodudur' anlamlarını taşır.

Asunga: Dünyaya demektir; Eski Türkçe *asun*, *aşun* ya da *ajun*, 'dünya' anlamına gelir.

Onun: Günümüz Türk dilinde de kullandığımız üçüncü tekil kişi iyelik adıdır.

Turun: Burada *turunu* olarak okunması gereken bu söz, 'tümünü' demektir; Eski Türkçe *tur*, 'tüm' anlamına gelir.

Yırpğ: Burada *yarpğa* olarak okunması gereken bu söz, 'aydınlığa' demektir; Eski Türkçe *yarp*, 'parlak', 'aydınlık' anlamlarına gelir. *Yarp* sözünün başka bir anlamı da 'sağlam' ve 'güçlü'dür.

Yağut: Yaklaştır, kavuştur demektir. *Yağut*, Eski Türkçe 'yaklaşmak' demek olan *yağu* eyleminden -t eki alan oldur-gan/ettirgen durumudur.

Könin: Doğrunun, gerçeğin demektir; Eski Türkçe *köni*, 'doğru', 'düz', 'gerçek' anlamlarına gelir.

Tapı: İsteği, kösençi (arzusu) demektir; Eski Türkçe *tap*, 'istek', 'kösenç', 'tutku' anlamlarına gelir.

Yıldıztur: Temeldir, köktür, esastır demektir; Eski Türkçe *yıldız*, 'temel', 'kök', 'esas' anlamlarına gelir.

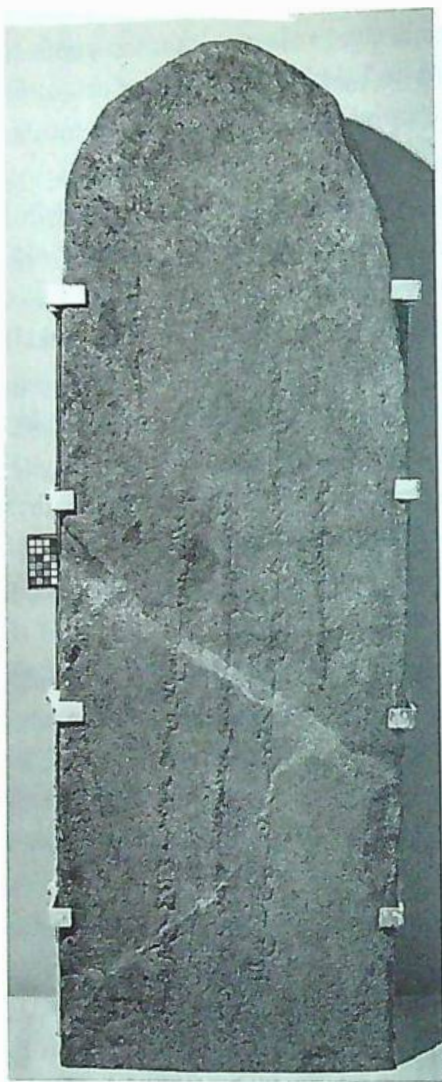
Ön tudulqa: Ön tutulsun, önem verilsin, dikkate alınsın demektir.

Bu yazıtın günümüz Türkçesine dönüşümü şöyledir:

Cengiz Han'ın Harezm ülkesini yağmalayıp, halkı tüm Moğol Ulusunun (Şaşılan / Beğenilen Devlet'in) askerlerinin batağa sürüklemesi asılsız bir ündür. Dünyada onun tümünü aydınlığa kavuşturun. Doğrunun isteği temeldir. Önem verilsin.

Cengiz Han'ın, Harezm'de katliam yaptığı yolunda Müslüman Türklerin çıkardığı dedikoduların yayılması üzerine bu anıtı diktirmesi oldukça anlamlıdır. Çünkü Tatarlar Harezm'de katliam ve yağma yapmamıştır. Tersine, Tatar ticaret kervanına saldırarak onları katledenler ve Cengiz Han'ın gönderdiği elçiyi öldürenler Harezm Türkleridir.

"Cengiz Taşı"

The State Hermitage Museum, St. Petersburg

Photograph © The State Hermitage Museum. Photo by Vladimir Terebenin.

Cengiz Han'ın Ulu Yasa'sı

Reşid el Din Hamedanî Cami el Tevarih'te, Cengiz Han'ın 1206 yılında Ong Han'ı yenip, Tatar boyları üzerindeki egemenliğini kurduktan sonra, bir kurultay toplayarak güçlü yasalar yapılmasını buyurduğunu ve İran'dan dönüşünden sonra 1225 yılında Ulu Yasa'yı yazdırdığını belirtir. Gerçek Yasa metninin başına ne geldiği bilinmiyor. Uzun bir süre saklandığı kesin olmakla birlikte, daha sonra ortadan kaybolmuştur. Dolayısıyla, Yasa'nın tümünün içeriği ve kaç maddeden oluştuğu bugün artık bilinmiyor. Orta çağ İslam ve Hristiyan kaynaklarından derlemeye çalıştığım Ulu Yasa maddelerinin bir kısmı aşağıdadır. Yasaları Yönetim Yasaları, Ordu Yasaları, Ceza Yasaları, İktisat Yasaları, Gelenek Yasaları, Aile ve Miras Yasaları olarak altı bölüm altında topladım.

Yönetim Yasaları:

1. Kağana koşulsuz boyun eğilmelidir.

Bu, en eski Türk töresidir. Türk kağanları kendilerini göğün oğlu olarak görürlerdi. Kendini göğün oğlu olarak görmek, aynı zamanda Tanrı'nın (manevi) oğlu olarak görmek demektir. Çünkü Tengricilik inancında Tanrı, evrenin (göğün) kendisidir. Türkler, kağanları Tanrı'nın tahta çıkardığına inanırlardı. Kağanları Tanrı seçerdi, çünkü kağanlar Tanrı'nın elçileriydi. Halk kağanın sözünü dinlemediği zaman Tanrı onları cezalandırırdı. Kağanlar Kut almışlardı. Kut, Tanrı ile kişi arasındaki ilişkiyi göstermekteydi. Kut, Tanrı'dan gelen ve insanı insan yapan özüydü. Kut'u korumak için kişi yaşamını, davranışlarını, işlerini Kut'a uygun olarak düzenlemeli ve doğruluktan, adaletten hiç bir zaman ayrılmamalıydı.

Türkler Tanrı'nın yalnızca kendi uluslarını koruduğuna ve bütün dünyaya egemen kıldığına inanmışlardır. Orhun yazıtlarında "Tanrı istediği için tahta oturdum ve dört yandaki ulus-

ları düzene soktum” diye yazar. Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan gökten gelmiştir ve yine kendisi gibi gökten inen bir kızla evlenir. Tahta çıkıp kağanlığını ilan ettikten sonra dört yanda bulunan bütün boylara elçiler göndererek, “Ben artık bütün dünyanın kağanıyım” der ve hepsini kendine baş eğmeye ve bağlılığa çağırır. Mengü Han'ın Rubruklu Vilyam aracılığıyla Latin kralına gönderdiği mektupta, “Mengü Tanrı'nın buyruğudur. Gökte ancak mengü Tanrı vardır. Yeryüzünde de ancak bir kağan olması gerekir. O da Cengiz Han'dır” diye yazmıştır. Cengiz Han'ın damgasında “Gökte bir Tanrı, yeryüzünde bir kağan. Dünyanın efendisinin damgası.” yazmaktaydı.

2. Kağanın egemenliğine baş eğenlere iyi davranılır, karşı çıkanlar cezalandırılır.

Cengiz Han bir ülkeye saldırmadan önce yöneticisine haber göndererek, kendisine boyun eğmesini iletirdi. Koşulları belli ve açıktı ve şöyle son bulurdu: “Egemenliğim altına girmezseniz, başınıza ne geleceğini bilmem, onu yalnız Tanrı bilir.” Cengiz Han'a boyun eğen bir kral ya da bey, ailesinden birini rehİN olarak göndermek, hayvan ve tahıl vermek, uyruklarının sayısını bildirmek ve ülkesinin gelininin onda birini vergi olarak, ülkesinin erkeklerinin onda birini de Cengiz Han'ın ordusuna göndermek zorundaydı. Sonra da o ülkeye Tatar valiler atanırdı. Cengiz Han kendine boyun eğmeyi kabul etmeyen ya da isyan eden halkın yok edilmesini buyururdu. O zamanın savaş hukuku gereğince yenilenlerin mal ve aileleri yenenlerin olurdu ve onları hizmetlerinde kullanırlardı. Alınan savaş tutsakları, bayındırlık işlerinde çalıştırılırdı.

3. Kağanları kurultayda teginler (prensler) ve boy beyleri seçer. Seçilecek olan yeni kağan, kağan soyundan olmalıdır.

Eski Türk töresine göre kağan seçme yetkisi kurultayındır. Kağanlık kalıtsaldır ve babadan oğula geçer. Kağanın ölümünden sonra taht, en büyük oğula geçer. Eğer ölen kağanın oğlu

yoksa ya da yaşı küçükse, yerine en büyük kardeşi geçer. Ancak bu en büyük kardeştten sonra tahta geçecek olan kişi, bir önceki kağanın eğer varsa, yetişmiş olan en büyük oğludur. Yoksa, kardeşin en büyük oğludur. Töreye uygun olarak seçilmeden hiç kimse kendisini kağan ilan edemez. Orta çağ İslam ve Hristiyan kaynakları, kurultaylarda Ulu Yasa'nın kağan seçimiyle ilgili bölümlerinin okunduğunu belirtir. Kağan seçimiyle ilgili olarak toplanan kurultay, diğer nedenlerle ilgili olarak toplanan kurultaylardan daha farklıdır.

4. Kağanla ya da soylulardan biriyle konuşan kimse yalnızca onun adını ve sanını söylemelidir. Sözleri üstüne basarak söylemek ve övgü dolu adlar ve sanları kullanmak yasaktır.

Kağanla bile konuşurken şafşatalı ünler, sanlar kullanmadan yalnızca onun adının ve sanının söylenmesi, ulusal geleneklerin korunması ve yabancı kültürlerin abartılı konuşma ve hitap biçimlerinin topluma bulaştırılmaması için konulmuştur. Kaynaklara göre Cengiz Han, Arap ve Acem yöneticilerin takındıkları gösterişli sanları küçümserdi ve çocuklarına da öyle abartılı sanlar takınmamalarını öğütlerdi. Ardılları onun vasiyetine uyarak, han / kağan sanı ile yetindiler. Teginler kağanı yalnız adıyla çağırırlardı. Mektuplarında ve yarlıklarında (ferman) genelde adının ve sanının yanına hiç bir gösterişli san eklemezdi. Yalındı ve Arap ya da Acem üslubu gibi tantanalı değildi.

5. Her yıl başında, kendisi ve oğulları için aralarından seçsin diye, bütün kızlar kağana tanıştırılmalıdır.

Bu, kağanın ülke kızlarından kendisi ve ailesi için bir seçim yapmasıyla uyrukların kağan ailesine sıkıca bağlanması yolunda eski bir Türk geleneğidir. O dönemin geleneklerine göre boyların en güzel kızları kağana ya da teginlere aitti. Her boyun yüzbaşısı, o boy içindeki kızların en güzellerini seçerek binbaşısıya götürürdü. Binbaşılar yüzbaşılardan gelen kızların içinden en güzellerini seçerek tümenbaşısına, ve tümenbaşılar da kağana

götürürdü. Kağan, küнге (cariye) olarak almadığı kızları teginlere verir ya da hatun ve küngelerine hizmetçi olarak verirdi.

Ordu Yasaları:

1. Birliklerin başında her on, yüz, bin ve on bin er için bir komutan bulunur.

Eski Türklerde silah taşımaya gücü yeten herkes askerdi. Her boy, kendine gösterilen bir yerde otururdu ve her boyun eli silah tutan erkekleri, onar kişilik mangalara ayınlırdı. Her mangarın başında bir onbaşı, on mangarın (yüz askerin) üzerinde bir yüzbaşı, on yüzbaşı (bin askerin) üzerinde bir binbaşı ve on binbaşının (on bin askerin) üzerinde bir tümenbaşı bulunurdu. (Tümen, on bin demektir.)

2. Kağan, savaş için yola çıkmadan önce orduyu kendisi denetlemeli ve eksikliğin olduğu birimlerin subaylarını cezalandırmalıdır.

Bu madde ordunun disiplinini ve savaş gücünü korumak için konulmuştur. Kaynaklara göre Cengiz Han ardıllarına şöyle öğütte bulunurdu: "Savaşa gitmeden önce askeri, resmi geçit ile bir kez denetleyin, silahlarını inceleyin. Her savaşçıda ok, yay ve baltadan başka gerektiğinde bir şey bilemek için bir ege, bir biz (kunduracılar kullanır) ile çeşitli iğne iplik bulunsun. Bunlardan biri eksik ise o asker cezalandırılsın." İyi silahlanmış olan askerlerde bir de biraz ağır bir kılıç bulunurdu ve bir tolga ile zırh giyerlerdi. Tolga ile zırh bakırdan yapılmış olup, demir pullarla berkitilmişti.

3. Komutanlar, birliklerini kendileri gözden geçirmek ve savaşa girmeden önce silahları kontrol etmek, savaşçıları gerekli olan malzemeyle donatmak, her şeyi en ince noktasına kadar gözden geçirmek ve gerekli bir şeyi eksik olan askeri cezalandırmak zorundadır.

Bu madde de ordunun disiplinini ve savaş gücünü koru-

mak için konulmuştur. Bir savaştan önce teginlerin, beylerin ve komutanların katıldığı bir kurultay yapılır ve ordunun düzenlenmesi, her on takımdan kaç askerin çağırılacağı, askerlerin hangi tarihte nerede toplanacağı kararlaştırılırdı. Kaynaklara göre, askerler tüzükte belirtilen silahlarla donanmış olmazlarsa disiplin cezası ya da para cezası alırlardı. Eğer bir erkek savaşa katılmamakta direnirse, onun yerine kansı ya da ailesinden bir kadın geçerci.

4. Birlik komutanları kağıandan başka hiç kimseye baş vuramazlar, yoksa ölümle cezalandınırlar. İzin almadan yerini değıştiren komutanlar ölümle cezalandınırlar. Kendi komutanını terk eden bir askeri, hiç bir komutan yanına alamaz.

Bu yasa maddesi de, ordunun disiplini ve savaş gücünü korumak için koyulmuş olan ve emir komuta zincirini düzenleyen bir maddedir. Kaynaklara göre Cengiz Han subaylarına, askeri yorgun tutnamalarını, haydi derüince hepsinin ata binmeye hazır olacak biçimde dinlenmiş olmalarını öğütlerdi. Yılda bir kez bütün subaylarını toplayarak buyruklarını verirdi. Bu bir tür kongre gibiydi, bu kongreye gelemeyen için "Derin suların dibine düşmüş taş gibi ya da bir kamışın içine atılmış ok gibi kaybolur gider. Komutan olmaya layık değildir" derdi. Subaylarına, oğullarını kesinlikle küçükten ata binmeye alıştırma larını, ok atmayı ve güreşmeyi öğretmelerini söylerdi. Cengiz Han, "Bir asker, barış zamanında dana gibi yavaş ve uslu olmalı, ancak savaş zamanında avı üstüne atılan atnaca kuşu gibi olmalı." derdi. Kaynaklara göre subayını terk eden bir savaşçıyı hiç kimsenin, hatta teginlerin bile yanına almaya hakkı yoktu.

5. İster saldırıda, ister geri çekilmede olsun bir kimse savaşta çıkarıru, yayını ya da eşyasından başka bir şeyi düşürürse, arkasındaki adam attan inmeli ve bunu ona geri vermelidir. Bunu yapmayan ölümle cezalandınırlar.

Bu madde, askerlerin savaş sırasında birbirine yardımını zorunlu kılarak, ordudaki birlik bilincini güçlendirmek içindir ve yine ordudaki disiplini korumak amacıyla koyulmuştur. Gerçek Yasa'da da böyle bulunmuş olması gerekiyor. Türk orduları, dünyanın en disiplinli ordularıdır ve tarih boyu böyle olmuştur. Bu nedenle Türkler güçlü devletler, büyük imparatorluklar kurmuşlardır. Türk geleneğinde ordu, en önemli toplumsal kurumdur ve devletin bel kemiğini oluşturur. Türk devletini ayakta tutan en önemli kurum, ordudur. Tarihte ordusu zayıflayan, disiplini bozulan Türk devletleri kısa sürede yıkılmıştır.

6. Eğer kağan, bir birlik komutanını cezalandırmak için sıradan biriyle haber gönderse bile, o komutan gönderilen kişiye teslim olmalı ve cezası ölüm bile olsa, ceza uygulanmaya kadar önünde diz çökmelidir.

Bu madde, ordunun disiplinini ve savaş gücünü korumak için koyulmuştur. Kaynaklara göre, eğer beylerden ya da komutanlardan biri yarış yapmışsa ya da bir suç işlemişse, sıradan bir haberci ile ona cezası iletildiğinde, yüzbinlerce kişiye komuta ediyor olsa bile eğer cezası dayak ise hemen yere uzanmalı, eğer cezası ölüm ise hemen kellesi gelmeliydi.

7. Askerler ihmalden ötürü cezalandırılmalıdır. Sürek avında bir hayvanı vuramayan avcılar cezalandırılır.

Bu madde, disiplin yoluyla eğitimi ve böylece etkin ve yetkin bir askerlik ve avcılık özelliğinin korunmasını amaçlamaktadır. Yine ordu disipliniyle ilgili bir yasadır. Kaynaklara göre Cengiz Han çocuklarına vasiyetinde, "Savaş Okulu" olarak adlandırdığı sürek avını önemiştir, "İnsanlarla savaşta olmadığımız zaman hayvanlarla savaşta, yani avda olmalıyız" demişti. Kış başlarında askeri bir akına benzeyen sürek avına başlanırdı. Önce bir aylık uzak dağlara kadar askerler gidip avın çok olup olmadığını kontrol ederdi. Her onluk mangadan asker alınarak

ava gidilirdi. Avcılar, sağ ve sol kanatlarla ikiye ayrılırlardı. Başlarında komutanları olurdu ve onlara kadınları eşlik ederdi. Yürüyüş sırasında her kanattan subaylar gelerek avın ne halde olduğu üzerine kağana bilgi verirdi. Av yerini önce geniş bir daire şeklinde çevirirler, sonra gittikçe sıkıştırarak, avcılar sanki omuz omuza yan yana gelirdi. Av yerinin merkezine, urganlar üzerine keçeler asarlardı. Her avcı dikkat ederek avı kaçırmamak zorundaydı. İlmali görülen avcıya dayak atılırdı. Kağan, bu dar yer- deki av hayvanlarının üzerine ilk silahı atardı. Yorulunca merkezde yüksek bir yere çıkarak teginlerinin ve komutanlarının nasıl avlandığını izlerdi. Bu eğlence sekiz gün sürerdi. Av azalınca, gelecek yıllarda türesinler diye ava son verilirdi. Yolculuktan sorumlu olan subaylar avları bölüştürür ve sonra herkes kendi yerine dönerdi.

8. Kadınlar, erkekler savaştayken onların iş ve görevlerini üzerlerine almak zorundadırlar.

Türkler ani saldırılar dışında, karar altına alınmış ve hazırlıkları yapılmış olan bir savaşa giderken, yalnızca ordu değil orduyla birlikte tüm toplum da harekete geçer ve kimi durumlarda eşleri, çocukları, hayvan sürüleri de arkadan kağnılarla orduya eşlik ederdi. Barış zamanlarında hayvanlara bakmak, süt sağmak ve ekili topraklarla ilgilenmek gibi işleri genellikle erkekler yapardı. Savaş zamanlarında bu görevleri erkeklerin yerine kadınların yapması, bir yasayla belirlenerek toplumsal ve ekonomik işlerin aksamaması güvence altına alınmıştır. Kaynaklara göre Cengiz Han, "Erkek güneş gibi, her yerde hazır olamaz bu nedenle koca savaşa ya da ava gitmişse, kadın evini o kadar düzenli tutmalı ki, teginin bir habercisi ya da bir gezgin gelirse, evi düzgün ve derli toplu görmeli. Önüne iyi bir sofraya çıkmalı. Bu, erkeğe şeref verir. Erkeğin liyakatı kadının liyakatı ile ölçülür" derdi.

9. Kim tutsak aların izni olmadan bir tutsağa yiyecek ya da giyecek verirse ölümle cezalandırılır.

Bu yasa, ordudaki disiplini ve özel mülkiyet hakkını korumak amacıyla koyulmuştur. Bir tutsağa, o tutsağı alanın izni olmadan yiyecek ya da giyecek vermenin yasak olması, o dönemin koşullarında başka birinin özel mülkiyetine karışmak anlamına geldiği için yasaklanması doğaldır. Yasa'da ayrıca, aldığı tutsağı aç bırakanı cezalandıran bir yasa maddesinin de bulunmuş olması gerekir. Aldıkları tutsakları aç bırakmak, Türk ordu geleneğinde bulunmaz. Günümüzdeki praksis de böyledir. Alınan tutsaklara askerler tarafından öncelikle yiyecek, içecek ve giyecek verilir.

10. Komutan izin vermeden önce düşmanı yağmalamak ölümle cezalandırılır.

Bu yasa, ordunun disiplinini korumanın yanında devlet gelirlerini güvence altına almak için koyulmuştur. Yağma sırasında sıradan bir asker, komutanla eşit hakka sahipti ve ele geçirdiği yağma, kağana pay vermek koşuluyla kendisine aitti. O dönemin koşullarında yağma, devlet gelirlerini artırmak ve askerlerin savaşma motivasyonunu yükseltmek için gerekliydi.

Ceza Yasaları:

1. Kim kağana ya da devlete ihanet ederse ölümle cezalandırılır.

Bu, ceza yasalarının en önemlisidir ve kağana ya da devlete ihanet edenlere ölüm cezası getirmektedir. Casusluk suçlarında bu kapsamdadır.

2. Kim zina yaparsa ölümle cezalandırılır.

Zina Arapçadır ve 'etkilemek' demek olan zanâ sözünden gelir. İslamda ve Arap kültüründe ister evli olsun ister olmasın, başka biriyle cinsel ilişki kurmak demek olan zina yasaktır. Bu nedenle İslam kültüründe zina suçu işlememek için fahişelere bir kaç saatlik ya da bir kaç günlük muta nikâhu kıyılır. Türklerin zina anlayışı ise, Araplarınkinden farklıdır. Türklerde yalnızca evli olanların başka biriyle cinsel ilişki kurması yasaktır.

Çünkü Türk töresinde karşılıklı verilen anda dayanan evlilik antlaşması kutsaldır. Bu nedenle evli olanların eşlerini aldatmaları, verdikleri andı çiğnemiş olmalarından dolayı bir suçtur. Ancak bundan, gençlerin evlenmeden önce serbest ilişki kurma haklarının olduğu gibi bir yanlış anlayışın çıkarılmaması gerekir. Türk töresinde bu çok ayıp karşılanan bir davranıştır.

Rubruklu Vilyam, “Kendisinin olmayan bir kadınla yatanı ölümle cezalandırırlar.” diye yazmıştır. Bundan anlaşıldığı kadarıyla, zina suçundan öncelikle erkek sorumlu tutulmuş ve ölüm cezası genellikle erkeğe uygulanmıştır. Bir erkeğin eşi ya da cariyesi olmayan biriyle yatması, tecavüz olarak kabul edilmiştir. Parisli Matyu da “Herhangi bir kimse [erkek] bir kadınla ya da bir köle kızla ya da birisinin kızıyla yatarken yakalanırsa, kadınlar ve köle kızlarla birlikte hor görülür, [ancak] herhangi birinin yukandaki eyleminden ötürü suçlu olduğu ortaya çıkarılırsa, hiç merhamet gösterilmeden ölümle cezalandırılır.” Bundan anlaşıldığı kadarıyla da, “...eyleminden ötürü suçlu olduğu ortaya çıkarılırsa...”, yani erkek ya da kadın evliyse, ölümle cezalandırılırdı. Evli değiller ise yalnızca hor görülürlerdi, yani kınanarlardı.

3. Kim cinsel sapıklık yaparsa ölümle cezalandırılır.

Cinsel sapıklık, oğlancılık da içinde olmak üzere her türlü homoseksüelliği ve hayvanlarla cinsel ilişkiyi kapsar. Ancak, kadınla erkek arasındaki her hangi bir cinsel ilişki türünü kapsamaz. Bu yasa, hem sağlığı korumak ve hayvanlardan insanlara geçebilecek olan hastalıkları engellemek için, hem de toplum ahlakını ve aile düzenini korumak için koyulmuştur.

4. Kim başkasına zarar vermek için büyü yaparsa ölümle cezalandırılır.

Büyücülüğün ciddiye alındığı o dönemde, kötülük yapmak için büyü yapanlara ölüm cezası uygulanması, bir anlamda Tengrici kamların saygınlığını da korumak için olmalıdır.

5. Kim bilerek yalan söylerse ölümle cezalandırılır.

Türk töresinde yalan en büyük ayıptır ve yasa, bilerek yalan söyleyenlere ölüm cezası getirmektedir. Bu yasa, ahlâksızlığın artmasına ve toplumsal düzenin bozulmasına engel olmayı amaçlamaktadır.

6. Kim iki kişiyi kavga ederken gördüğünde bunlardan birine yardım ederse ölümle cezalandırılır.

Kavga eden iki kişiden birine yardım etmek, adaleti ortadan kaldıran bir davranış olarak değerlendirilerek ölüm cezası ön görmektedir. Kaynaklara göre, taraflardan birinin babası bile kavgaya karışmazdı. Ancak, kavgada zarar gören birinin mahkemeye başvurma hakkı vardı ve mahkemenin verdiği karar sonrasında, kavgaya karışan taraflara hiç kimse zarar veremezdi. Bu yasa ayrı zamanda, kan davasını da önlemeye yönelikti.

7. Kim adam öldürürse ölümle cezalandırılır.

Kaynaklara göre, adam öldürmenin cezası ölümdü, ancak zanlının işlediği cinayeti itiraf etmesi gerekirdi. İtiraf ettirmek için işkenceye yapılırdı. Tabii, işkence altında alınan itirafın ne kadar doğru olduğu tartışılır. Mirhand'a göre, adam öldürmeden dolayı cezadan kan parası ödeyerek kurtulunabilirdi ve bir Müslüman öldürülmüşse 40 altın, bir Çinli öldürülmüşse bir eşek, kan parası olarak ödenirdi. Ancak bunun Mirhand tarafından uydurulmuş olması gerekiyor. Yasa'da Müslümanları yüceltip Tengricileri, yani Çin'de yaşayan Tabgaç, Tangut ve Kıtay Türkleriyle Mançuları bu şekilde aşağılayan bir madde-nin bulunmuş olması olanaksızdır. Cengiz Han, Müslümanları Tengricilerden daha yüce tutan biri değildi. Hiçbir Türk böyle değildi. Eğer gerçek Yasa'da 40 altın kan parası ödemek var idiyse, bunun etnik ve dini ayrım yapmadan uygulanmış olması gerekir.

8. Kim at ya da başka bir değerli nesne çalarsa ölümle cezalandırılır.

İbn Batuta'ya göre, yanında çalınmış bir at bulunan bir kimse, onu sahibine aynı değerinde 9 atla geri vermek zorundadır. Buna ekonomik gücü yoksa, atlar yerine çocukları alınmalıdır. Çocuğu da olmayanı bir koyun gibi kesmelidir. Ancak bu oldukça abartılı olup gerçeği yansıtmamaktadır. Marko Polo'ya göre, bir at ya da başka bir değerli eşya çalmanın cezası ölümdü. Ölüm cezası, beden kılıçla ikiye bölünerek uygulanırdı. Ancak hırsız, çalınan mülkün değerinin dokuz katını ödeme olanağına sahipse, cezadan kurtulurdu. Küçük hırsızlıklar sopa ile dövülerek cezalandırılırdı. Atılan sopa sayısı, çalınan malın değerine göre belirlenirdi. Bir sürü sahibi, kendi sürüsüne karışmış olan yabancı sürülere ait hayvanları kendi sahiplerine geri vermek zorundaydı.

9. Kim kaçmış olan bir köleyi ya da tutsağı bulur ve onu eski sahibine geri vermezse ölümle cezalandırılır.

O dönemin toplumunda tutsak ya da köle kişinin özel mülkiyetinde olduğu için, kaçmış olan bir köleyi ya da tutsağı bulup da onu eski sahibine geri vermemek büyük bir hırsızlık olarak değerlendirilerek, bu suça ölüm cezası getirilmiştir.

10. Kim bir hayvanı boğazını keserek öldürürse ölümle cezalandırılır.

Tengricilik geleneğinde bir hayvan kesilirken bacakları bağlanmalı, karnı yanılmalı ve yüreği ölünceye kadar elle sıkılmalıdır. Hayvanın kanı toprağa değmemelidir. Değerse, ruhunun göğe uçma- yacağına inanılır. Ancak bundan sonra o hayvanın eti yenebilir. Tengricilikteki "helal" kavramı böyledir, Müslüman ya da Yahudi geleneğindeki gibi hayvanın gırtlakını keserek kanını akıtmak değil. Eti yenen hayvanların binyıllardan beri uygulanan kesim biçiminin korunmasını bir yasa maddesi ile güvence altına almak, yabancı geleneklerin uygulanmasını yasaklayarak halkın birliğini güçlendirmek içindir. Tengrici Türkler bugün de böyle hayvan kesmektedir. Makrizî "Kim bir hayvanı Müslümanlar gibi keserse, o da aynı biçimde kesilme-

lidir.” diye yazar. Ancak tabii ki her ne biçimde olursa olsun, gerek olmadığı sürece bir hayvanı öldürmek vahşicedir. Bu yasanın amacı, Türklerin kendi dinlerini terk ederek başka dinlere geçmesini engellemeye yöneliktir.

İktisat Yasaları:

1. Savaştan dönen birlikler, kağana belli vergiler vermek zorundadırlar.

Türk töresinde kağanın malı onun özel mülkiyeti değil, devletin malıydı. Bu nedenle kağana yağmadan pay vermek, devlete ödenen bir vergi türüydü. Bu yasayla, devlet kasasına girecek olan gelirler güvence altına alınmıştır. Eski toplumlarda ve özellikle Türk toplumunda savaşın en önemli nedeni, ele geçirilen yerleri yağmalayıp ardından vergiye bağlayarak devleti ayakta tutabilmek için gerekli finansı sağlamaktır. Kaynaklara göre ordu bir yeri yağmalarken, kalelerinde gözcüler bırakırlardı. Ele geçirilmesinin güç olduğuna karar verdikleri büyük bir şehre saldırımadan önce bölge dolayındaki bütün köy ve kasabalar yağmalanırdı.

2. Kim mal alır ve üç kez arka arkaya iflâs ettiğini bildirirse ölümle cezalandırılır.

Bu yasa aynı zamanda ceza yasaları içine de girer. Üç kez iflâs etmiş olan kimseyi ölüm cezasına çarptıran bu yasa, yabancı tacirlere karşı konulmuştur. İyi niyetli saf Türklerin bu dolandırıcı yabancı tacirlerin kurbanı olmaları çok sık rastlanan bir durum olmalıydı. Türkler bu tacirlere ürünlerini ya da yağmalardan elde ettikleri malları veresiye satıyor, onlar da daha sonra iflas ettiklerini ileri sürerek parasını ödemekten kurtulmaya çalışıyordu. Bu madde, Türklerin yabancılar tarafından sömürülmekten korunması için konulmuş olmalıdır.

4. Yoksullar, bilginler, hekimler ve tüm din adamları vergiden ayrıcalıklıdır.

Bu yasa, diğ er dinlere hoş g r  k psamunda ve bilime saygı gereği din ve bilim adamlarına sürekli bir vergi bağışıklığı tanımaktadır. Ayrıca yoksullar da vergi yükümlülüğünden kurtularak, koruma altına alınmıştır. Cami el Tevarih'e göre Cengiz Han, çeşitli din önderlerini, din adamlarını, yoksulları, hekimleri, bilginleri her türlü vergi- den ayrıcalıklı tutardı. Bunun dışında herkes gelirinin onda birini aynı ya da nakd  vergi olarak  derdi.

5. Kağanlar, ülkedeki olaylar hakkında daha çabuk bilgi edinebilmek için sürekli ulak (posta) karakolları kurmalıdır.

Yönetim yasalarına da giren bu yasa, aslında iktisat temelidir. Bu madde, devletin çıkarları ve düzenli vergi toplanması için bir ulak (posta)  rg t n n kurulmasını ve geliştirilmesini güvence altına almaktadır. Dolayısıyla güçlü bir ulak  rg t , devletin ekonomik ve siyasi çıkarları için çok önemliydi. Ulak  rg t , daha önce de Orta Asya'daki üç Oğuz (Kök T rk ), Dokuz Oğuz (  Uygur ) ve Kırgız kağanlıklarıyla, Çin'deki Tabgaç, Kıtay ve Tangut kağanlıklarında uygulanmış olan bir sistemdir.

Resmi haberleşme, önemli yollarda kurulmuş olan konaklar ve atlılar yoluyla sağlanıyordu. Bu yollardaki ulak konakları (Yam), ayrı zamanda konuk eviydi. Yamların araları 25-30 fersah (1 fersah= 5,5 km) uzaklığındaydı. Yamlardaki atlar 15 gün çalıştırılır, 15 gün dinlendirilirdi. Bu atlar ve yemleri  evre halkı tarafından sağlanır, buna karşılık o halkın vergisinden indirim yapılırdı. Yolcular için her yama at, yem ve yiyecek ve içecek sağlanması gerekiyordu. Her yamın yıllık denetimi yapılırdı. Yamlarda verilen hizmet, kağanın elçileri ile yabancı büyükelçiler için  cretsizdi. Ancak yolcuların aşırı isteklerde bulunmaları yasaktı.

 nemli ve acele işlerde bir ulakçı (postacı), yirmi dört saatte

30 fersah yol alabilirdi. Yama yaklaşan ulakçı boru çalar, yam-daki diğer ulakçı boruyu işitince hemen bu yamdan ötekine gi-decek atları hazırlardı. Yamlar arasında araları birer fersah uzaklıkla yaya ulakçılara özgü olan küçük yamlar vardı. Yaya ulakçıların kuşaklarında ziller bulunur ve gelirken sesleri işiti-lirdi. Küçük yamlardaki yaya ulakçı, zil sesini duyunca ondan mektubu alıp ilerideki yama vereceğinden hemen hazırlanırdı. Gerek büyük yamlardaki, gerekse de küçük yamlardaki yazı-cılar, her ulakçının verdiği günüyle, saatıyla kaydederlerdi.

Cami el Tevarih'e göre Cengiz Han, önemli yollara memur-ların, habercilerin ve yolcuların dolaşmalarını kolaylaştıracak nöbetçiler dikerdi. Memurla habercilerin at, araba ve yemekle-rini bu yolların uğrağındaki halk verirdi. Bu atları besleyecek-lerin kimler olduğuna ve bu konudaki uygulamaya ilişkin Cengiz Han'ın bir yönergesi vardı. Daha önce haydutlar nede-niyle ülkede dolaşmak çok güçken, bu nöbetçiler sayesinde her-kes güvenle dolaşabilir olmuştu. Cengiz Han bir ülkenin iç durumuna ilişkin ayrıntılı bilgi edinmeden oraya girmezdi. Ça-ştlık (casusluk) örgütü çok yetkindi. O ülkenin muhaliflerini kendi hizmetine almaya uğraşır ve onlara yağmadan pay ve yüksek memuriyetler vaad ederdi.

Gelenek Yasaları:

1. Kim kül ya da su içine işerse ölümle cezalandırılır.

Bu yasa, ceza yasaları içine de girmektedir. Kül ya da su içine işeme yasağı, Tengricilik inancının bir gereğidir. Tengri-cilikte su ile ateş kutsaldır (kül içinde ateş bulunur). Su ile ateşin kutsallığı, o dönemde güç elde edildikleri için çok iyi korun-maları gerektiğindendir. Bu bir toplumsal yasaktır. Su ile ateş (dolayısıyla da kül), İslama geçmiş olan Türk toplumlarında bugün bile kutsaldır ve bu Tengrici gelenekler halen yaşatıl-maktadır. Bir çoğumuz büyüklerinden suya ya da küle işeme-

nin sanki bir İslam yasağıymış gibi çok günah olduğunu duymuşuzdur.

2. Suya elleri daldırmak yasaktır, su almak için bir kap kullanmalıdır.

Bu madde kişi sağlığını ve içme suyunun temizliğini korumakla ilgilidir. Aynı zamanda, Tengricilik geleneğine uygun olarak suyun kutsallığına ve kirletilmemesi gerektiğine vurdu yapmaktadır.

3. Suya girerek çamaşır yıkamak yasaktır.

Akarsuya ya da durgun suya girerek çamaşır yıkamayı yasaklayan bu yasa, yine Tengricilik geleneklerine uygun olarak suyun saflığını kirleterek doğayı gücendirmemek ve fırtınalı havalarda yıldırım çarpma tehlikesine karşı önlem almak için konulmuştur. Makrizî'ye göre, giyildiği ve iyice yıpranmadığı sürece giysileri yıkamak yasaktır. Ancak böyle bir gelenek, Türk toplumunda ve Tengricilikte yoktur. Türkler suyu kutsal gören ve temizliğe çok önem veren bir toplumdur. 14. yüzyılda yaşamış olan Mısırlı Arap Makrizî, 13. yüzyıl ortalarında Küyük Han zamanında Tatarları ziyaret eden Rubruklu Vilyam'ın yazdıklarını -muhtemelen- okuduktan sonra bunu uydurmuştur. Rubruklu Vilyam şöyle yazar: "Onlar (Tatarlar) asla çamaşır yıkamazlar, çünkü kurutmak için astıklarında Tanrı'nın öfkeleneyeceğini ve gök gürültüsü olacağını söylerler. Gök gürültüsünden olağanüstü korkarlar." Ancak bu doğru değildir. Çünkü Tatarları çok iyi tanıyan Reşid el Din Hamedanî, Cami el Tevarih'te Tatarların içki (alkol) dökülmüş çadırı ya da çizmeyi güneşte kurumaya bırakırlarsa, şimşek çekeceğine inandıklarını yazmıştır. Bu, alkolün güneş ısısı altından yangın çıkarabileceği tehlikesine karşı alınmış olan doğru bir önlemdir.

Makrizî ayrıca, "Her hangi bir şeye pis demek yasaktır. Herşey temizdir ve temiz ile pis arasında bir fark yoktur." diye bir

yasadan söz etmiştir. Gerçek Yasa'da böyle bir maddenin bulunmaması gerekiyor. Türkler, temiz ile kirli arasındaki farkı çok iyi bilen bir toplumdur ve bunu diğer toplumlara da öğretmişlerdir. Ancak kaynaklara göre, Cengiz Han hiçbir şeye kirli ya da pis (kötü) denilmesini istemezdi. Ona göre her şey temizdi. Bu, Tengricilik inancı gereği doğaya olan saygıdan dolayıdır. Tengricilik inancında doğadaki her şey özünde temizdir ve insanların doğayı kirletmemeleri gerekir.

5. İsterse veren bir tegin ve alan bir tutsak olsun, veren tadına bakmadan önce onun elinden bir şey yemek yasaktır. Yemeğe çağırılmadan sofrada bir şey yemek ve sofrada diğerlerinden daha çok yemek yasaktır. Üstünde yemek pişirilen ateşin ya da yenilmekte olan bir yemeğin üzerinden geçmek yasaktır.

Bu yasanın ilk bölümü, zehirlenme tehlikesini ortadan kaldırmak için ev sahibinin yemekten tatmadan önce konuğuna vermesini yasaklar. O dönemde çok sık olan zehirleyerek öldürmeye karşı alınmış olan yasal bir önlemdir. İkinci bölümü, birlik duygusunu güçlendirmek ve ikiliği önlemek için konulmuştur. Yemeğe çağırılmadan sofrada bir şey yemeyi ve arkadaşlarından daha çok yemeyi yasaklamak, sofraya terbiyesini düzenleyen bir kuraldır. Yemek pişirilen ateşin ya da yenilmekte olan bir yemeğin üzerinden atlamayı yasaklayan son bölüm ise, sağlığı korumakla ilgilidir. Bu, Türk toplumunda halen geçerlidir ve yemeğin üzerinden atlamak, bir günahmış gibi görülür.

6. Gezgınler, yemek yemekte olan kimseleri görünce attan inmeli ve izin istemeden onlarla birlikte yemelidirler. Bunu onlara kimse yasaklamamalıdır.

Bu madde, Türk toplumunda Tengricilikten kalan ve çok önemli bir yer tutan konukseverliği yasayla belirlemektedir. "Tanrı konuğu" kavramı yalnızca Türklere özgüdür. Bu ne-

denle bugün bile kapıyı kim çalarsa çalsın, ona iyi davranmak ve yemek vermek, binlerce yıldır süre gelen eski bir gelenektir. Yoksulları ve açları doyurmak da böyledir.

7. Herhangi bir dini üstün tutmak yasaktır. Bütün dinlere eşit olarak saygı gösterilmelidir.

Başka bir dinin seçilmesi, halkı yabancı geleneklerin tutsağı yaparak eski geleneklerini unutturur ve bölünmelere neden olur. Bu yasa, bunu engellemeye yöneliktir. Ne var ki ağır bir ceza yaptırımı bulunmayan bu yasaya uyulmadığından, Türkler dinlerini değiştirerek kendi kültürlerinden kopmuş ve parçalanmışlardır. Bu yasa, Türklerin diğer dinlere karşı hoşgörü ile davrandıklarının bir göstergesidir. Ancak diğer dinlere karşı aşırı hoşgörü, kendi dinini koruyamamakla sonuçlanmıştır. Kaynaklara göre, Cengiz Han ardıllarına "Hiçbir dini seçmeyin. Her dinin yandaşlarına eşit davranın" derdi. Ayrıca din adamları vergi ödemekle yükümlü değildi. Bu yasa, İslama ve diğer Sami dinlerine geçmeden önce Türk devletlerinin laik olduğunu da göstermektedir.

Aile ve Miras Yasaları:

1. Birinci ve ikinci dereceden akrabalarla evlenmek yasaktır.

Kaynaklara göre Cengiz Han'ın birinci ve ikinci dereceden akrabalarla evlenmeyi yasaklamıştır. Bunlar birinci ve ikinci kuşak kuzenleri kapsamaktadır. Bu aynı zamanda eski bir Türk töresidir.

2. Erkekler istediği kadar kadınla evlenebilir. Erkek bir kadınla evlenirken, kadının ailesine çeyizlik (başlık) öder.

Yine kaynaklara göre Cengiz Han, erkeklerin çok eşliliğini serbest bırakmıştır. Bu da eski bir Türk töresidir. Poligami, o dönemdeki zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Çok sık yaşanan savaşlar sonucu erkek nüfusun kadın nüfusuna oranla azalmasından doğan bir "çözüm"dür. Bu yolla yasa, ataerkil

Türk toplumunda, erkeğin soyunun kesintiye uğramadan sürmesini güvence altına almaktadır. Yasa ayrıca kadının ailesine çeyizlik ödenmesini öngörerek, kadının ailesi üzerindeki ekonomik yükü hafifletmeyi sağlamaktadır.

3. Babasının ölümünden sonra, anası dışındaki eşlerinin ne olacağı, en küçük oğulun yetkisine bırakılmıştır ve isterse onlarla evlenir ya da başkalarıyla evlendirebilir.

Bu, Rubruklu Vilyam'ın ve Marko Polo'nun notlarında da bulunmaktadır. En eski Türk toplumlarından biri olan Hunlarda da bu gelenek vardı. Ölen babanın kendi anası dışındaki eşlerinin ne olacağının en küçük oğulun yetkisine kalması ve oğulun isterse onlarla evlenmesi ya da başkalarıyla evlendirmesi, o dönemin koşullarında belki de yapılması gereken en doğru işti. Bu gelenek, geniş aile yapısını korumanın ve dengenin altında tutmanın bir yöntemi olmalıdır.

4. Küngelerin (cariyelerin) çocukları da yasal çocuklardır ve babalarının vasiyetine göre mirastan gereken paylarını alırlar. En küçük oğul mirastan aldığı pay dışında, babanın yurdunu da (evini) alır. Çocukların yaşlılığında öncelik, ilk eşten doğan ilk çocuğa aittir.

Türk töresinde küngelerden olan çocuklar da yasal çocuklardır ve babanın vasiyetine göre mirastan pay almışlardır. Yalnızca, Kağanların ve beylerin küngelerinden doğan çocukları tahta çıkamaz. Küngeden olan çocuklarla ilgili tek kısıtlama budur. Ayrıca Türk geleneklerinde miras konusunda kız ile erkek çocuklar arasında bir ayrım yoktur. Her çocuk, mirastan gereken payını alır. İslama geçtikten sonra bu gelenek bozulmuş ve Araplardaki gibi, kız çocukları mirastan ya çok az ya da hiç pay almamıştır.

Töreye göre yasal eşten (hatundan) doğan ilk çocuk, yasal olmayan bir eşten (küngeden) doğan ilk çocuktan yaşça daha küçük olsa bile, en büyük çocuk sayılırdı. Mirasın bölüştürül-

mesinde en büyük payı alan en küçük oğuldur. Çünkü, kendi payının dışında babanın yurdunu da alarak en büyük paya sahip olur. Bunun nedeni, en küçük oğulun diğer oğullar gibi evlendikten sonra kendi yurduna taşınmayıp baba ocağında kalarak ana ve babanın bakımını üstlenmiş olmasıdır. En küçük oğulun babanın yurdunu alması, bunun karşılığında verilen bir pay olmuştur.

5. Bir ölünün her hangi bir nesnesini kullanmak, yasal ar-
dılarının dışındakilere kesinlikle yasaktır.

Bu maddenin de gerçek Yasa'da bulunmuş olması gerekir ve miras yasasını düzenleyen önceki maddedeki miras payının kullanımına ilişkin uygulamayı düzenlemektedir.

Kimi kaynaklarda yukarıda saydıklarının dışında bazı ya-
salar anılmaktadır. Ancak bunlardan kimilerinin doğruluk de-
recesi kuşkuludur. Bunlar da şöyle:

- Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Yasa'ya uyulmasına dikkat etmelidir. (Makrizî)

Bu bir yasa maddesi olmaktan çok, Cengiz Han'ın bir vasi-
yetidir. Dolayısıyla Makrizî'nin bir yasa olarak belirttiği bu
maddenin gerçek Yasa'da bulunmamış olması gerekiyor. Ça-
ğatay, Cengiz'in ikinci oğludur. En büyük oğlu Yuci, Cengiz
sağken öldüğü için, Yasa'nın korunması ve ona uyulması gör-
evini hayatta kalan en büyük oğlu Çağatay'a vermiştir.

- Yasa yalan, hırsızlık ve zinayı yasaklar ve yakınlarnı kendi
kendini sevdiği gibi sevmeyi, aşağılamamayı ve onları tümüyle
unutmamayı, kendiliğinden teslim olan şehri, köyü korumayı,
Tanrı'ya adanmış tapınakları ve Tanrı'nın hizmetçilerini her
türlü vergiden beri tutmayı ve onlara saygıyı emreder. (Var-
tan)

Yalan, hırsızlık ve zinayı yasaklayan yasalarla kendiliğinden
teslim olan şehirlerle köyleri korumak ve din adamlarını ver-
giden ayrıcalıklı tutmak daha önceki maddeler kapsamında

bulunmaktadır. Yakınlarnı kendi kendini sevdiği gibi sevmek, aşağılamamak ve onları tümüyle unutmamak gibi kurallar ise, Türklerin uymuş ve uygulamış oldukları geleneklerdir. Bunların bir yasa maddesi haline getirilmemiş olması gerekir.

- Yasa birbirini sevmeyi, zina işlememeyi, çalmamayı, yalan yere tanıklıkta bulunmamayı, hain olmamayı, yaşlıları ve yoksulları korumayı emreder. Aykırı eylemler ölümle cezalandırılır. (Magakiya)

Yine bunların çoğu daha önceki yasa maddelerinde bulunmaktadır.

- Çok yemek yemekten ötürü kim kusarsa, onu çadırda sürüklemeli ve hemen öldürmeli. Bunun gibi, ordu komutanının çadırının eşğine ayakla basanı da öldürmeli. (Diğer kaynaklar)

Gerçek Yasa'da böyle bir maddenin bulunmaması gerekiyor. Çok yemek yemekten ötürü kusarı öldürmek, gerçekte ilgisi olmayan bir şeydir. Ordu komutanının çadırının eşğine ayakla basanı öldürmek de öyle. Ancak, yalnız ordu komutanının çadırının eşğine değil, tüm çadırların eşğine basmak, Türk geleneklerinde yasaktır, ama cezası ölüm değildir. Bu, eşğin kutsallığından ötürü uygulanan bir toplumsal gelenektir.

- İçkiyi bırakamayan ayda üç kez sarhoş olabilir. Bunu aşarsa suçludur. Ayda iki kez sarhoş olmak daha iyidir; bir kez ise daha övgüye değer. Ama hiç sarhoş olmamak! Bundan daha iyi ne olabilir? Böyle bir kimse nerede bulunabilir? Eğer gene de böyle birisi bulunursa, o her türlü saygıya değerdir. (Diğer kaynaklar)

Müslüman bir kaynaktan alınan bu maddenin, gerçek Yasa'da bulunmaması gerekiyor. Türkler içki içen bir toplumdur. Kadınların ve çocukların bile günlük içtiği kırmızda yüzde 3 ile 5 oranında alkol vardı. Dolayısıyla böyle bir maddenin gerçekte her hangi bir ilgisi yoktur. Ancak, her şeyin olduğu gibi içkinin de artışı zararlıdır.

Ortaçağ Batı Kaynaklarında Tatarlar

Parisli Matyu

Parisli Matyu (Matthew) 13. yüzyılın ortalarında *Chronica Maiora* adlı bir eser yazmıştır.²⁰ Eserde Tatarlarla ilgili ilk bilgiler 1237 tarihinden başlayarak 1246'ya kadar uzanmaktadır. Bir bölümü oldukça abartılı ve gerçeklerle ilgisi olmayan bu bilgilerden kimileri şöyledir:

Efendileri, kendisini yüce Tanrının elçisi (olarak ilan ediyor) ve ona karşı ayaklanan halkların egemenlerine (karşı gönderildiğini) bildiriyor. Onlar ayrıca büyük kafalara sahip olup gövde organları devasadır ve aralarında hiçbir orantı yoktur. Taze gövdelerle ve hatta insanlarla beslenirler. Onlar (başka hiçbir halkla) karşılaştırılmayacak olan okçulardır. Her türlü ırmağı deriden yapılmış küçük araçlarla geçerler. Fizikleri güçlü, vücutları büyüktür. Kâfir ve acımasızdırlar. Dilleri tümüyle bizim tanıdıklarımıza yabancısıdır. Sürüleri, hayvanları ve atları açısından zengindirler. Atları gerçekten hızlıdır, zor yolculukları üç günde yalnızca birini kullanarak tamamlarlar. (Atların) Arkaları değil de önleri zırhlıdır, (çünkü) kaçmazlar. Efendileri acımasızdır ve adı Caan'dır (Kağan). Kuzeydeki toprakları, Kafkas dağlarını ve komşu ülkeleri yurt tutmuşlardı ve Tatar olarak anılırlardı ki "Tar" ırmağının (Tarsus), sayısız çoklukta hastalık gönderdiğine inanılır. Alışkanlıkları üzere vahşi bir öfkeyle dışarı çıktılar.

Erkekler insanlık dışı ve hayvan gibidir, insandan çok canavar gibidirler, kirli kanı içer, köpek leşini ve insan parçalarını hırsıyla yiyip yutar, öküz derisinden kıyafet yapar ve bunu zırhla kaplarlar. Boyları kısa ve bodur, vücutları küçük, güçleri diri, savaşta yenilmez, yaptıkları işlerde yorulmazdılar. Gövdeleri savunmasız olsa da üstleri korumalıdır (zırhlıdır). Hayvan kanı içmeyi severler. Yeşillikleri ve ağaçları yiyen çok sayıda ve

²⁰ Journal of History School (JOHS), Issue XVI, 2013.

güçlü atları vardır, incik kemiklerinin kısa olmasından ötürü atların üç adımı ancak bir adımdır. Yasaları yoktur, uysallığı bilmezler, aslanlardan ya da ayılardan daha vahşilerdir. Kayıkları öküz derisinden yaparlar. Bunların on ya da on ikisi bir aradadır ve bu şekilde becerikli bir şekilde yüzer, açılır, geniş ve hızlı akan ırmaktan durmadan ve zorlukla karşılaşmadan bir yandan öbür yana geçerler. Kanın yokluğunda çamurlu suyu, hatta pis suyu açgözlülükle içerler.

Kılıçları ve kamalannın her iki yanı da keskindir, okçuları büyüleyicidir. Ne cinsiyet, ne yaş ne de sınıf ayırırlar. Kendi (dillerinden) başka bir dili öğrenmez ve diğer (ulusların) hepsinden nefret ederler. Şimdiye kadar onların geleneklerini ya da karakterlerini, bilinen insan topluluklarıyla ilişkilerini, sürülerini ve savaşa yanlarında götürdükleri kadınları öğrenmek için onlarla görüşmek mümkün değildi. Hristiyanların sınırlarına zarar vermek için geldiler, yıktılar ve öldürdüler. Pek çok bölgeye büyük bir korku ve şiddet saldılar.

Tatarlar olarak anılan insan dışı ve amansız, yasasız, barbar ve azgın halk, korkusuz ve hatta atılgan bir saldırıyla Hristiyanların kuzeydeki topraklarını korkunç bir şekilde insansızlaştırdı ve Hristiyanların tümüne korku ve gerilim yaydı. Görülmemiş zorbalıkla Frisia, Gotya, Polonya, Bohemya ve aynı zamanda da Macaristan'ın her iki kısmını, prensleriyle, yüksek rütbedeki din adamlarıyla, halkıyla ve yerlerinden sürülmüş yerleşimcileriyle birlikte katlettiler.

Kargıları ve okları kadar yayları da büyük olan Tataristanlı Tatarlar, amaçladıkları katliam ve yağmayı yaptıktan ve geçtikleri yerleri insansızlaştırdıktan sonra yaşamları, hep kullandıkları okları, mızrakları ve yayları (Tartarlara) benzer nitelikte olup pazıların gerginliği diğerlerinden daha güçlü olan Kuman halkının (Kıpçaklar) yerleşim yerlerine geldiler. Onları tamamen dağıtarak yendiler. (Kumanlar) Kaçamadılar ve (Tatarların) kanlı kılıçlarıyla öldürüldüler. Bilmedikleri garip düş-

manın saldırısına karşı sıkı bir savunma sergileyen, onlardan (Kıpçaklardan) çok uzakta olmayan komşuları Ruthenler (Ruslar) ateşin parlaması gibi, sonunda (kendilerini) korumaya karar verdiler.

(Ruslar haklıydı çünkü Tatarlar) Gerçekten birden bire yağma ve katliamla ilerlediler. Ardından barbar halkın Tanrının öfkesi ve şimşeğin çakması gibi saldırıları ve ilerlemesi sonucunda büyük Cleve (Kiev) şehri devleti ele geçirildi ve talan edildi. Bu asil krallığın tamamı ahalisiyle birlikte biçildi ve insansızlaştırılarak yerle bir edildi. Bunlar olup biterken Macar krallığı sınırlarında askeri ve savunma önlemleri almalıydı, ancak dikkat etmediler. Kuşatılmış haldeki ülkesinin teslim olması için gelen Tatarlar elçilerini ve mektuplarını alan miskin ve kaygısız (Macar) yöneticisi, onların saldırılarına karşı koyaçağını düşündüğünden ne korkuyor, ne sorunu anlıyor, ne de başkalarının uyanlarını dikkate alıyordu.

Ancak yeneceklerini sanmaması cahilceydi, düşman hazırda beklerken onlar savunmalarına güvenerek yavaşça uykuya daldılar. Onlar (Tatarlar) kasırga gibi her yerden oraya dalarak birdenbire kuşattılar. Ancak Macarlar (saldınıya geçmeye) karar verene kadar kuşatılarak karargâhlarna çekildiler. Macarların ve Tatarların orduları arasında neredeyse 5 millik bir uzaklık bulunurken Tartar öncüleri şafağın karanlığında birden bire saldırdılar ve Macarların karargâhını çepeçevre kuşattılar. Kendilerine karşı duran önde gelenleri ve krallığın büyük kısmını katlettiler. Macarların sınırsız kalabalığını düşmanca katlettiler ve daha önce hiçbir şiddetli savaşta eş görülmedik biçimde yok ettiler. Kral zorlukla kaçtı, atı onu çok hızlı bir şekilde kardeşçe ilişki içinde olduğu İlyria kralına götürdü ve orada saklandı.

Tatarlar kimseyle karşılaşamayacak olan okçudurlar. Yanlarında taşıdıkları deri (tulum) bir sanat şaheseridir ki bununla ırmakları aşarlar. Yiyecekleri olmadığında ağaçların ka-

buklarını ve yapraklarını, atlarının buldukları otların köklerini yanlarında taşırlar. Söylediklerimizi elçilerin sözlerinden ve mektuplarından öğreniyoruz. Hristiyan prenslerini güç birliği yapmaya, İsa'nın devletlerine sıkıntı veren görüş ayrılıklarını gidermeye, onlara (Tatarlara) engel olmak için son zamanlarda ortaya çıkan isteklerini yükseltmeye davet ediyoruz... Elçiler ve habercileriyle Kutsal toprakları ele geçiren Tartar ya da Sarasin (Müslüman) zorbalarna karşı Haçlı seferi ilan etmeli.

Eskiden Yahudilerin pek çoğu, özellikle de İmparatorluğa bağlı olanlar, Tanrı'nın Büyük İskender'in duası üzerine Hazar Dağlarına kapattığı ve birbirleriyle uyum içinde, diğer halklardan gizli bir şekilde yaşamış olan Tatar ve Kumanların halk sınıfının kendi soylarından olduklarına inanıyorlardı... Yönetimleri altındaki Hristiyan prenslerine açıkça dediler ki Tatarlar olarak anılanlar Yahudidirler ve Yahudilerin yaptıklarından başka şarap içmezler. [Avrupalılar Tatarları, Hazarlar gibi Yahudi sanmaktaydı.] Bundan ötürü Hristiyanlar, Yahudilerin ölümcül hediyelerini sunmalarına izin verdiler.

(Tatarlar) önderlerini Tanrı olarak anar ve mevsim zamanlarını onurlandırır, en çok da dört mevsimi. Yaratılanların hepsinin tek başlarına kendileri için yaratıldığına inanırlar. Asilere karşı giriştikleri mücadelede yaptıklarını günah saymazlar. Sert bir ruha ve fiziğesahiplerdir. Yüzleri ince ve soluk, omuzları sert ve dik, burunları biçimsiz ve küçük, çeneleri dik ve keskin, ağızlarının üstü kısa ve derin, dişleri uzun ve ince, göz çukurları saçlarından burunlarına kadar uzanır halde, gözleri oynak ve kara, bakışları yan bakışlı ve merhametsiz, kemiklerinin sağlamlığı ve güçleri sınırsız, bacakları uzun, ancak incikleri kısa, boyları ise bize benzerdir, elbette incikleri dışında.

Aslanları, ayıları ve diğer vahşi hayvanları ok ve diğer aletlerle avlar, bunların derilerinden kendilerine ok geçirmeyen hafif zırh yaparlardı. Büyük olmayan, ancak güçlü ve az beslenen atlar yetiştirirlerdi. Kargıları, sopaları, iki yanlı baltaları, da-

yaruklı kılıçları ve okları vardı ve bilgece savaştılar. Sırtları zırh olarak zayıftır, yine de savaştan efendilerinin ana bayrağını geri çekilir görene kadar asla kaçmaz ve dönmezler. Yenildikleri zaman yalvarmazlar ve yendiklerinin canını bağışlamazlar. İstek ve niyetleri tüm dünyayı kendi egemenlikleri altına almak ve her şeyi tek bir kişi gibi kurmaktır.

Hizmetlerindeki erkeklerin sayısı 600 bindir. Hazır orduyu karargâha gönderirler, hızlı atlarıyla üç günlük yolu bir günde alırlar. Böylelikle tüm farklı bölgeleri, tüm silahsız ve güçsüz insanları ele geçirirler ve hemen dağılırlar. Eğer bölgenin onlara karşı birleşmiş, savaşa hazırlanmış ve teslim olmamış kral ya da prensi kuşatılmışsa çok büyük katliamda bulunurlar. Bölgenin insanlarına ve prenslerine barış dönemlerinde hiçbir neden olmaksızın saldırırlar.

İran'ın bir kısmı vahşi bir biçimde yerle bir ederek bu kana susanmış insanlar, Kızıl Deniz sınırlarına yerleştiler. Buranın büyük kısmı Babil hükümdarına aitti. Harezmîliler olarak anılanlar tehdit edildikleri dönemde ülkelerinden kaçmış, Tatarların saldırısından kurtulmuşlardı. Ardından Babil hükümdarına (Bağdat Halifesi) gelmiş, saygısız bir biçimde yerleşecek yer talep etmişlerdi. Sultan bunu fark edince eğer reddederse kılıçla tehdit edileceğini anladı ve dedi ki: "Buraya uzak olmayan bir yerde Hıristiyan dediğimiz, deniz kıyısında oturan ve bizim dinimize isyankâr olan ve bizlere tehdit oluşturan ve acı veren ve acı bir şekilde tehdit edenler vardır ki en önemli yerleri Kudüs'tür. Oraya yağmalamak için gidin ve onları oradan çıkarın ve elde ettiğiniz yere yerleşin." Bu sözler üzerine Kudüs'e saldırdılar ve Hıristiyanları en küçük acıma göstermeden katlettiler.

Dünyanın ölümcül günü geri geldiğinde, Rusya'nın yüksek din adamlarından birisi olan Petrus adlı değerli, onurlu, dini değere sahip bir kişi, piskoposluğundan Tatarlar tarafından çıkarıldı. Ancak krallığından Cisalpin'e, yardım ve öneri elde

etmek için kaçtı ki Tanrı'nın yardımıyla Roma kilisesi ve prenslerinin merhametini istiyordu. Kendilerinin Tatarlardan korunmalarını rica etti. Sonra da yaşadıklarını anlattı:

“Onların Gedeon'un görüntüsünden güney ve kuzeyin çok uzakta kalan taraflarına çekilen ve Erten olarak anılan bu yeri dehşet ve çok büyük bir kayıp içinde bırakan Medyalıların arda kalanları olduğuna inanıyorum. Onların on iki efendileri vardır. Bunların en büyüğü Tatarcan (Tatar Han) olarak anılır ki bu kişiden ötürü onlara Tatarlar denilir. Bununla birlikte kimileri kendilerini Tarachonta olarak tanımlarlar. Onlar üç çocuğu olan Chiartan'ın (Cengiz Han) soyundan geliyorlardı. Bunlardan ilki Thesyrcan (Külegü Han), ikincisi Churican (Küyük Han), üçüncüsü ise Bathatarcan'dı (Batu Han). Onlar yüksek ve ulaşılmaz dağlarda doğup nefes almış olmakla birlikte gelişmemiş, kanunsuz, insan dışıdırılar. Aslan ve ejderhalar tarafından kovulduktan sonra mağara ve kuytulara kendilerini eğitmişlerdir. Sonra baba ve oğulları kendi halklarından oluşturulmuş sayısız bir orduyla buradan çıktılar. Ernac (Otrar) adlı büyük bir kenti kuşattılar ve ardından da ele geçirdiler. Efendileriyle birlikte ahaliyi katlettiler. Kentin hâkiminin yeğeni Curzeusa'yı pek çok bölgeyi geçerek izlediler ve onu koruyan bölgelerin hepsini yerle bir ettiler. Bu arada Rusya'nın büyük kısmını 26 yıl önce yıktılar. Gerçekten ülkeyi yok ettiler ve üç kardeş arasında pay ettiler. Uzun zaman boyunca katlettikleri ya da egemenlikleri altına aldıkları komşularını yağma etmeleriyle kazandıkları sürülerini yönettiler. Pek çok şeyler yaptılar ve çok güçlendiler, kendi aralarından efendilerini seçtiler, kalabalıklaştılar. Kentleri kendilerine bağladılar ve ahalisini yendiler. Thesirchan Babil'e ilerledi, Curhican Türklere karşı, Bathatarchan Omachi'den (Ürgenç) komutanlarını Rusya'ya, Polonya'ya ve Macaristan'a ve daha pek çok krallığa yolladı. Bu üçü sayısız ordularıyla Suriye'nin bir kısmının yakınlarını işgal ettiler. Dediklerine göre Etreu bozkırından çıktıklarından

beri 34 yıl geçmiştir.” İnançları hakkında soru sorulduğunda yüksek papaz onların, dünyayı tek bir efendinin yarattığına inandıklarını, Ruthenlere (Ruslar) gönderdikleri elçilerin de şu sözü söylediklerini bildirdi: “Gökte Tanrı ve oğlu, yerde Chi-archan (Cengiz Han)”. [Bu söz yalnızca “Gökte Tanrı...” biçimindedir.] Yaşam biçimleri hakkında da şunları söyledi:

“Yük hayvanlarının, köpeklerin leşlerini ve diğer tiksindirici şeyleri ve hatta ihtiyaç halinde insanları da yerler, ancak çiğ olarak değil pişirerek. Kan, su ve süt içerler. Suçu, zinayı, hırsızlığı, yalancılığı, cinayeti, acımasız ve sert bir biçimde cezalandırırlar. Çok eşlilikten nefret edilmez, bir ya da daha çok eşe sahiptirler. Bir aileyi ele geçir- diklerinde ya da acı ile tehdit ettiklerinde ya da gizli bir düşünce içinde olduklarında diğer ulusların (karargâhın içine) girmesine izin vermezler, herhangi bir yabancı gelirse de öldürürler.”

Tören ve batıl inançlarıyla ilgili olarak da şunları söyledi:

“Her sabah ellerini göğe kaldırır, yaratıcıyı onurlandırır. Yaratıcıya saygılarından yiyeceklerin küçük bir kısmını havaya atar, içecekleri de önce toprağa dökerler. (Kimileri) Vaftizci John'u Efendi olarak benimsediklerini söylerler. Yeni ay çıktığında memnun olur ve şenlikler düzenlerler. Bizlerden çok daha güçlü ve çeviktirler. Atları ve diğer hayvanları da öyledir. Kadınları da savaşçıdır, özellikle ok atışları göz alıcıdır. Parçalı zırhları çok sağlamdır ve hayat koruyucudur. Saldırılarında zehirli demirden okları kullanırlar. Pek çok kuşatma silahlarına sahiptirler ve doğru yere sert bir biçimde isabet ettirirler. Göğün altında dinlenir ve hava kötü olduğunda hiçbir iş yapamazlar. Bütün uluslara ve daha küçük halklara boyun eğdirmişlerdir. Tüm dünyanın kendilerine Tanrı'larının yardımıyla bağlanmasını istemektedirler. 39 yıldır tüm dünyayı sürgün olmaya mecbur etmişlerdir. Dünya Tanrı'nın öfkesiyle yeni baştan su basması nedeniyle temizleniyor. Böylece şimdi genel bir yağmaya kalkışıyorlar ve dünya (bu şekilde) temizlenecek. Roma-

lılarla sert bir mücadeleye girişeceklerini söylüyor, inanıyor ve tüm Latinlere Romalı diyorlar. Eğer yenerlerse, tüm dünya efendilerinin eline geçecek. Kendi istekleriyle teslim olan ve hizmet edenlerle anlaşmayı yeterince gözetiyorlar. Onların seçkin savaşçıları alır ve ön saflarda savaşınırlar. Yanlarına aldıkları arasında sanatkarlar da bulunur. Onlara baş kaldıranlara ya da onların egemenliğini küçümseyenlere hiçbir şekilde acımaz ya da beklemezler. Elçileri kibarca karşılar, (sağ salim) gitmelerine izin verir ve geri gönderirler”

En sonunda da denizi ya da ırmağı geçişlerinden söz etti ve onların ırmağı atları ya da bunlardan yapılmış derilerle geçtiklerinden, denizin üstünde ise gemi hazır ettiklerinden söz etti. Chyrca'nın (Cengiz Han) damadı Kalaladin adlı Tatarlardan birisinin konuştuğu yalan üzerine Rusya'ya sürgün edildiğinden söz etti. Görevinden alınmış ve kansının sevgisi yüzünden öldürülmemiştir.

Aynı yılın yazının sonunda Tatarların en büyük efendisi, Antakya prensliğine iki ya da üç kez gönderdiği elçileriyle isteklerini yerine getirmesi yoksa kanlı kılıcının intikam alacağını bildirdi. Bu isteklerin ilki kale ve kent surlarının yıkılması, ikincisi prensliğin hazinesinden altın ve gümüşün gönderilmesi, üçüncüsü de 3 bin bakirenin gönderilmesiydi. Antakya prensi bunu öğrendiğinde derin bir nefes çekti ve dedi ki: “Efendi (İsa) ve azizleri hiç kimsenin taleplerini yerine getirmeden yaşadılar. Yaşamın geçmesi ve efendinin yargılamasına ilerlemeyi daha çok tercih ediyoruz”. Böylelikle efendiye gözdağı veren elçiler geri döndüler. Tatarlar aynı istekleri Ermenistan ve Sarasin (Müslüman) bölgeleri sultanlarına da gönderdi. Ancak onların nasıl cevap verdiklerini bilemiyoruz. Tatarlar aynı yıl (1246), Hristiyanların ülkeleri üzerine korkunç bir saldırın gerçekleştirdiler. Sarasin Sultanlığını zorla egemenlik altına aldıktan sonra Ermenistan ve Antakya krallığını ve diğer pek çok Hristiyan asillerini kendilerine vergi vermeye mecbur et-

tiler. Aynı yaz (1248) Tatarların iki elçisi Papa hazretlerine geldi. Elçilerin asıl amacı Papa'nın sarayında tamamen gizli kaldı. (Bunu) ne din adamları, ne memurlar ne de diğerleri biliyor. Papa'ya sundukları mektupları bilinmeyen bir dilden bilinen dile, batı bölgelerinden oraya ulaşınca dek üç kez çevrildi. Papa Hazretleri, onlara kırmızı pahalı giysiler, pek çok hayvan kürkü verdi, tercümanlar aracılığıyla onlarla memnuniyetle konuştu, özel olarak onlara pahalı altın ve gümüş (eşyalar) sundu.

(Tatarların) Topraklarının nerede olduğunu sordum ve dağların ötesinde olduğunu, Egog olarak anılan ırmak yakınında yerleştiklerini söylediler. Dinlerini sordum, kısaca cevap verdiler ve hiçbir şeye inanmadıklarını söylediler. Ardından dünyayı yağmalamak için (yaşadıkları yerden) nasıl çıktıklarını anlatmaya başladılar. Yahudilerin alfabelerine sahiptirler, çünkü bir zamanlar kendi alfabeleri yoktu. [Yazanın Yahudi alfabesi dediği, Eski Türk alfabesidir.] Bu harfleri kimlerden öğrendiklerini sordum ve soluk benizli insanlardan [Uygurlar] öğrendiklerini söylediler ki onlar uzun kıyafetler taşır ve hiçbir kimseye saldırmazlarmış. Bunların durumlarıyla ilgili pek çok şey anlattılar ki Pharisee'liler ve Saduca'lıların batıl inançlarıyla aynıdır. Ben bunların Svaduca ve Pharisee'liler olduğunu düşünüyorum.

Yiyeceklerinin neler olduğunu sordum ve ayırt etmediklerini söylediler. Kurbağaları, köpekleri, yılanları ve daha başkalarını yerler. Çıktıkları dağlardan nasıl ayrıldıklarını sordum ve (bu dağların) yirmi günlük genişlik ve uzunlukta olduğunu, orduyu korumakla yükümlü 12 bin askerin daima at sırtında olduğunu söylediler. Atları çok iyidir, fakat kısadır. Pek çok at, seyisleri olmadan onları takip eder. Bu şekilde birine biner, yirmi veya otuz tanesi de onları takip eder. Demirle güçlendirilmiş deriden göğüs siperlerine sahiptirler ve bunu atlara da takarlar. Yaya askerleri yoktur. Bacakları kısa ve vücutları uzundur. Okçuları Macarlardan ve Kumarlardan daha iyidir

ve güçlü yaylara sahiplerdir. Her nereye girerlerse oranın hal-
kırı katlederler.

Zingiton (Cengiz Han) onların efendisidir ve kralların kralı
olarak kabul edilir. Kendi damgasını onların yüzlerine vurmuş-
tur. Zingiton'un kırk iki danışmanı bu damgayı yanında taşır.
Ordunun tümünde hiç kimse yüksek sesle bağırılmaz, hiç kimse
bizim komuta- nımız nereye ilerliyor ya da ne yapmak istiyor
diye sormaz. Katır sütü içerler ve çoğu bundan sarhoş olur.
Onlar hakkında yeni bilgilere sahip değiliz. Mordarı [Mord-
vinler] olarak anılan halka üstün gelmişlerdir. Bu halk tama-
mıyla katledilmiş ve ayakta hiçbir kimse kalmamıştır. Onlar
öldürülürken Praeicatorlar, Küçük kardeşler tarikatı üyeleri ve
keşif için Macaristan kralı tarafından gönderilen diğer elçilerin
de öldürüldüklerini düşünüyorum. Kuşkusuz yukarda söz et-
tiğim ırmağa kadar olan tüm toprakların yerle bir edilmesini
başarmışlardır.

Kuşkusuz savaşçı bir halk olan Kumanlar (Kıpçaklar), kendi
topraklarında onlara karşı koyamadılar ve 20 bin Kuman, Hı-
ristiyan topraklarına [Macaristan'a] kaçtı, Hristiyanlarla an-
laşma yaptı ve savaşmak için hazırlandılar. Mucize nedir?
Onların vücutları korkunç, yüzleri vahşi, bakışları nefret dolu,
elleri aç gözlü, dişleri kanlı ve gırtlakları insan eti yemeye ve
insan karı içmeye her zaman hazırdır ve o kadar kalabalıklardır
ki orduları yirmi günlük uzunlukta ve on beş günlük genişlik-
tedir. Bu küçük değinmelere rağmen, insanların Tatar olarak
andıkları bu halk Rusya'nın ve Polonya'nın tümünü Bohemya
ve Macaristan krallığının ortalama kadar yerle bir etmişler, ani-
den kentlere girmiş ve efendilerini kentin ortasında asmışlardır.
Onların, kutsal Metodi'nin İsmaililer ve eşekler olarak andığı
halk olup, Hristiyan halkının günahlarından ötürü Tanrının
öfkesinin kılıcı olduklarına inanıyoruz.

Söylenene göre kapalı durumdaki bir dağdan [Ergenekon]
çıkarak kırkiki yıl olmuştur. Şeytani olduğuna inandığımız yer-

dençiktılar, Asya ülkelerini hayvanca yerle bir ettiler ve bu topraklardaki dört krallığı prenslikleriyle birlikte canavarca yok ettiler. Hatta güçlü Kapadokya kralını [Anadolu Selçuklu Sultanı], İran kralını [Harezmi Şahı], Rusya'daki 25 güçlü beyliği, inançlı olarak hatırlanan Polomia [Polonya] beyi Henri'yi ve (onun komutası altındaki) 40 bin insanı, günlük bir işmiş gibi yok ettiler. Bundan sonra Macaristan'ın Bela adındaki büyük kralı, üç büyük rahip, onların dört destekçisi ve 65 bin insan (onların önünden) kaçtı. Aynı yerdeki savaşta yukarda söz edilen kralın kardeşi (olarak kabul edilmiş olan) Kumanların kralı ölümcül bir biçimde yaralandı ve kısa süre sonra da öldü.

Sonra bizim beyliklerimiz olan Avusturya, Styria, Marchia, Tarvisya, Morannya ve Boemya sınırlarına vardılar. Yılbaşında ise donmuş durumda olan Tuna'yı büyük bir güçle geçtiler. Adı yukarda verilen prensliklerin topraklarını mahvettiler ve vahşi bir şekilde hepsinin kökünü kazıdılar. Hiçbir cinsiyeti ayırmadılar, tarif edilmez bir utanç içinde (işlerini) hallettiler. Onların karılarıyla kilisede yattılar. Söylemesi çok zor ama diğer kutsal yerleri de atlarının ahırları yaptılar. Kendini beğenmişlikleri Tanrı'nın nefretiyle kabarak büyüyor. Arkebişop olarak bilinen yüksek rütbeli din adamları, piskoposlar, başrahipler, prensler ve halk tarifi mümkün olmayan bir biçimde barbar efendilerinin önünden ölümden başka hiçbir umut olmaksızın kaçtılar. Papazları, rahibeleri, vaizleri katlettiler, yas tutanlar öldürüldü. Biz onların cennetin mutluluğuna ulaştıklarına inanıyoruz.

Şeytan oldukları söylenen Tatarlarla ilgili çok değişik dedikodular duydunuz. Bununla birlikte bizim size şimdi yazıyor olduğumuz biliniz ki gerçektir, keşke yalan olsaydı. Dayanıklı ve savaşçıdırlar, pek çoğu yeterince zırhlıdır. Pek çok bölgeyi yerle bir etmişlerdir ki bunların arasında Rusya'nın büyük kısmını da yok etmişlerdir. Kiev kentini ve kalesini yıkmış ve yok etmişlerdir. Bunları bu topraklardan kaçanlar anlattı. Özellikle

Saksonya'daki kalelere otuz kale yıkıcı aletle saldırmışlardır. Ruslarla yirmi yıl mücadele ettiler. Bu yıl (1242) Paskalya yortusundan önce Polonya'ya geldiler. Dük Henry, ordusuyla Polonya'ya ilerledi. Ancak onu ve söylendiğine göre 10 bin kişi dolayındaki ordusunu katlettiler. Polonya'ya ilerlediler, Tötonların sınırlarına ulaştılar. Ardından da Moravya'yı yerle bir ettiler. Diğer bir ordu da Macaristan'a ilerledi. Söylenildiği üzere Macaristan'ın büyük kısmını ele geçirdiler, kralını def ettiler ve (her şeyin) efendisi oldular. Tatarların altı yeni ordusunun hazır olduğunu öğrendik. İnanıyoruz ki Töton sınırlarına rahatlıkla girebilirler. Hangi köylü savaşı bilir ki?

Niçin büyük bir tehlike altında olduğumuzla ilgili olarak sizi uyarmaya karar verdik. Sizle diğer prensler ve asiller, ayrıca tüm dindarlar ve Hıristiyanlığa bağlı olanlar, konuşmalar ve şerhlerle bu tehlide gözdağı vermeli, dahası silahlarla ve askeri hazırlıklarla uhrevi ve dünyevi orduyu korumak için hemen direnişe geçmelisiniz. Tehditten bir süreliğine kaçmak Hıristiyanlığın özgürlüğüne elveda demektir. Tatarlar olarak andıklarımız daha şimdiden büyük ve küçük Hindistan'ı, ayrıca İran'ı mahvetmişlerdir, Rusya'da 72 prenslik tarihe karışmıştır, aynı zamanda Macaristan'ı, Polonya'yı ve kendi topraklarındaki sayısız halkı yok etmişlerdir. Moravya'ya saldırdılar. Dahası onların kadınları ordularında ata biner ve kendilerini hiç kimseden sakınmazlar. Nasıl iyi ve istekli savaşırılar, bizim gibi iyi dokumaları nasıl da bilirler ve giysileri büyük bir istekle örerler ve ne kadar da güzeldirler.

Aynı zamanda bir kardeş din adamına sorduğumda tek bir Tanrıya inandıklarını, yasalarını çiğneyen kimselerin affedilmediği ibadetleri olduğu cevabını verdiler. Aralarındaki görevliler dürüst bir şekilde bu işe dikkat gösterir. Herhangi bir kimse bir kadınla ya da bir köle kızla ya da birisinin kızıyla yattarken yakalanırsa, kadınlar ve köle kızlarla birlikte hor görülür, (ancak) herhangi birinin yukarıdaki fiilinden ötürü suçlu ol-

duğu ortaya ıkanlırsa hiç merhamet gösterilmeden ölümle cezalandırılır.

Onların güçleri o kadar büyüktür ki daha Şimdiden Asya'nın doğusunun tamamına yakını Antakya'nın iki günlük uzaklığına kadar ele geçirmişlerdir. Daha önce söylenen monark onları engellemeseydi Şimdi burayı da ele geçirmişlerdi. Ancak Şimdi kalabalığı tutamamaktadır. Hristiyanların topraklarında zafer kazanan Ha-rezmlilerin topraklarından kaçmalarının üzerinden 25 yıl geçmiştir ve bundan ötürü de Tatarların güçlü kralından kaanlarla (Harezml sultanı ve oğulları) dalga geçmektedirler. Diğerleri toprakları çok geniş ve krallığının tamamı dağlarla çevrili olan Konya Sultanına bağlanmışlardır ve her gün bin altın perper ve bir quirite vergisini ona gönderir. Zırhları ince ve deridendir. Okları mükemmeldir. Yaşam tarzları yeterince sadedir. Örneğin atlarının ve daha başka hayvanların etlerini ezer ve toz halinde kurutup kltr, bu tozu da suya veya atlarının sütüne döker ve içerler, böylelikle de kendilerine gelirler.

Ayrıca aynı kardeş, onların kralının oğlunun Hristiyan olduğunu söyledi. Babası, Hindistan'ın tamamını kendisine bağladığında Rahip Johannes'i (Ong Han), ki Hindistan krallarının tamamı da bu adı alır, öldürdü. Kızını kendisine eş olarak aldı ki Şimdi Tatarları yöneten kralın kendisi (Küyük Han) bu kadından olmalıdır. Bu kadının ısrarı sonucunda daha önce kendisinden söz edilen monark Tatarların kralına ulaştı. Çünkü o (Küyük) biraz önce söylenen Papaz Johannes'in soyundan geliyordu. Tatarların kralı bu saygıdeğer ve iyi nasihatlerde bulunan adamı haber aldığında onu oyalamadı ve idari buyruğu verdi. Bu monark, kardeşliğe dikkat göstererek ayrılırken Papaya abanozdan asa gönderdi.

Pian del Karpinili Covanni

Pian del Karpinili Covanni, Papa'nın 1245 yılında Tatarlara gönderdiği ilk resmi Katolik misyonunu içinde görev alan misyonerlerden biriydi. Tataristan'a yolculuğunu ve Tatarlarla karşılaşmasını anlatan günlüğünden²¹ yaptığım kimi alıntılar şöyle:

Bu Bati (Batu), imparator dışındaki baş eğilmesi gereken diğer Tatar prenslerinden daha güçlüydü. Bu Bati, sarayını muhteşem bir şekilde tutuyor, çünkü kapı bekçileri ve diğer tüm görevlileri var. Eşlerinden biriyle, bir taht gibi yükseltilmiş bir yerde oturuyor. Ama (ailesinden) diğer herkes, erkek kardeşleri ve oğulları, daha düşük dereceli diğerleri gibi, (çadırın) ortasındaki bir sıraya oturuyor. Diğer insanlar arkalarında yerde oturuyor, erkekler sağda, kadınlar solda. Keçeden yapılmış çadırları var. O çağırmadıkça, bir hizmetçi dışında yabancı hiç kimse çadıra girmeye cesaret edemez. Konutun ortasında bir masa var. Altın ve gümüş bardaklara içki konuluyor. Eğlence dışında Bati ve diğer prensler toplum önünde asla içki içmez ve o dışarı çıktığında, başının üzerinde her zaman bir şemsiye ya da küçük bir tente taşınır. Tatarların tüm büyük prensleri de aynısını yapıyor. Bu Bati kendi halkına karşı yeterrincenazık, ama o çok büyük, herkes ondan korkuyor. Bununla birlikte savaşta çok zeki, son derece kurnaz ve acımasızdır. Çünkü uzun zamandır savaşıyor.

Paskalya'dan sonraki sekizinci gün, Kumanya (Kıpçak ili) içinden geçtik. Bu insanlar (Kıpçaklar) putperesttir ve toprağı sürmezler, yalnızca hayvanlarının ürünleriyle yaşarlar. Ev yapmazlar, ama çadırlarda yaşarlar. Tatarlar onları da yok etti ve şimdi ülkelerini ele geçirdi. Geriye kalanları köle yaptılar. Kuman ülkesini terk ettikten sonra Biserminlerin (Oğuzların) ülkesine (Harezme'e) girdik. Bu insanlar eskiden Kuman dilini

²¹ The Eastern Parts of The World 1253-1255, Redford Press, London, 1942.

konuşurlardı ama Sarazenlerin (Müslümanların) dinine inanıyorlar. Bu ülkede sayısız harap şehirler, yıkılmış köyler ve pek çok dehşet verici kasaba bulduk. Bu ülkede adını bilmediğim büyük bir ırmak var (Seyhun) ve üzerinde İanckint (Yenikent) adında bir şehir var, ayrıca Barçın adında bir şehir ve daha bir çok şehir var. Bu ülkenin daha önce Tatarlar tarafından öldürülen Büyük Soldan (Sultan) adında bir efendisi vardı (Harezmi Şahı).

Ondansonra Kara Kıtay ülkesine girdik. Burada kurdukları Omyl (Almalık) adında bir şehir var. Aynılırken, çok büyük olmayan bir göl bulduk ve hep yaptığımız gibi adını sormadık, bilmiyoruz. Orda (Orha Han), bu ülkede yaşıyor ve Batı'den daha yaşlı. Aslında diğer Tatar şeflerinin hepsinden daha yaşlı. Orda ya da saray, onun eşlerinden biri tarafından yönetiliyor. Çünkü Tatarlar arasında gelenektir, ölümlerinden sonra prensleri ve soyluları parçalanmaz, her zaman onları yöneten bazı kadınlar atanır ve onlara aynı oranda armağan verilir. Bundan sonra İmparatorun eşlerinden birinin olan ilk Orda'sına geldik. Ama bizi içeriye davet etmediler. Bize kendi çadırımızda iyi hizmet vermelerine karşın, Tatar geleneğine göre bizi bütün gün orada tuttular.

Daha sonra olan Naymanların ülkesine girdik. Çok kar yağdı ve çok soğuktu. Bu ülke olağanüstü dağlık ve soğuktur ve içinde çok az ova bulunur. Bu iki ulus (Naymanlar ve Kıtaylar) toprağı işlemez, ama Tatarlar gibi çadırlarda yaşarlar. Ondan sonra Tatarların ülkesine girdik. Cuyuc'un (Küyük) kampına vardığımızda, Tatarlar gibi harçlık verme alışkanlığı içinde bize çadır verilmesini sağladı, ama bize diğer büyük elçilerden daha iyi davrandılar. Ancak çağrılmadık, çünkü henüz (kağan) seçilmemişti. Beş ya da altı gün bekledik, sonra bizi annesine (Töregene Hatun) gönderdi. Oraya vardığımızda, iki binden fazla kişiyi alacak kadar büyük bir ak çadır kurmuşlardı.

Çadırın iki büyük kapısı vardı. Birinden yalnız İmparator geçebilirdi ve açık olmasına karşın koruma yoktu, çünkü hiç kimse girmeye cesaret edemezdi. Diğer kapıdan, izinli olanlar girebilirdi ve kılıçlı, yaylı ve oklu korumalar tarafından korunuyordu. Bizi içeriye çağırdılar ve kısrak sütü (kımız) içmeyeceğimiz için bize bal likörü verdiler. Bu bize verdikleri büyük bir onurdu. (Kımız) içmemiz için ısrar etmeye devam ettiler, ama alışkanlık içinde değiliz, yapamazdık. Biz de onun bizim için tatsız olduğunu söyledik, böylece bize baskı yapmayı bıraktılar.

Büyük meydanda Ruscia'dan (Rusya) Suzdal Beyi Yeroslav ile Kıtayların ve Solangelere'nin iki presi, ayrıca Gürcistan Kralı'nın iki oğlu, Soldan (Selçuklu Sultanı), Baldach Calif'in (Bağdat Halifesinin) elçisi ve Sarazenlerin (Müslümanların) 10'dan fazla sultanı vardı. Çünkü dört binden fazla elçi vardı. Armağanlar ve vergiler sunmaya gelmişlerdi. Bütün bunlar dışarıda bir araya getirildi ve onlara içki verildi. Kendimize ve Yeroslav'a gelince, onlarla dışarıda olduğumuzda bize her zaman daha yüksek bir yer verdiler. Doğru hatırlıyorsam, dört hafta boyunca orada kaldık. Cuyuc (Küyük) çadırdan her çıktığında ona şarkı söylüyorlar ve önünde eğiliyorlardı. Biraz ileride kırmızı direkleri olan Sira Orda (San Orda) adını verdikleri başka bir çadır vardı. İleride, dağlar arasında başka bir çadır daha vardı, orada Küyük taç giydi. Bu çadırın direkleri altın kaplıydı ve çivileri de altındandı. Sonra içmeye başladılar ve gelenekleri gereği akşama kadar içmeye devam ettiler. Bundan sonra arabalarla pişmiş tuzsuz et getirdiler. (Çadırın) içinde bulunanlara et ve sos için tuzlu et suyu verdiler.

Biz bu yerde (Altın Orda) İmparatorun huzuruna çağrıldık. Ondan sonra Chingay (Uygur vezir Çingay) bizim adlarımızı ve bizi gönderenlerin adlarını yazmıştı. Yüksek bir sesle İmparatorun ve diğerlerinin önünde bağırarak (tüm elçilerin) adlarını söyledi. Bu yapıldığında her birimiz sol dizimizle dört kez

eğilmek zorunda kaldık. Bizi eşige dokunmamamız konusunda uyardılar ve bıçak var mı diye dikkatlice arandık ve kapıdan girdik. Doğu tarafından girdik, çünkü imparator dışında hiç kimse batı tarafına girmeye cesaret edemezdi. Aynı şekilde diğer elçileri de içeriye aldılar, ancak çok az kişi çadırına girdi. Burada da elçiler ona büyük miktarlarda armağanlar verdiler; ipekler, samitler, morlar, baldakinler, altın kaplı ipek kuşaklar, görkemli kürkler ve diğer armağanlar. Burada da imparatorun başının üzerinde taşınan bir çeşit şemsiye vardı ve kıymetli taşlarla kaplıydı.

Herhangi bir hediye vermek isteyip istemediğimizi sordular, ama biz neredeyse sahip olduğumuz her şeyi zaten kullanmıştık. Bu yüzden ona verecek hiçbir şeyimiz yoktu. Buradayken çadırdan biraz uzaktaki bir tepede beş yüzden fazla araba vardı, hepsi altın, gümüş ve ipek kumaşlarla doluydu. Bunların tümünü İmparator ile şefler kendi aralarında paylaştılar. Buradan ayrıldıktan sonra, Kıtayların armağan ettiği kırmızı ve mor renlerle süslenmiş olan harika bir çadırın olduğu başka bir yere geldik. Biz de içeri alındık ve yine buraya girdiğimizde bize içmemiz için bal likörü ve şarap ile pişmiş et sundular. Üzerinde İmparatorun tahtının bulunduğu yüksek bir platform vardı. Taht abanozdu, harika bir şekilde yontulmuştu, ayrıca (üzerinde) altın ve değerli taşlarla inciler vardı. Biri ona adım adım çıktı ve yavaşça arkasına yaslandı. Sol tarafta hanımların sıra sıra oturduğu banklar vardı. Sağ tarafta yüksek koltuklara hiç kimse oturmuyordu. Şefler çadırın ortasındaki daha az yükseklikteki koltuklara oturdular. Diğer insanlar onların arkasına oturdu.

Polonyalı Benedikt

Polonyalı Benedikt (Benedict), Papa'nın temsilcisi olarak 1245-1247'de Tatar Kağanlığı'na yaptığı yolculukta Pian del

Karpinili Covanni'ye eşlik etti. Onun gözlemlerinden²² yaptığı kimi alıntılar şöyle:

Covanni ile Benedikt, Polonya Beyi Konrad'ın yardımıyla Tatarların egemenliği altında olan Ruscia'nın bir şehri olan Kiev'a ulaştı. Şehrin valisi onlara, Kumanya (Kıpçak İli) sınırında olan altı gün uzaklıktaki Tatar kampına kadar eşlik edecek kişileri verdi. (Eşlik eden) üç Tatarla birlikte bir ordudan diğerine, sonunda Macaristan'ı ele geçiren Tatarların en büyük prensi Batı'ya (Batu) geldiler. Batı'nın görevlileri, kırkkunduz derisinden ve seksen porsuk derisinden oluşan armağanları kutsanmış iki ateş arasından geçirdi. Keşişler de aynı biçimde geçtiler. Çünkü Tatarlarda elçileri ve armağanları ateşle arındırmak bir gelenektir. Ateşlerin ötesindeki bir arabada imparatorun (Cengiz Han'ın) tapınmak için altından bir heykeli vardı. Ama keşişler tapınmak istemedikleri halde, yine de başlarını eğmek zorunda kaldılar. Batı, Papa'nın mektubunun her kelimesini inceledi. Altı gün sonra onları Tatar kılavuzlarla birlikte Büyük Kağan Cuyuc Kan'a (Küyük Kağan) gönderdi.

Rahipler Kumanya'dan geçerken, sağ yanlarında Hristiyan olan Saksilerin (Kırım Gotları; Türk Türi boyu) ülkesi vardı. Onlardan sonra Hristiyan olan Gazarlar (Hazarlar) vardı. [Ancak gerçekte, Hazar boyu Hristiyan değil, Yahudiydi ve Türlerin de bir kısmı Yahudiydi.] Bu ülkede su baskınları yoluyla Tatarlar tarafından ele geçirilen zengin Omarum şehri vardı. Ondan sonra Hristiyan olan Çerkesler ve ondan sonra yine Hristiyan olan Gürcüler vardı. Bundan önce, Ruscia'dayken putperest olan Morduanlar (Mordvinler) vardı. Onlar çoğunlukla başlarının arkasını tıraş ederler. Onlardan sonra putperest olan Byerlar (Bulgarlar) vardı ve ondan sonra da eski Ungari (Macar) olan Bascardlar (Başgırtlar) vardı. [Ancak Bulgarlar ve Başgırtlar Müslümandı.] Sonra köpek başlı Sinosefal-

²² The Eastern Parts of The World 1253-1255, Redford Press, London, 1942.

ler; ve sonra küçük, dar bir ağız olan Parocitaeler vardı. Hiçbir şeyi çiğnemezler, ancak sıvılarla, et ve meyve kokularıyla beslenirlerdi. [Bunların mitolojik halklar olmaları gerekiyor.]

Kumanya sınırında Jaiac (Yayık) adlı bir ırmağı geçtiler. Orada Kangitae (Kanglı) ülkesi başlıyor. [Kanglılar, çoğunluğu batya göç etmiş olan Peçeneklerden arta kalanlardır.] Yirmi gün boyunca geçtikleri ülkede çok az insan vardı, ama pek çok bataklık, büyük tuzlu bataklıklar ve tuzlu ırmaklar gördük. Sekiz gün boyunca çorak ve kumlu uçsuz bucaksız bir çölden geçtiler. Kangitae'nin ülkesinden sonra ilk kez buldukları Turkyaya (Türkistan; Harezm) geldiler. Burada Janckynt (Yenikent) denilen büyük bir şehir vardı. Artık Turkyaya, Machomet (İslam) dinindendi. Turkyaya'dan sonra Kara Kıtay denilen bir ülkeye girdiler. Bunlar pagandır [Tengrici okuyun] ve orada hiçbir şehir bulamadılar. Bunlar bir zamanlar Tatarların yöneticileriydi. [Tatarlar daha önce Kıtayların egemenliği altındaydı.] Ondan sonra, Magdalı Meryem bayramında Tatarların ülkesine girdiler.

İmparatoru bu ülkede Sıra Orda (San Orda) adı verilen büyük çadırda gördüler. Burada dört ay kaldılar ve Cuyuc'un (Küyük) kağan seçiminde hazır bulundular. Beş bin büyük ve güçlü adam, ipekli ak giysiler giymişlerdi. Ancak üçüncü gün kırmızı ipekli ve süslü giysiler giydiklerinde bir anlaşmaya vardılar ve seçimi yaptılar. Rahiplerle birlikte, dünyanın değişik yerlerinden gelen yaklaşık üç bin elçi mesajlar, mektuplar, vergi ya da armağanlarla hazır bulundu. Rahipler de elçiler gibi kendilerine verilen ipekli giysileri giymek zorunda kaldılar, çünkü düzgün giyinmedikleri sürece taç giyme törenine katılamazlardı.

San Orda'da İmparator, görkemli giysiler içinde taçlandırılmış olarak altın ve gümüş süslerle bezenmiş yüksek bir yere oturuyordu. İmparatorun sağ ve sol yanında annesinin ve karnısının arkasında akrabaları oturuyordu. San Orda'nın üç tane

kapısı vardı. Boyut olarak diğerlerinden çok daha büyük olan-
dan yalnız kağan giriyordu. Korumasız olan bu kapıdan eğer
başka biri girmiş olsaydı, kuşkusuz ölümlle cezalandırılırdı.
Diğer iki yan kapıda çok sert korumalar vardı.

(Papa'nun mektubunu sunduktan sonra) Rahipler batıya
doğru yolculuklarına başladılar ve Köln'de Ren Irmağı'nı geç-
tikten sonra Lyon'a geri dönerek, Papa'ya Tatar İmparato-
ru'nun mektubunu sundular.

Rubruklu Vilyam

Rubruklu Vilyam (William) 1245, 1249 ve 1253 yıllarında
Tataristan'a misyon yolculuklarında bulundu. Bu yolculuklar
sırasında kaleme aldığı notlardan yaptığım kimi alıntılar şöyle:

(Tatarlar) Konutlarını (çadırlarını) kurarken, kapıyı güneye
döndürürler. Erkeğin kanepesini kuzeye kurarlar. Kadınlar her
zaman doğu yanındadır. Erkekler batı, yani sağ taraftadır. Çä-
dıra giren erkekler yaylarını asla kadınların tarafına asmazlar.
İçmek için bir araya geldiklerinde, önce sırayla içkiyi ustanın
(kağanın) resmi üzerine serperler. Sonra erkek içkiyle evden çı-
karak, ateşe saygı için güneye, havaya saygı için doğuya, suya
saygı için batıya ve sonra da ölümlere saygı için kuzeye üç kez
diz çökerek içki serper. Erkek bardağı eline aldığıında içmeden
önce, yere biraz serper. Eğer at üzerinde otururken içerse, içkiyi
atın boynuna ya da yelesine serper. Eğer birkaç karısı varsa, o
gece kiminle yatacaksa, gündüz onun yanında oturur ve gece
onun evine gider.

Kışın pirinçten, darıdan ve baldan yapılan içki (şarap) ha-
zırlarlar. Yalnızca kozmosu (kımız) çok önemserler. Evin giriş
kapısının yanında gitar (dombıra) çalan kişi durur. Daha birçok
bizim bilmediğimiz müzik aletleri var. Efendi içmeye başladı-
ğında, katılımcılardan biri yüksek sesle "Ha!" diye bağırır ve gi-
tarcı gitarı çalmaya başlar. Hepsi ellerini çırpır ve efendiden

önce erkekler ve hatundan önce kadınlar dans ederler. Efendi sarhoş olduğunda, görevli bağırınca gitarist durur. Biri ne zaman başka birine içki içmek için meydan okumak isterse, kulaklarından tutup boğazını bükecek şekilde çeker. Biri dolu bir bardak alır ve diğer ikisi de sağında ve solunda durur. Böylece bu üçü şarkı söylemeye başlar. Bardağı alacak olana doğru dans edip şarkı söylerler. Diğer bardağı almak için elini uzattığında, bardağı hızla geri çekip üç ya da dört kez kaçarlar. Sonra bardağı ona verirler ve o içerken şarkı söyleyip alkışlarlar.

Tüm sürü hayvanlarının etini yerler. Kırmızları olduğu sürece, başka bir şey umursamazlar. Öküz ya da at etini ince ince kesip asarak, güneşte ve yelde kuruturlar. Atların bağırsaklarından sosis (kolbasa) yaparlar. (Bu sosis) Domuz etinden daha iyidir. Kalan etleri kış için saklıyorlar. Öküz derilerinden hayranlık uyandıracak şekilde büyük tulumlar yaparlar. At derilerinin arka kısmıyla en güzel ayakkabıları yaparlar. Ayrıca büyük efendiler için kara kırmız (alkolü yüksek kırmız) yaparlar. İnek sütünden önce tereyağını çıkarırlar, sonra tümüyle kuruturlar, sonra da bu amaçla sakladıkları koyun paçavralarına (tulumlara) koyarlar. Tereyağına tuz koymazlar. Bunu kış için saklarlar. Ekşimeye bıraktıkları tereyağından sonra sütün kalanını olabildiğince kaynatırlar ve pıhtılaşınca güneşte kuruturlar. Demir cürufu kadar serttir ve onu çantalara koyarlar. Gruit (kurut) dedikleri bu ekşi lor, bir deriye dökülür, üzerine su koyulur ve çözülene kadar çalkaladıktan sonra içerler.

Vahşi hayvanları avlamak istediklerinde toplanarak avın olduğu bölgeyi çevrelerler ve yavaş yavaş ilerlerler. Avı kapatana kadar birbirlerine yaklaşırlar ve sonra onları vururlar. (Av kürkünden) Kürklü pantolonlar da yaparlar. Zenginler ayrıca giysilerini ipek dolguyla doldurur. Olağanüstü yumuşak, hafif ve sıcaktır. Yoksullar giysilerini pamuklu bez ya da ince yün dolguyla doldurur. Evlerini ve (araba) kasalarını örtmek için yünden keçe yaparlar. Ayrıca yatak takımları da yaparlar. Yünle

ve üçte biri at kılıyla karışmış organlar yaparlar. Keçe örtüler, eyer bezleri ve yağmurluklar yaparlar. Bu yüzden çok yün kullanırlar.

Erkekler başlarının üst kısmını kare biçiminde şakaklara doğru tıraş ederler. Ayrıca şakakları ve şakağın arkasını da tıraş ederler. Alında bir tutam saç bırakırlar. Yanlarda bıraktıkları saçları örerler. Kızların giysileri, erkeklerinkinden biraz daha uzun olması dışında kostümden farklı değildir. Kadınlar evlendiklerinin ertesi günü saçlarının önünü tıraş ederler ve bir rahibe elbisesi kadar geniş bir tunik giyerler. Türkler (Oğuzlar) kaftanlarını soldan bağlarlar, Tatarlar ise her zaman sağdan bağlarlar. Ayrıca bocca (doppa olmalı) dedikleri, ağaç kabuğundan ya da diğer hafif malzemelerden yapılmış başlıklar takarlar. Bu boccaı pahalı ipek şeylerle kaplarlar ve üstüne bir tutam tüy takarlar. Şapkanın kenarlarını tüylerle ve değerli taşlarla süslerler. Birkaç kadın birlikte ata binerken, biri onları uzaktan gördüğünde askere benzetir.

Bütün kadınlar erkekler gibi atlarına oturur. Başlarını mavi ipekten kuşakla bağlarlar ve göğüslerine başka bir bant sararlar. Şişman ve en küçük burnu olan kadın en güzel sayılır. Yüzlerini boyayarak kendilerini korkunç bir şekilde çirkinleştirirler. [Yazar rahip olduğu için, kadınların makyaj yapmasına karşıdır anlaşılan.] Çocuklarını doğururken asla yatakta yatmazlar. Arabalan sürmek kadınların görevidir. Ayrıca botları, çorapları ve giysileri de dikerler. Erkekler ok ve yay, üzengi ve eyer yapar. Ayrıca evlerinde ve arabalarında marangozluk da yaparlar. Atlara ve develere erkekler bakar, kısrakları sağlarlar, kınız yaparlar, kınız yayıkları yaparlar. Her iki cinsiyet de koyunlara ve keçilere bakar.

Erkekler dul kadınlarla evlenmezler, çünkü dul kadınların öldükten sonra ilk kocasının yanına döneceğine inanırlar. Bazen bir oğul, babası öldükten sonra kendi annesi dışındaki tüm karılarını alır. Bu utanç verici bir gelenektir. Anne ile baba

her zaman en küçük oğluna aittir, bu nedenle babasının tüm eşlerini alması gereken kişi odur. Bir kimse kızını almak için bir başkasına gidince, kızın babası ziyafet verir. Kız akrabalarına kaçır ve orada saklanır. Sonra baba "İşte kızım senin, onu bulursan al istediğin yere götür" der. Sonra erkek, arkadaşlarıyla birlikte kız arar ve bulduğunda kucağında taşıyarak evine götürür. [Ancak bu gelenek yazara çok vahşice gelmiş ve bunu zorbalık olarak değerlendirmiş (!)]

Geleneklerine gelince, bilmelisiniz ki iki adam birbiriyle kavga ettiğinde, hiç kimse karışmaya cesaret edemez. Bir baba bile oğluna yardım etmeye cesaret edemez. Zarar gören, mahkemeye başvurabilir ve karardan sonra herhangi biri ona dokunursa ölümle cezalandırılır. Öldürdüğünü itiraf etmeden hiç kimseye idam cezası vermezler. İtiraf etmesi için ona işkence ederler. Cinayet işleyeni ve kendisinin olmayan bir kadınla birlikte yatanı ölümle cezalandırırlar. Demek istediğim kendi karısı ya da cariyesi değil. Ayrıca büyük hırsızlık yapanları da ölümle cezalandırırlar. Ancak küçük hırsızlık olaylarında döverler. Sahte elçileri ve büyücülerini de ölümle cezalandırırlar.

Biri öldüğünde, yüksek sesle ağlarlar. Ölüsü olan, bir yıl boyunca vergi ödemez. Eğer bir yetişkinin ölmüşse, bir yıl boyunca onun evine girmezler. Çocuk ölürse, bir ay boyunca evine girmezler. Ölülerin mezarının yanına çadır kurarlar. Soy-lularını gömdükleri yerlerde, mezarları gözetleyen adamların olduğu bir kamp vardır. Hazineyi ölüleriyle birlikte gömmelerini anlamış değilim. Kumanlar, ölülerin üzerine büyük bir tümülüs yapıp, yüzü doğuya bakacak şekilde ona elinde bir bardak tutan göbek yüksekliğinde bir heykel dikerler. Zenginlere piramitler de yaparlar. Yani küçük sivri yapılar. Bazı yerlerde büyük kiremit kaplı kuleler ve taş evler gördüm. Orada hiç taş olmamasına karşın. Geçenlerde bir mezar gördüm, uzun direklerle dünyanın dört bir yanına bakan 16 at derisi asmuşlar. Mezara kırmızı ve et koymuşlar. Daha doğuda, kimileri yuvar-

lak, kimileri büyük yassı taşlarla kaplı büyük avlular şeklinde başka mezarlar gördüm. Biri hastalandığında yatağına yatar ve evinin üzerine içeride hasta birinin olduğuna ve kimsenin girmeyeceğine ilişkin bir işaret koyarlar. Hiç kimse hasta birini ziyaret etmez. [Bu önlemi, o dönemde çok yaygın olan veba salgınuna karşı almış olmalılar.] Büyük ordudan biri hastalandığında, ordunun her yerine nöbetçi yerleştirirler. Çünkü içeri girenlerle birlikte kötü bir ruh ya da rüzgar gelmesinden korkarlar. Yalnızca kahin olan rahipleri içeri girer.

Venedikli Marko Polo

Venedikli Marco Polo (1254-1324) babası ve amcasıyla birlikte Asya'ya 24 yıl süren bir geziye çıkmış ve Kublay Han'ı tanımıştır. Tatarlarla ilgili gözlemlerinden²³ yaptığım kimi alıntılar şöyledir:

Tatarlar asla bir yerde durmaz. Kış yaklaşıncı, hayvanlarına yeterli otlaklar bulabilmek için daha sıcak bölgelere giderler. Yazın su ve otlakların olduğu dağlarda daha soğuk ortamlarda yaşarlar. Böylece hayvanları at sinekleri ve diğer böceklerin sıkıntısından kurtulur. İki ya da üç ay içinde aşamalı olarak daha yüksek yerlere tırmanır ve sürüleri için taze otlaklar ararlar. Kulübeleri ya da çadırları keçeyle kaplıdır ve tam olarak yuvarek olan ve güzelce bir araya getirilen çubukları tek bir demet halinde toplayıp göçlerinde dört tekerlekli arabalarının üzerine koyarlar. Bu arabaların dışında, onları yağmurdan koruyan kara keçeyle kaplı iki tekerlekli arabaları vardır. Bu arabalar öküzler ve develer tarafından çekilir ve karılarıyla çocuklarını, mutfak eşyalarını ve benzeri eşyaları taşımaya yarar. Kocaları ve aileleri için gerekli olan ticaretle ilgilenen, alıp satan ve her şeyi sağlayanlar kadınlardır. Erkekler ise avlanmak ve şahincilikle ya da askeri işlerle ilgilenir. Dünyanın en iyi şa-

²³ Wright, Thomas, The Travels of Marco Polo, the Venetian. PDF

hinlerine ve köpeklerine sahiptirler. Tamamen et ve sütle yaşarlar. Yaz mevsiminde çokça bulunan firavun farelerini de (kakın) yerler. Semiz olmaları koşuluyla at, deve ve köpek etini bile yerler. [Ancak Tatarların köpek eti yediklerini, gerçek dışı şeyler yazan Parisli Matyu dışındaki orta çağ kaynakları doğrulamamıştır.] Hazırladıkları, beyaz şarap tadındaki kısrak sütünü içerler. Buna kendi dillerinde kemurs (kımız) diyorlar.

Kadınları iffet ve ahlak bakımından dünyada üstün değildir, kocalarına karşı sevgi ve sorumluluk bakımından da öyle. Ancak onlar için evliliğe sadakatsizlik, yalnızca namussuzluk değil aynı zamanda en rezil nitelikte bir ahlaksızlık olarak kabul edilir. Öte yandan kocaların karlarına olan sadakatini gözlemlemek övgüye değerdir. Karlarının sayısı on ya da yirmi bile olsa, oldukça övgüye değer bir sessizlik ve birliktelik egemendir. Hiçbir zaman saldırgan bir dil duyulmaz, yalnızca aile için gerekli yiyeceklerin sağlanması, hizmetçilerin yönetimi ve çocukların bakımı gibi çeşitli ev işleriyle ilgilenirler. Karlarının alçak gönüllülüğü ve iffeti daha da övgüye değerdir, çünkü kocalarına istedikleri kadar evlenmelerine izin verirler. Kocalarına olan masrafları büyük değildir ve sürekli olarak uğraştıkları işlerden elde ettikleri yararlar, hatun sayılır ölçüdedir. Erkek genç bir kadınla evlendiğinde, kadının ailesine bir çeyizlik (başlık) öder. İlk evlenilen kadın, üstün ilgi ve ayrıcalığa sahiptir ve en meşru olarak kabul edilir. Onun doğurduğu çocuklar da öyledir. Bu sınırsız eş sayısının bir sonucu olarak, çocuklarının sayısı diğer tüm insanlardan daha fazladır. Babanın ölümü üzerine oğul, kendi annesi dışında babasının geride bıraktığı eşlerle evlenebilir. Kız kardeşlerini kan olarak alamazlar, ancak erkek kardeşlerinin ölümü üzerine onların karlarıyla evlenebilirler. Her evlilik büyük bir törenle kutlanır.

Tatarların dini inancı şöyledir: Yüce ve göksel olan bir Tanrıya inanırlar. Ona buhurdanlarda tütsü yakarak akıl ve beden sağlığı için dualar ederler. Ayrıca herkesin evlerinde bu-

lundurdukları, keçe ya da kumaşla kaplı olan Natıgay adında başka birine tapınırlar. [Natıgay, Eski Türkçe 'koruyucu' demektir. Marko Polo'nun sandığı gibi bunlar Tanrı değil, atalarının ruhlarını temsil eden ongunlardır.] Bu Tanrı'nın eşini sol yanına, çocuklarını da önüne saygıyla yerleştirirler. Onu, çocuklarını, hayvanlarını ve tahıllarını koruyan tanrısal bir varlık olarak görürler. Ona büyük saygı gösterirler ve yemeklerde etten büyük bir lokma alıp önce onun ağzına ve sonra karısı ile çocuklarının ağızlarına sürerler. Sonra onu (eti), diğer ruhlara saygı olsun diye içkiyle birlikte kapıdan dışarı atarlar. Bu bittiğinde, onun ve ailesinin hak ettiği payı aldığını düşünerek yemeye ve içmeye devam ederler. Zenginler onu altın sırmalı ve ipek kumaşlarla ya da samur, kakım ve diğer hayvanların kürkleriyle giydirirler. Tüm bu donanımlar pahalı türdendir.

Silahları yay, demir topuz ve mızraklardır. Manda ve diğer hayvanların derilerden yapılmış zırhlar giyerler. Çok cesurdurlar. Savaşlarda kendi hayatlarına çok az değer verirler ve tereddüt etmeden kendilerini tehlikeye atarlar. Her türlü zorluğa dayanabilirler ve gerekirse yalnız kısırak sütü ile bir ay yaşayabilirler. Atları yalnızca otla beslenir ve arpa ya da diğer tahıllara gerek duymaz. Erkekler iki gün iki gece attan inmeden at sırtında kalmaya alışkındır. Atları otlarken sırtında uyurlar. Yeryüzündeki hiçbir insan, zorluklara karşı koymakta ve cesaretle onları geçemez. Önderlerine son derece saygılıdır ve küçük bir giderle geçinirler. Tüm bu askeri nitelikleri taşıdıklarından, dünyaya boyun eğdirmeye hak kazanmışlardır.

Büyük Tatar önderlerinden biri bir akına çıktığında, yüz bin atlıdan oluşan bir ordunun başına geçer ve orduyu şöyle örgütler: Her on kişiden birine bir subay atar ve sırasıyla yüz, bin ve on bin askere komuta etmek için birer komutan atar. Böylece on adama komuta eden subaylardan on tanesi emirlerini, yüz adama emir veren komutandan alır; bunlardan her onu, bin kişilik orduya komuta edenden ve bunlardan her on tanesi, on

bini kişiye komuta edenden emir alır... Hepsi dolaylı olarak kendi üstlerine itaat eder. Yüz adamlık her birlik, tuğ olarak adlandırılır [Bin adamlık olması gerekiyor.] ve bunlardan on tanesi bir tümen oluşturur. Ordu hazır olduğunda, beklenmedik bir saldırıya uğramasını önlemek için iki gün önceden bir asker grubu öncü olarak gönderilir ve arkayı korumak için de yine bir grup asker artçı olarak bırakılır.

Askerler yanlarında çok az şey taşırlar. Bunlar kamp kurmak ve yemek pişirmek için gerekli olan nesnelerdir. Söylediğim gibi, çoğunlukla sütle beslenirler. Her erkeğin ortalama olarak on sekiz atı vardır. Bindikleri bir at yorulduğunda, bir başkasıyla değiştirirler. Yanlarında kendilerini yağmura karşı koruyacakları keçeden yapılmış küçük çadırları bulunmaktadır. Koşullar gerektirirse, bir görevin yerine getirilmesi sırasında yiyeceksiz on gün boyunca yürüyebilirler. Bu süre içinde atlarından alınan kanla beslenirler. Bir damar açıp, atın kanını içerler. Ayrıca, curd (kurut) dedikleri kurutulmuş süttten hazırladıkları şeyi içerler. Sütü kaynatır, üste çıkan kaymaksı olan kısmını sıyrarak ayrı bir kaba tereyağı olarak ayırırlar. Kalanını kuruyana kadar güneşe bırakırlar. Her bir adam yaklaşık on pound (yaklaşık beş kilo) bundan yanında taşır ve bunun yarım poundunu (yaklaşık 250 gram) her sabah deri bir şişeye koyup, yeteri kadar su ile doldurur. Yürüyüş sırasında atın hareketleriyle içindekiler şiddetle çalkalanır ve yoğun bir kıvam alır. Bundan sonra akşam yemeği hazırlayıp yerler.

Tatarlar savaşa girdiklerinde, düşman askerleriyle asla karşılaşmazlar, onun çevresinde dolanırlar. Önce bir yandan, sonra diğer yandan oklarını atarlar. Ara sıra kaçıyormuş gibi yaparlar ve kaçışları sırasında onları izleyenlere geriye doğru oklar atarlar. Böylece, sanki yüz yüze savaşıyorlarmış gibi düşmanları ve atlarını öldürürler. Bu tür bir savaşta düşman, aslında savaş yitirdiği halde kazandığını sanır. Sonra da Tatarlar dönüp kalan birliklerini alt ederek onları tutsak eder. Atları, hızlı hareket de-

ğışimlerine o kadar iyi alışmıştı ki, verdikleri bir işaretle anında her yöne dönerler ve bu hızlı manevralarla birçok zafer elde ederler. Burada anlatılan her şey Tatar önderlerinin orijinal tavrıdır. Ancak günümüzde çok yozlaşmış durumdadır. Uka-ka'da (İdil dolay; Batu'nun bölgesi) oturanlar, kendi yasala-rından vaz geçerek putlara tapanların geleneklerini, doğu bölgelerinde (Türkistan) yaşayanlar ise Sarazenlerin (Müslümanlar) davranışlarını benimsemişlerdir.

Adalet şöyle işler: Bir kişi, ölüm cezası gerektirmeyen bir soygundan mahkum edildiğinde, çalınan eşyanın değerine ve hırsızlığın durumuna göre şöpayla belirli sayıda vurularak cezalandırılır. Çoğu bu ceza altında ölür. Suçlu bir at ya da başka bir eşya çalmaktan ölüm cezasına çarptırıldığında, ceza bedeni kılıçla ikiye kesilerek infaz edilir. Ancak hırsız, çalınan mülkün değerinin dokuz katını ödeme olanağına sahipse, tüm cezalar-dan kurtulur. Her boyun beyinin ya da at, deve, sığır gibi büyük hayvanlara sahip olan diğer kişilerin hayvanlarını kendi damgalarıyla işaretleyip başlarına çoban koymadan otlatması olağandır. Eğer hayvanlardan biri başka bir sürüye karışırsa, diğer mal sahibi hayvanı sahibine geri verir. Buna karşın koyunlarla keçilerin başlarında çobanlar bulunur. Büyük baş hayvanları iri, şişman ve son derece güzeldir.

Nişanlı gençler evlenmeden önce ölürse, öldükten sonra onları evlendirirler. Gençlerin resimlerini hayvan, giysi, para ve eşya resimleriyle süsleyip kağıda çizerek bir evlilik sözleşmesi yaparlar ve bunu yakarak evlilik sözleşmesini duman yoluyla çocuklarına ulaştırırlar. Bu törenden sonra babalar ve anneler, tıpkı yaşayan çocukları arasında gerçek bir evlilik olmuş gibi birbirleriyle ilişkili içinde olurlar.

Cengiz Han Dönemi

Tangut ve Mançu Kağanlıklarına Yapılan Akınlar

Bu dönemde Çin'de üç ayrı kağanlık bulunuyordu. Kuzeyde Mançu Kağanlığı, batısında Tangut Kağanlığı, güneyde de Tabgaç Kağanlığı yer alıyordu. Resmî Çin tarihinde bu kağanlıklar "Cin", "Batı Şia" ve "Song" hanedanları olarak anılır. "Cin" Mançuların, "Batı Şia" Tangut Türklerinin, "Song" da Tabgaç Türklerinin kağanlığıydı. Bir de bir süredir Mançu Kağanlığı'na bağlı olan Kıtay Kağanlığı vardı. Bu da resmî Çin tarihinde "Liao" Hanedanı olarak anılır.

Cengiz Han ilk olarak Tangut Kağanlığı'na saldırdı. 1209 yılında önce Erikay şehrini ele geçirdi. [Erikay 'iri olan / kaba olan' anlamına gelir.] Ardından Tangut başkentini kuşattı. Bunun üzerine Tangut kağanı barış istedi. Kızı Çağa'yı Cengiz Han'a vererek ona katılmak istediğini bildirdi. [Çağa / Çaka, 'çocuk' demektir.] Tangut kağanı, isterlerse Tatarlara yardım etmek için atlı birlikler yollayacağına söz verdi. Bunun yanı sıra Cengiz Han'a vergi de ödedi. Böylece Cengiz Han Tangutları kendine bağlamış oldu.

Mançu Kağanı Çungay, 1210 yılında Cengiz Han'a bir elçi göndererek, ondan yıllık vergi ödemesini istedi. Kendisini artık hiç kimseye bağlı olmayacak kadar güçlü gören Cengiz Han, "Mançu Kağanı, kendini ~~tanrı~~nın oğluyum diye ilan ediyor, O bir insan bile değil." diyerek reddetti. Mançular uzun yıllar önce Tatarlarla bir savaşa girip yenilmişler ve 1147 yılında barış yapmak zorunda kalmışlardı. Mançu Kağanı, sırda oturan Kıtaylardan kuşkulananarak onların arasına iki kat daha çok Mançu göçebe yerleştirdi. Ancak son Kıtay kağanının torunlarından olan Yelü Liuge, Mançuların hizmetinden kaçıp Leaotung'a çekilerek burada 100 bin kişilik bir ordu kurmuştu. [Kimi adların Türkçesi bilinmiyor, bu nedenle Mandarin dilindeki okunuşlarını kullanmak zorunda kalıyorum.] Bunu duyan Cengiz Han, Yelü Liuge'ye beylerinden Ançan ile haber

göndererek ortak düşmanlarına karşı bağlaş kurmayı önerdi. [Ançan, 'huzur' anlamına gelir.] Bir ak at ile bir kara öküz keserek ve bir ok kırarak bağlaş kurdular. [Tengricilik inancında ak at, gök iyesi Ülgen için, kara öküz, yer iyesi Erlik için kesilirdi. Ok kırmak da, banş yapıp bağlaş kurmak anlamına gelirdi.]

Yelü Liuge, Cengiz Han Mançu sınırından girince, Mançulara karşı ayaklanarak Cengiz Han'la birleşip saldırmaya başladı. Mançu Kağanı, ona karşı 40 bin kişilik bir ordu gönderdi ve Liuge'nin kellesini getirene çok para vaad etti. Kemiklerini getirene bile, kemikleri ağırlığında gümüş ve altın vereceğini diyordu. Liuge'nin isteği üzerine Cengiz Han ona 3 bin kişilik yardımcı bir güç gönderdi. Liuge de Mançuları yenerek askerlerinin eşyalarını alıp Cengiz Han'ın karargahına götürdü. Bundan sonra Liuge'ye, Kıtay Beyi sanı verildi. Cengiz Han, komutanlarından Kutu Şar'ı, iki bin kişiyle otağın başında bırakarak 1211 sonbaharında, Kerulen Suyu kıyılarından 90 bin kişilik bir orduyla Mançu Kağanlığı'na doğru yola çıktı. [Kutu 'ordugâh', Şar da 'şehir' demektir.] Yola çıkmadan önce yüksek bir dağın başına çıkıp Tannya yardım için yalvardı.

Cengiz Han'ın yanında dört oğlu da vardı. Disiplinli ordusu, eski Türk geleneğine göre biner kişilik taburlara, yüzer kişilik bölüklere, onar kişilik takımlara ayrılmıştı. Tümen denilen on bin kişilik birliklere sengünler (generaller) kumuta ediyordu. Han'ın buyruklarını yaverleri Tayçılar, sengünlere götürüyor, sengünler binbaşılara, binbaşılar yüzbaşılara ve yüzbaşılar da onbaşılara bildiriyordu. [Yaver demek olan Tayçı, 'kayıp giden' anlamına gelir.] Tatar ordusu yalnız atlılardan oluşuyordu. Her atlının bir zırhı ve tolgası vardı. Her birinde bir ok, bir balta, bir kılıç, bir kargı ve birçok yük taşıyan at vardı. Ordunun arkasından hayvan sürüleri de götürürlerdi. Ancak zorunlu ve hızlı yürüyüşler için atlılar yanlarına biraz et ve süt alırlardı. Cengiz Han'ın yürümekte olduğunu işiten Mançu Kağanı Çin seddi boyunca askerler dikti.

Cengiz Han, Mançu topraklarına girince, Mançu Kağanı barış istedi. Ancak Cengiz Han kabul etmedi. Tatar ordusunun Cebe tarafından komuta edilen sağ kanadı, Çin seddini Tai-tung-fu yanından aşarak Mançurya'nın güneyini ele geçirdi. [Cebe / Çebe 'zırh' demektir.] Mançular buranın korunmasına bir Tangut beyi olan Alakuş Tegin'i atamışlardı. Ancak Alakuş Tegin, Mançulardan ayrılarak Cengiz Han'a katıldı. Cengiz Han'ın oğulları Yuci, Ögedey ve Çağatay, sol kanat ile Peçeli yanından seddi aştılar. [Yuci / Cuci, 'ışıklı / temiz' demektir. Ögedey / Ügedey, 'bilgili' demektir. Çağatay 'çocuklu / soylu' anlamına gelir.] Cengiz Han da, yanında küçük oğlu Tuluy ile Çin seddini Şan-tu yanından aştı. [Tuluy / Toluy, 'dolgun / tam / kusursuz' anlamına gelir.] Yehu Ling Dağı başında, Süan-huafu şehrinin batısında Mançu ordusuna rastladı. Mançu ordusunun keşfe gönderdiği Mingan adındaki bir Kıtay subay, Cengiz Han'a katılarak Mançu ordusunun durumu hakkında bilgi verdi. "Mingan / Mingen, 'binen' demektir." Mançu ordusu sayıca çok kalabalık olmasına karşın, Cengiz Han saldırıp yendi. Savaş sonunda, 300 bin kişilik güçlü Mançu ordusu dağıldı. Mançu komutan, dağılan Mançu güçlerini toplayarak Huihe Kalesi'nde bir araya geldi. Ancak Tatarlar yeniden saldırıya geçti. Üç gün süren savaş boyunca Mançu ordusu tümüyle yok edildi.

Cengiz han, Süan-Şurfu şehrini ele geçirdikten sonra, Mançuların batı başkenti olan Tai-tung-fu'yu kuşattı. Şehir epey dayandıktan sonra teslim oldu. Cengiz Han'ın önünde artık bugünkü Pekin yalanlarındaki başkent Dadu'nu yolu açıktı. Mançular, başkentten silah ile savaşabilecek insanların çıkmasını yasaklayarak Tatarların gelmesini bekliyordu. Ancak Cengiz Han, Dadu üzerine yürümeyip, Peçeli ile Şensi'nin güney bölgelerini yağmaladıktan sonra 1212 yılı sonunda Çin seddinden çıkıp Tataristan'a geri döndü.

Cengiz Han'ın ordusu, Mançulara yeniden saldırı için

dinlenirken, Dadu'da darbe oldu. Mançu generallerinden Hu Şanhu, Mançu Kağanı tarafından bir yıl önce azledilmişti. Kağan onu yeniden eski görevine getirerek ordusunun başına geçirdi. Ancak Hu Şanhu, başkomutan olduktan üç ay sonra haber aldığı bir ayaklanmayı bastırma bahanesiyle askeriyle birlikte başkente geldi. Muhafiflerinin bir çoğunu astı. Kağanlık sarayına zorla girip kağanı tahttan indirdi. Kendini başkomutan ilan ederek kendi yandaşlarını önemli yerlere atadı. Kanışıklığı artırmak için de yandaşlarını "Tatarlar başkentin kapısında" diye bağırıyordu. Hapsettiği kağanı yeniden tahta çıkmasın diye onu hapisteyken öldürttü ve yerine kağanın kardeşi Huan'ı tahta çıkardı.

Bu darbeden iki ay sonra, Cengiz Han yeniden saldırdı. Cengiz Han yolda kendini durdurmak isteyen bir Mançu ordusunu bozguna uğrattıktan sonra, daha önce geçtiği Çin seddi geçidinden geçerek buradaki Mançu ordusunu yendi ve başkente yaklaştı. Ancak Hu Şanhu komutasındaki Mançular, direnerek Cengiz Han'ı geri dönmeye zorladılar. Hu Şanhu, general Kauki'ye emir vererek 5 bin kişi ile yardımına gelmesini istemişti. Kauki zamanında yetişemeyince başkomutan Hu Şanhu, Kauki'nin idamını istedi. Ancak kağan, eski hizmetlerinden dolayı onu idam ettirmedi. Hu Şanhu da Kauki'ye eğer Cengiz Han'a saldırmazsa onu idam ettireceğini söyleyince, Kauki saldırdı. Ancak Tatar ordusuna yenildi. Bunun üzerine Kauki askerleriyle başkomutanın evini basarak onun başını kesti. Kauki kelleyle alıp saraya geldi ve kağana Hu Şanhu'yu öldürdüğünü itiraf etti. Ancak kağan, tehlikeli bir generalden kurtulduğuna sevindiği için Kauki'yi affederek onu başkomutan yaptı.

Tatar ordusu 2013 yılının sonlarında yeniden saldırdığında, Mançu askerlerinin bir çoğu, yöneticileri kendilerini koruyamıyor diye Cengiz Han'a katılıyordu. Cengiz Han bunlardan 47 atlı alayı oluşturdu. Daha sonra ordusunu dörde bölerek, bir

orduyu Dadu'nun kuzeyinde gözetleme yapması için bıraktı. Çağatay, Ögedey ve Yuci'nin kumandasındaki ikinci ordu Şensi'ye girip 17 şehir ele geçirdi. Cengiz Han'ın kardeşi Yuci Kasar'ın komutasındaki üçüncü ordu, Peçeli kıyılarını ele geçirdi. [Kasar / Kasan 'yalnız' demektir.] Cengiz Han'ın kendisi ile küçük oğlu Tuluy komutasındaki dördüncü ordu, Peçeli'den geçerek Şantung'a girdi. San İmak'ın kuzeyinde, Cengiz Han'ın eline geçmeyen geriye yalnız 8 şehir kalmıştı. Tatar orduları, buralardan bolca yağma ile geri döndü.

1214 yılında Cengiz Han üç ordusunu Mançu Kağanlığı'nın başkenti Dadu duvarları önüne yığarak şehri kuşattı. Bunu üzerine Mançu kağanı barış isteyerek bol miktarda altın, gümüş ve ipekle birlikte beş yüz oğlan, beş yüz kız ve üç bin at verdi. Ayrıca kızını da Cengiz Han ile evlendirdi. Aynı yıl Mançu kağanı Otubu, Dadu'nun sınıra yakın olması nedeniyle başkenti güneydeki Kaifeng şehrine taşıdı (bugünkü Nanking). Cengiz Han, Mançu Kağanı'nın verdiklerini kabul eder gibi görünüp Karakurum'a geri dönünce, Mançular kurtulduklarını sandılar.

Kaifeng'e taşınırken Mançu kağanı, muhafızlarından kendilerine verilen atları ve silahları geri vermelerini isteyince, başkentin taşınmasında kağana eşlik edenler arasındaki Kıtaylardan bir atlı birliği bu buyruktan memnun olmayarak ayaklandı. Ayaklanma bastırılınca Kıtaylar, Huan-çu'da karargah kuran Cengiz Han'a haber göndererek ondan koruma istediler. Cengiz Han, Mançularla yaptığı barış antlaşmasını dikkate almayarak, Kıtayların yardımına bir ordu gönderip, Kıtaylarla birlikte Cung-du'yu kuşatmalarını buyurdu. Aynı zamanda da, komutanlarından birini, Kıtay Beyi'nin yardımına gönderdi. Mançular, Kıtayların başkentleri de içinde olmak üzere bir çok şehrini geri almışlardı. Ancak Tatarlar Kıtay başkentini geri aldı. Mançuların elinde yalnız Tai-ning şehri kalmıştı.

Mançu başkentinin Kaifeng'e taşınmasından sonra, Mançu

ordularından biri Tatarlara sığındı. Mançu kağanı Otubu daha sonra kuzeye yardımcı birlikler gönderdi. Ancak 1215 yılında Tatarlar dadu'ya girdiler. 1215 yılının sonuna doğru Cengiz Han, Mançuların yeni başkenti üzerine 10 bin kişilik bir ordu gönderdi. Ancak ordu başarılı olamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Otubu, Cengiz Han'a elçi göndererek yeniden barış istedi. Cengiz Han, Otubu'nun kağan sanını bırakarak tegin sanı ile yetinmesini ve kendine bağlı bir bey olmasını isteyince, Otubu bunu kabul etmedi. Ardından Kıtaylar, Şensi eyaletindeki Lin tao-fu şehrini ele geçirdiler. Aynı yılın sonunda Kıtay Beyi Yelü Liuge, yağmaladığı 90 araba armağanı Cengiz Han'ın karargahına getirdi. Cengiz Han bu armağanları yedi gün sergiledi. Cengiz Han, 1216 yılında Çin'i terkederek Tataristan'a döndü. Tula Irmağı kıyılarında Merkitlerin son hanına karşı bir ordu gönderdi. Tatarlar, Merkitlere Kem Suyu kenarında rastlayıp kılıçtan geçirdiler. Bu sırada ayaklanan Kırgızlar da bastırıldı. Cengiz Han'ın bir ordusu, 2017 yılında isyan eden bir Mançu komutanını yendi.

Kara Kıtay Kağanlığı ile Harezmi Devleti'nin

Ele Geçirilmesi

Ardından Cengiz Han Orta Asya'ya yöneldi. Kara Kıtaylar, Birinci Mançu Kağanlığı (Cin Hanedanlığı) tarafından Çin'den sürülen Kıtay Kağanlığı (Liao Hanedanı 907-1125) Kıtaylarından bir koldu. 1124 yılında bu Kıtay kolu batıya doğru göçerek Kara Kıtay Hanlığı'nı kurmuşlardı. Kara Kıtaylar, 1141 yılında Katvan Savaşı'nda Büyük Selçuklu sultanı Ahmed Sancar'ı yendikten sonra Orta Asya'ya egemen olmuşlardı. 1211 yılında Cengiz Han'dan kaçan Naymanların son hanının oğlu Küçlük [Güçlü], Kara Kıtaylara sığınmıştı. Kara Kıtay Kağanı ona iyi davranarak kendi kızını verdi.

Küçlük Han bir süre sonra, Özkent'te Kara Kıtay kağanının

hazinesini yağmaladı. Kara Kıtay Hanı hemen asker toplayarak Küçlük Han'ı yendi. Ancak, Kara Kıtay Kağanlığı'nın ekonomisi bozulmuştu. Beylerden biri olan Mahmud ise oldukça zengindi. Kağan, mallanna el koyar korkusuyla Mahmud Bey isyan çıkardı. Küçlük Han bu kargaşadan yararlanarak Kara Kıtay başkenti üzerine yürüyüp, 1211 yılında şehri ele geçirdi. Kayınatası olan Kara Kıtay kağanına saygılı davranarak, han sanını onda bıraktı. Kara Kıtay Kağanı iki yıl sonra öldü. Bununla da yetinmeyen Küçlük, Karlukların Almalık şehrine saldırınca, Tatarların egemenliği altında olan Karluklar Cengiz Han'dan yardım istedi. Cengiz Han 1218 yılında Cebe komutasında 20 bin askeri Küçlük'ü yakalaması için gönderdi. Tatarlar, Balasagun'da Kara Kıtayları yendi. Ardından Kara Kıtay Kağanlığı dağıldı. Küçlük kaçtı, ancak daha sonra 1218 yılında Cebe tarafından yakalanarak öldürüldü.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu küçük hanedanlara parçalanırken, bölgede bir siyasi önderlik sorunu ortaya çıkmıştı. Harzemşah Muhammed'in ailesi, Selçuklular tarafından yerel vali olarak atanan birkaç bölgesel hanedanlardan biriydi. Selçuklu İmparatorluğu çökerken, Seyhun Irmağı'ndan Basra Körfezi'ne, Hindistan'dan Irak'a ve Azerbaycan'a kadar uzanan Harezm Devleti, Selçukluların yıkıntıları üstünde yükselmişti. Harezm Hanı olan Alaeddin Muhammed, Nuştegin adında bir Türk kölesinin torunlarından. Bu köle, Selçuklu Sultanı Melikşah'ın hizmetine girmiş ve sonra Harezm'i ele geçirmişti. Hazar Denizi'nin kuzeyinde ve doğusunda Tengrici Türk boyaları birbiriyle sürekli kavga ederek, tutsak aldıkları çocukları, çevredeki ülkelerin Müslüman yöneticilerine ya da zenginlerine satarlardı. Onlar da bu çocukları müslüman edip büyüttürler ve muhafızlık hizmetlerinde kullanırlardı. Daha sonra onlara özgürlüklerini vererek bir ile vali olarak gönderirlerdi. Bu valiler de fırsat buldukça bağımsızlıklarını ilan ederlerdi.

Harezm'den gelen mallar karşılığında Cengiz Han da Ha-

rezm'e mal satmak istiyordu. Her boydan ikişer üçer tacir toplanıp dört yüz elli kişilik bir kervan kurarak Seyhun Irmağı üzerindeki Otrar'a gönderdiler. Otrar valisi, bu tacirlerin mallarını ele geçirmek için Harezmi Şahı Muhammed'e, Cengiz Han'ın casuslarının tacir kılığında geldiklerini söyleyince, Muhammed de öldürün diye buyruk verdi. Vali tacirleri öldürterek mallarının üstüne oturdu. Bu haberi alan Cengiz Han çok üzülmüştü.

Cengiz Han, Harezmi üstüne yürümeden önce Harezmi şahı Muhammed'e, Buğra adındaki bir elçiyle iki adamını göndererek özür dilemesini istedi. Cengiz Han mektubunda, Muhammed'in tacirlerine kötü davranılmayacağı üzerine kendisine söz verdiğini, ancak sözünü tutmadığını, eğer tacirler onun buyruğu olmadan öldürülmüşse, Otrar valisinin kendisine teslim etmesini, yoksa çok kan döküleceğini yazmıştı. Otrar valisi Gayır Han, Muhammed'in akrabası ve önde gelen komutanlarından biriydi. Ancak Muhammed, Cengiz Han'dan özür dilemek yerine, elçisi Buğra'yı öldürttü ve aşağılamak için diğer iki adamının sakalını kestirerek geri gönderdi.

Bu sırada Muhammed, Küçlük Han üzerine yürümek istiyordu. Ancak aldığı habere göre Merkitler Tok Toğak adlı bir tegin yönetiminde Aral'ın kuzeyinde Kanglılar üzerine yürümekteydi. Muhammed, Merkitleri kovmak için askerleriyle Buhara yolundan Cend'e doğru yürüdü. Cend'e geldiğinde, Merkitlerle bağlaşıkları Küçlük Han'ın yok edildiğini öğrendi. Yanındaki asker az olduğundan hemen Samarkent'e dönüp asker olarak yeniden Cend'e geldi. Cend'in kuzeyine doğru gidine, Kaylı ve Kaymış ırmakları arasında ölümlerle dolu bir savaş alanına rastladı. Bu ölümlerin arasındaki yaralı bir Merkit askeri, Tatarların kendilerini yendiklerini anlattı. Muhammed ertesi gün Tatar ordusuna ulaştı. Tam saldırmak üzereyken, Tatar ordusu komutanı Cengiz'in büyük oğlu Yuci, Muhammed'e, Cengiz Han ile Harezmîler arasında savaş olmadığını,

eğer isterse bu savaşta aldığı tutsakları kendisiyle paylaşabileceğini söyledi. Muhammed ise “Cengiz Han bana düşman değilse ben ona düşmanım, putperestleri öldürmek görevimdir.” deyince, Tatarlar savaşı kabul etmek zorunda kaldılar. Gün batıncaya kadar süren savaşta Tatarlar, Muhammed’in ordusunu bozguna uğrattı ve Muhammed canını zor kurtardı.

Eski düşmanı Küçlük Han’ın ölümünden sonra Cengiz Han 1218 yılında kurultay topladı. Burada Sultan Muhammed ile savaşılması kararlaştırıldı. Ordu, bu yeni savaş için yeniden düzenlendi. Aynı yılın sonuna doğru Cengiz Han, yerine kardeşi Otçigin’i bırakarak yola çıktı. Ertesi yılın bütün yazını, atlarını dinlendirmek üzere İrtiş Suyu kıyılarında geçirdi. Sonbaharda yoluna devam ederek Uygur, Kayalık ve Almalık beylerinin il-lerine vardı. Sultan Muhammed daha kalabalık bir ordusu olmasına karşın, Cengiz’in bu yürüyüşünden çok korkmuştu. Çünkü Sultan Muhammed’in ordusu, Cengiz Han’ın ordusu gibi disiplinli değildi.

Cengiz Han 1219 sonbaharında Harezm üstüne yürüdü. İlk olarak ticaret kervanının katledildiği Otrar’a saldırma kararı aldı. Cengiz Han’ın ordusu, Otrar önlerine geldiğinde Harezmşah Muhammed, Cengiz Han’ın karşısına çıkmadan yanındakilerle birlikte Samarkent’i terk etti. Otrar’ı, Gayır Han savunuyordu. Gayır Han kuşatmaya beş ay dayandı. Halk teslim olalım deyince, Tatar tacirlerini kesen Gayır Han, korkudan buna razı olmuyordu. Komutanlarından Karaca Han, bir gece yarına saldırısıyla ile çıkıp kaçtı. Ancak Tatarların eline düştü. Hayatını kurtarmak için Tatarların hizmetine girmeyi önerdiyse de Cengiz’in oğulları, “Sen kendi hanına ihanet ederek kaçtın, bize senden hayır gelmez” diyerek, şehir hakkında bilgi aldıktan sonra onu ve yanındakileri öldürdüler. Tatarlar sonunda Otrar şehrini aldılar. Vali, yanındakilerle kaleye kapanmıştı ve bir süre daha kaleyi savundu. Tatarlar kaleyi çevirerek saldırdılar ve çarpışmada Vali’nin yanındaki bütün askerler

öldü. Tatar askerleri Gayır Han'ı diri ele geçirmek için emir almışlardı. Sonunda onu yakalayarak Samarkent'te olan Cengiz'in yanına götürdüler. Cengiz Han, Gayır Han'ın öldürdüğü tacirlerin öcünü almak için gümüş eritip kulağına ve gözüne akatarak onu öldürttü.

Cend üzerine yürüten Yuci, Seyhun boyundaki Singas şehrinde durup Hacı Hasan adında birini elçi göndererek şehirden kapılarını açmasını istedi. Müslüman olan Hacı Hasan, daha önce ticari mallarla Tataristan'a gitmiş ve daha sonra Cengiz'in hizmetine girmişti. Şehre giden Hacı Hasan, "putperestlere hizmet ettiği" gerekçesiyle öldürüldü. Bunun üzerine Yuci şehre saldırdı. Yedi gün süren savaştan sonra Tatarlar, Singas şehrine girdi. Yuci, bu şehrin komutanlığını Hacı Hasan'ın oğluna vererek, Özkent, Yarkalıkent ve Aşnas yörelerini ele geçirdi. Cend'e yaklaştığında, şehrin valisi Kutluk Han geceleyin şehirden çıkıp Seyhun'u geçerek Gürgenç'e kaçtı.

Yuci, bir elçi göndererek Cendlileri teslim olmaya çağırıyordu. Valisi kaçmış olan şehir halkı önce elçiyi öldürmeyi düşünmüştü. Ancak elçi onlara Singas'ın kötü sonunu anlatarak, teslim olurlarsa bağışlanacaklarını söyledi. Cend halkı, şehrin kapılarını kapayıp içeri kapandı. Bir süre sonra Tatar ordusu saldırıp, şehri ele geçirdi. Yuci, buraya Cengiz'in hizmetinde olan Buharalı Ali Hoca'yı komutan olarak bıraktı ve bir birliği de Seyhun boyunda iki gün uzaktaki Yengi Kent'i, ele geçirmeye gönderdi. Yuci, ordusunda bulunan 10 bin Uyгурun, ülkelerine geri dönmelerine izin vererek, onların yerine hizmete yeni alınan 10 bin Türkmeni yerleştirdi.

Cengiz Han Mart 1220'de Buhara önlerine geldi. Buhara'yı 20 bin kişi savunuyordu. Günlerce süren savunmadan sonra Buhara askerleri bir gece yarma saldırısı yaparak kaçmaya karar verdiler ve başarılı oldular. Tatarlar kaçmaya başladı. Ancak Buhara askerleri Tatarları kovalayacak yerde kaçarak kendi canlarını kurtarmaya koyuldular. Bunun üzerine Tatarlar

toparlanıp onları kovalayarak Ceyhun kıyılarında yetişip kılıçtan geçirdiler. Ardından Buhara'nın ulema ve eşrafı bir heyet göndererek Cengiz Han'a saygılarını sundular. Cengiz şehri görmek için, Buhara'ya girdi. Buhara kalesinde kalan 400 kadar Harezmi askeri ise direniyordu. Kaledelikler on iki gün dayanmış ve bir çok Tatarı öldürmüştü. Cengiz, eli silah tutan tüm Buharalıların gelmesini istedi. Onlara kalenin hendeğini doldurttu. Sonra kalenin duvarlarını deldiler ve bu deliklerden girip içerideki askerleri öldürdüler.

Cengiz Han, Buhara'da iki gün kaldıktan sonra sonra Samarkent'e ilerledi. Yolda bulunan Debusiye ile Serteli kuşatmaları için 40 bin dolayında asker bırakarak Samarkent'e vardı. Yanında, kuşatmada çalıştırmak üzere Buhara gençlerini de götürdü. Otrar'ı ele geçirmiş olan Çağatay ve Ögedey ile Cend'i ele geçirmiş olan Yuci'nin de katılmasıyla Samarkent'i kuşatmaya başladı. İlk iki gün kale duvarlarını kontrol etti. Üçüncü gün askerlerine saldırı emri verdi. Kaledelikler bir yarına saldırısı yaptı. Savaş akşama kadar sürdü. Harezmli Oğuzlar, akşam biraz tutsak alarak şehre geri girdiler. Ancak bin adam yitirmişlerdi. Ertesi gün, Tatarlar toplu bir saldırı yapınca, kaleden bir çok adam öldü. Bu durum kaledelikleri korkutmuştu. Bir sonraki gün Tatarlar tam yeniden saldıracakken, şehirden kadı, müftü ve ulema çıkıp Cengiz Han'a geldi. Samarkent, Nisan 1230'da teslim oldu. Şehir teslim olduğu için burada da katliam yapılmadı. Samarkent'te yaklaşık 30 bin bilim adamı ile sanatçı, Cengiz Han'ın hizmetine girdi. Tatarlar onlara hoşgörü ile davrandılar. Samarkent önüne gelirken, Cengiz Han sengünlerinden Cebe Bağatur ile Subutay Batur komutasında iki alay göndererek Harezmşah Alaeddin Muhammed'i canlı yakalamaları için göndermişti. [Sabutay / Subutay 'söz sahibi' ('söz' demek olan sab / sav kökünden) demektir.] Ayrıca, direniş olmadığı sürece kesinlikle savaşılmasını ve yağma yapılmamasını buyurdu. Tatar birlikleri Ceyhun'u deri tulumlarla geçti. Cebe ile

Subutay hızla Horasan'a girdi. Horasan eyaleti o zaman dört ile ayrılmıştı. Merkezleri Merv, Herat, Nişabur ve Belh'ti. Tatarlar yaklaştığında, Horasan'ın ilk ili olan Belh, Tatar komutanına armağan ve heyet göndererek teslim olduğunu bildirdi. Tatarlar burada bir vali bırakarak yollarına devam ettiler.

Zeve şehri teslim olmayıp Tatarlara yiyecek vermeyi reddetti ve kapılarını kapattı. Tatarların burayı kuşatma ile yitirecek zamanı yoktu. Ancak Zeveliler kale duvarları üstünden sövmeye başlayınca, Tatarlar kızarak dönüp üç gün kuşatma ile şehri aldılar. Nişabur'a doğru ilerlerken yollarda buldukları adamlardan Sultan Muhammed hakkında bilgi istiyorlardı. Yol üstündeki şehirlere elçi göndererek teslim olmalarını, Cengiz Han'ın arkadan büyük bir ordu ile geldiğini ve teslim olmazlarsa kötü olacağını söylüyorlardı. Teslim olan şehirlere Cengiz Han'ın damgası olan bir Tatar komutanı bırakıyorlardı.

Tatar öncü kolu Nişabur şehrinden teslim olmalarını istedi. Şehir halkı, Sultan'ı yakalarsanız teslim oluruz deyince, Tatarlar şehirden yiyecek alarak yollarına devam ettiler. Sonunda Cebe Nişabur önüne ulaşarak müftü, kadı ve veziri çadırına çağırdı. Onlar da kendilerini temsilen üç kişiyle armağanlar gönderdi. Cebe, onlara Cengiz Han'ın Türk harfleriyle yazılmış yarlığını verdi. Yarlıkta, "Biliniz ki Tanrı bana doğu-batı yeryüzü kağanlığını verdi. Yönetimim altına giren kurtulur, direnene yazık olur." yazıyordu. Cebe onlara, Boş yere direnmemelerini ve askerlerine yiyecek verilmesini söyledi. Tatarlar önlerine gelen atları alarak ilerliyordu. Bir alay Mazenderan'a gitti. Diğer alay Acem Irak'ına gitmek üzere Kurhis'e girdi. Yol üzerindeki ilk şehir olan Rey'i ansızın bastılar. Sultan Muhammed, Nişabur'dan çıkınca, Kazvin'de asker toplamış olan oğlu Rükneddin'in yanına gelmişti. Bu ordu 30 bin kişiden oluşuyordu. Muhammed Irak'ta kalarak savunmaya hazırlanmayı düşündüğü sırada Rey'in düştüğünü işitti. Bu haber geldiğinde, komutanlar Muhammed'le birlikteydi. Hepsisi başının çaresine bakmağa

başlayınca asker de dağıldı. Sultan Muhammed oğullarıyla birlikte önce Karyan kalesine sığındı, ardından oradan ayrılarak her şeyini yitirmiş bir durumda Mazenderan'a vardı. Orada kıyıya yakın küçük bir adaya sığındı. Karaciğer iltihabına yakalanmış olan Muhammed, bir kaç gün sonra öldü ve adaya gömüldü.

Sultan Muhammed'in ölümünden sonra üç oğlu Hazar Denizi üzerinden Harezm'deki Mangışlak'a gittiler. Kısa süre içinde Kanlı Türklerinden oluşan 70 bin kişilik bir ordu topladılar. Cengiz Han, Samarkent'i ele geçirdikten sonra, 1220 baharı ile yazını ordusuyla birlikte bu şehir ile Nahşeb arasında geçirdi. Sonbahar doğru ordusu dinlenmiş olduğundan akınlarını sürdürdü. Cengiz Han, Sultan Muhammed'in oğlunun Harezm'e gelip ordu topladığını duyunca Yuci, Çağatay ve Tuluy komutasında bir ordu gönderdi.

Tatar ordusu Harezm'in başkenti olan Gürgenç'e doğru ilerliyordu. Bu büyük şehir, Ceyhun'un iki kıyası üstüne kurulmuştu. Şehre Ömer adlı Türkmen bir vali atanmıştı. Tatarlar, teslim olurlarsa kötülük etmeyeceklerini bildirdiler. Ceyhun üstündeki köprüyü ele geçirmeye çalışan üç bin Tatar askeri öldü. Bu sırada Yuci ile Çağatay'ın arası da açılarak Tatar ordusunda disiplin gevşedi. Bunun üzerine Tatar ordusu bozuldu. Ancak kuşatma yine de sürüyordu. Kuşatma uzamış ve altı ay sürmüştü. Cengiz Han, bu durumun nedenini öğrenince Yuci ile Çağatay'a kızıp kuşatma ordusu komutanlığına üçüncü oğlu Ögedey'i atadı. Ögedey kardeşlerini banıştırarak orduyu yeniden disiplin altına aldı. Sonra genel bir saldırı yaptı. Nisan 1221'de şehir teslim oldu. Tatarlar burada da katliam yapmayıp, yüz binden çok bilim adamı ve sanatçıyı hizmete aldılar..

Afganistan, İran ve Kafkasya'nın Ele Geçirilmesi

Cengiz Han, Nehseb ovasında bütün yaz atlarını dinlendirdikten sonra Terniz'i kuşatmaya başladı. Şehir on gün içinde ele geçirildi. Kış Şuman dolayında geçirerek Badahşan ile Belh şehirlerini ele geçirdi. 1220'de Tuluy, Horasan üzerine yürüme buyruğu aldı. Keşif kolu olarak Cengiz'in damadı Tağaçar komutasında 10 bin kişilik bir ordu gönderildi. Ardından Nese şehri kuşatılarak alındı. 14 Şubat 1221'de Tuluy Merv şehrini ele geçirerek buradan Nişabur'a geçti. Giderken Merv'e yerli Oğuzlardan birini komutan atayarak, ona Tatar bir yardımcı subay bıraktı. Nişabur'u ele geçirdikten sonra Horasan'da ele geçirilmeyen son şehir olan Herat üzerine yürüdü. Tuluy şehri kuşatarak bir elçi gönderdi. Ancak Herat valisi, Tuluy'un gönderdiği elçiyi öldürttü ve şehri savunmaya hazırladı. Tatarlar Herat'a her yönden aynı anda saldırdılar. Sekiz gün şiddetli bir savaş oldu ve Herat valisi öldürüldü. O zaman Heratlılar'ın bir kısmı teslim olmayı düşündüler. Şehirde halkın ikiye bölündüğünü haber alan Tuluy, hemen teslim olurlarsa canlarına kıymam diye haber gönderdi. Heratlılar kabul ederek teslim oldular.

Tatarlar Horasan'ı ele geçirdiği sırada, Merv-Cihanşah dolayında yerleşik olan Kayıhanlı adlı küçük bir Oğuz boyu, Tatarlardan korkarak topraklarını terk edip batıya doğru göçe başladı ve Anadolu'daki Ahlat'a yerleşti. [Kayıhanlılar, Kayı boyunun tümü değil, bir oymağı olmalıdır.] Sekiz yıl sonra Tatarlar, buraya gelince, Kayıhanlı boyu batıya doğru çekildi. O zaman 440 aile ve çadırdan oluşan olan bu boyun beyi Ertuğrul, Selçuklu Rum sultanına başvurdu. Selçuklu sultanı ona, Bizans İmparatorluğu ile olan sınırı üstünde, Ankara dolayında yerleşmesine izin verdi ve ona uç beyisanı verdi. Ertuğrul, topraklarını biraz daha büyüttü ve ölünce yerine oğlu Osman geçti. Tatarlar 1300 yılında Selçuklu devletini devirdi. Bunun üzerine Selçuklu illerindeki komutanlar bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu

sırada Osman Bey de bağımsızlığını ilan edip, Sultan sarını alarak devlet kurdu.

Cengiz Han Talkan'ı ele geçirdikten sonra yazı o çevredeki dağlarda geçirdi. Yanına oğulları Çağatay ile Ögedey de geldiler. Büyük oğlu Yuci ise Gürgenç'i aldıktan sonra Seyhun'un kuzey yörelerine çekilmişti. Sonbahara doğru Cengiz yine akınlara başladı. Sultan Muhammed'in oğlu Sultan Celaleddin'in Gazne'de olduğunu biliyordu. Buraya doğru yöneldi. Yolda kuşattığı Gerdguh Kalesi bir ay direndi. Ancak bu kaleyi de ele geçirdi. Hindikuş dağlarını aşarak Bamyan kalesini kuşatmaya başladı. Bamyan kuşatmasında Cengiz'in çok sevdiği torunu, Çağatay'ın oğlu Boğa Toğan, kaleden gelen bir okla öldü. Buna çok kızan Cengiz Han, askerlerine saldırı emri vererek canlı hiçbir şey bırakmamalarını ve yağma da almamalarını söyledi.

Daha sonra Cengiz Han, Tibet yoluyla Tataristan'a dönmeye karar verdi. Dönüşü Çin'de ortaya çıkan bazı olaylardan kaynaklanıyordu. Cengiz Han, epeyce yaşlanmış olmakla birlikte Çin'i tümüyle ele geçirmek amacındaydı. Ordu, Tibet yolunu tuttu. Ancak birkaç gün sonra Peşaver yolundan geri döndü. Bamyan dağlarını aştıktan sonra yazı Bağ Alağı'da geçirdi. Sonbahara doğru yola devam ederek Ceyhun ırmağını geçti ve 1222-23 kışını Samarkent'te geçirdi. 1224 baharında Tataristan'daki ordasına (saraya) vardı. Tangutlar, Cengiz'in Harezm'de olmasından yararlanarak baş eğmekten vaz geçmişlerdi.

Cebe ile Subutay, Acem Irak'ını tümüyle ele geçirmişlerdi. Hamedan'a yaklaşıtlarında şehrin valisi, armağanlarla gelerek Tatarlara teslim oldu. Tatarlar buraya bir komutan atadılar. Sonra Zencan ile Kazvin'i aldılar. İki komutan Azerbaycan'da Tebriz'e doğru yaklaştı. Azerbaycan ile İran illeri, Özbey adlı bir Kıpçak beyi tarafından yönetiliyordu. Tatarlar Tebriz'e yaklaşıncaya, artık yaşlı ve içki düşkün olan Özbey, ülkesini savunmayıp Tatarlara bir çok para, giysi, at ve başka hayvanları vergi

olarak vererek onlarla barış yaptı. Bunun üzerine iki Tatar ordusu, Azerbaycan'ı boşaltarak, kışı geçirmek üzere Hazar Denizi kıyılarındaki Mugan ovalarına gittiler.

Gürcistan Beyi, daha önce Azerbaycan ile El Cezire beylerine elçiler göndererek baharda Tatarlara hep birlikte saldırmayı önermişti. Ancak Tatarlar baharı beklemeden kışın ortasında Gürcistan'a saldırdılar. Gürcüler fırsat bulduklarında çevredeki illere saldırdıklarından, bölgedeki Türkler Cengiz'in egemenliği altına girdiler. Burada toplanan orduya bir Kıpçak olan Akkuş adında biri komuta ediyordu. Bu ordu, Tatar ordusunun öncü kolu olarak Gürcistan'a gitti ve Tiflis dolayına kadar heryeri ele geçirdi. Gürcistan ordusu Tiflis'teydi. Bu öncü kolu ile Gürcistan askerleri epey çarpıştı. Gürcistan ordusu bozulunca, arkadaki Tatar ordusu saldırarak onları yendi.

1221 baharında Tatar ordusu Merage'yi kuşatarak, birkaç gün içinde ele geçirdi. Ardından Erbil üstüne yürüdü. Ancak dağlık olan bu ülkeyi ele geçirmek çok güç olacağından, yollarını değiştirip Arap Irak'ı üzerine döndüler. Halife Nasır, ülkesinin tehlikede olduğunu görünce Erbil beyi Muzaferred-din'den, Musul beyi Bedreddin'den ve Cezire el Arap (Arap yarımadası) emiri Melik Eşref'ten yardım istedi. İlk ikisi yardım gönderdi, ancak Melik Eşref, Dimyat'ı ele geçiren Hristiyanların üstüne asker gönderdiğinden dolayı halifeye yardım göndermedi.

Tatarlar daha sonra Hamean'a geldiler. Şehri kuşatarak birkaç gün içinde aldılar. Buradan kuzeye dönerek Erbil üstüne yürüdüler ve şehri aldılar. Daha sonra Gence üzerine yürüdüler. Ancak Gence halkının savaşıcı olduğunu bildiklerinden şehre saldırmadılar, çünkü Genceliler Gürcülerle sürekli savaşırlardı. Buradan para ve giysi almakla yetinerek Gürcistan üstüne yürüdüler. Bir Gürcü ordusu savunmaya hazırды. Cebe bir pusu kurdu. Subutay, Gürcüler'e saldırdıktan sonra kaçmaya başladı. Gürcüler Subutay'ı kovalarken, Cebe'nin pusu-

sunu düştüler. 30 bin kişiden oluşan bu Gürcü ordusu yok edildi.

Ermenistan Beyliği tahtında kraliçe Tamara'nın kızı Rozeda vardı. Ermenistan ordusu komutanı İvan idi. Ermenistanlılar aceleyle yeni bir ordu daha kurmak istedilerse de bu yeni ordu, Tatarlardan korkarak toplanma yeri olan güney Ermenistan'ı terk edip Tiflis'e doğru kaçtı. Tatarlar dağlık olan Tiflis üzerine yürümekten vaz geçerek yağma alıp şirvan üzerine döndüler. [Ermenistan ve Gürcistan bölge adlarıdır. Ermenistan ve Gürcistan halkı, Hristiyan Çerkezlerden, Sasanlılardan (Part Türklerinden) ve Hazar Kağanlığı dağıldıktan sonra buraya göç etmiş olan Kıpçaklardan oluşuyordu. Modern Hay (Ermeni) ve Gürcü etnosları bu dönemden sonra Çerkezlerin, Partların ve Kıpçakların karışımından oluştu.]

Kafkas dağlarında Alanlar, Çerkezler ve Kıpçaklar vardı. Bunlar birleşip savunmaya hazırlandılar. İki ordu çarpıştı. Ancak yenen, yenilen belli olmadan ayrıldılar. Önceden Hazarlara ait olan bu topraklarda artık Kıpçaklar egemendi. Geniş ovalardan oluşan ölkeleri Karadeniz'in kuzey kıyılarından, Kafkas dağlarından, Hazar denizinden, Tuna ağızlarından Yayık ağızlarına kadar uzanıyordu. Batıdan doğuya doğru sınırlarında Bizans imparatoru, Macaristan, Romanya, Bulgarlar ve Kanglılar vardı. Ruslar, Kıpçaklara Polovits derlerdi. Macarlar ve Bizanslılar ise onlara Kuman derlerdi.

Kıpçaklara, Bulgarlara ve Ruslara Yapılan Akınlar

Tatar saldırısıyla ölkelerinden kaçan Kıpçaklardan 10 bin ev, Tuna'yı geçiپ Bizans İmparatorluğu topraklarına girdi. Bir kısmı Trakya ile Makedonya'ya, diğer bir kısım da Küçük Asya'ya sığındı. Kıpçakların bir kısmı da Rusya'ya sığındı. Rusya'nın o zamanki doğu sınırı, İdil Irmağı'nın bir kolu olan Oka Çayı idi. Rusya'da küçük beylikler bulunuyordu. Bu küçük

beylerin başı yüzyıllarca Kiev'de oturduktan sonra, 1129 yılından sonra Vladimir'de oturmaya başlamıştı. Ancak bu beyler artık onu pek tanımıyorlardı. Bütün bu küçük beyler birbiriyle savaş içindeydi.

Kiev topraklarına kaçan Kıpçakların başında Kutan (bugün yanlış olarak Kotan ya da Köten deniyor) adında bir de bey vardı. [Kutan 'kutsanmış' demektir.] Kutan'ın kızı, Rus beylerinden Mistislav ile evlenmişti. Kutan, damadına develer, atlar, sığırlar ve tutsaklar göndererek, kendisine yardım etmesini, yoksa Tatarların yakında Rusya'ya da saldıracakları haberini gönderdi. Mistislav, Kiev'de güney Rusya beylerini toplayarak, Kıpçaklarla birleşip Tatarlara karşı durma kararı aldı. Suzdal beyine haber göndererek ondan da yardım istedi. Bu beyler askerlerini toplayıp Tatarlara karşı yürüdüler. Dinyeper Irmağı kıyılarına geldiklerinde Tatar komutanından gelen on elçi, Tatarların, Ruslara karşı hiçbir kötü niyeti olmadığını, yalnız Kıpçaklarla aralarının açık olduğunu söyledi.

Ruslar bu on elçiyi öldürdüler. Tatarların keşif kolu komutanını da ırmağın karşı yakasında yakalayıp Kıpçaklar'a teslim ettiler. Kıpçaklar da onu öldürdü. Tatarlar, Rusları ülkelerinden uzağa çekmek amacıyla geri çekiliyor, Ruslar da onları izliyordu. Böylece Tın (Don) Irmağı'nın bir kolu olan Kalk Suyu'nu geçtiler. Tatarlar burada savaşa hazırlandı. Mistislav yeneceğinden o kadar emindi ki, Kiev ile Çernihov beylerine haber vermeden Kıpçakların yanında savaşa başladı. Ancak Kıpçak ve Rus orduları, Tatarlar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Mistislav, Kalk Suyu'nu zorla geçebildi ve geçtikten sonra sandalları yaktırdı. Arkada kalan askerlerini ise Tatarlar kılıçtan geçirdi.

Kalk Suyu'nun yüksek bir yerinden bu yenilgiyi izleyen Kiev Beyi, savunma hazırlığına başladı. Ancak Tatarlar buna fırsat vermeden, bir yandan bozulan Mistislav'ın ordusuna saldırırken diğer yandan da Kiev Beyi'nin üzerine yürüdüler. Üç

gün dayandıktan Kiev Beyi de yenilerek Tatarların elinde öldü. Sonra Tatar ordusu Kırım'a girerek, daha önce Kıpçaklara vergi ödeyen Sudak şehrini aldı. Sudak şehri, kuzeyde bulunan ülkelerle Karadeniz'in güneyindeki ülkeler arasındaki önemli bir ticaret limanıydı. Tatarlar buradan 1223 yılı sonunda İdil ve Kama ırmakları dolayındaki Bulgar iline saldırdılar. Bulgarlar karşı koymak istedilerse de Tatarlar onları pusu ya çekip yok etti. Bu akınlardan sonra Cebe ile Subutay, Hazar denizi kıyısında önemli bir ticaret limanı olan Saksın'dan geçip Tataristan'a dönmek üzere Acemistan'da olan Cengiz'e ulaştı.

Acem Irak'ının Cebe ile Subutay tarafından boşaltılmasından üç yıl sonra, 1224 yılı öncesinde, Cengiz Han Samarkent bölgesinde kışı geçirirken Horasan'dan 10 bin kişilik bir Tatar ordusu Rey şehrine gelerek 6 bin kişilik Türkmen (Harezmi) ordusunu bozdu ve şehri yağmaladı. Save, Kum, Keşan da aynı akıbete uğradı. Kum ile Keşan şehirleri Tatarların yolu üzerinde olmadığından birinci Tatar akınından etkilenmemişlerdi. Hamedan ikinci kez yağmalandı. Bu küçük Tatar ordusu buradan, Rey'e kaçan Harezmli Türkmenleri izleyerek Azerbaycan'a vardı. Harezmli orada da saldırarak bozguna uğrattılar. Tatarların Batı Asya'daki akınları Bizans'ı da telaşa düşürmüştü. Bizans imparatoru Jan Dukas, kalelerini silah ve yiyeceklerle donatarak savunmaya hazırlanmaya başladı.

Cengiz Han, ordasına döner dönmez büyük oğlu Yuc'un ölüm haberini aldı. Yuci, Harezm ilini terk ettikten sonra babasının kendisine verdiği yukarı İritiş ve Altay dağları bölgesine çekilmişti. Oysa babası ona Hazar Denizi ile Karadeniz'in kuzey bölgelerini (İbir-Sibir), Bulgar, Kıpçak, Başgırt, Çerkes illerini ve Güney Rusya'yı ele geçirmesini buyurmuştu. Cengiz, Yuc'un dönüşüne kızarak, İran' dan Tataristan'a dönerken, yoldan oğluna birkaç kez bana ulaş diye haber gönderdi. Ancak Yuci hasta olduğundan gelemedi. Yuci 33-34 yaşlarında öldü. Hatunu ile küngelerinden kırka yakın çocuğu vardı.

Tangut ve Mançu Kağanlıklarının Baş Eğmesi

Cengiz Han İran akınlarındayken, 1218'de Çin'e girmiş olan bir Tatar ordusu burada savaşıyordu. Ordu, Peçeli ve Şan-tu bölgelerinde birçok şehir ele geçirdikten sonra Şansi'yi aldı. Şansi komutanı uzun bir savunmadan sonra kendini asarak intihar etmişti. Cengiz Han kısa süren barış dönemi sırasında Mançu kağanı Otubu, Tabgaçların da düşmanlığını kazanmıştı. Mançularla Tatarlar arasındaki savaşta yansızlığını koruyan Tabgaç Kağanı, Mançuların bu savaşta zayıf düşmesinden yararlanarak onlara vergiyi vermeyeceğini duyurmuştu. Mançular da, yeni bir düşman ortaya çıkmasın diye onlardan vergi almaktan vaz geçmişlerdi. Cengiz Han Çin'den çekilince Mançu kağanı Otubu, veziri Çuhuka Uki'nin kışkırtmasıyla vergiyi vermediler diye Tabgaçların üzerine bir ordu gönderdi. Böylelikle Cengiz Han'ın eline geçen yerleri Tabgaçlardan çıkarmak istiyordu.

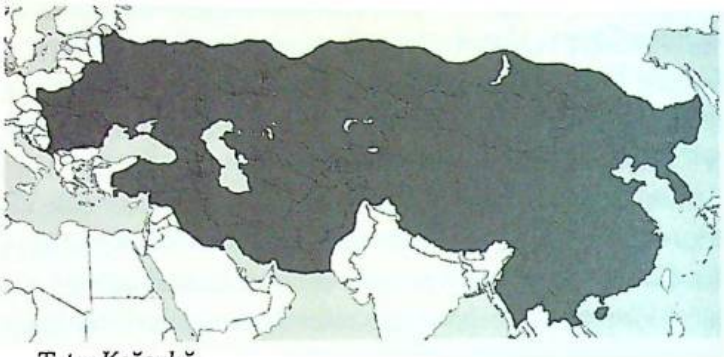
Otubu'nun ordusu 1217'de Hoay Irmağı'nın ötesine geçerek Tabgaçların toprağına girdi ve birkaç şehri ele geçirdi. Tatarlar yeniden Çin'e girince Otubu, Tabgaç Kağanı'na elçi göndererek barış yapmak ve Tatarlara karşı birleşmek istediye de, Tabgaç Kağanı bunu kabul etmedi. Tatarlar 1220'de Şansi, Peçeli ve Şan-tung'dan ilerliyordu. Bunun üzerine Otubu, Cengiz Han'a haber göndererek, onu kardeş gibi tanıyacağını bildirdi. Ancak Cengiz Han onu daha küçük derecede tanıyabileceğini bildirdi. Otubu da bunu kabul etmedi. Sonra Tatar ordusu Mançuları yenerek San İrmak'a döndü. 1221 baharında bu Tatar ordusu, San İrmak'ı geçerek Kia-tsu şehri ile Suite-şu eyaletinden iki şehir ele geçirdi.

1221 yılı sonunda Tabgaç Kağanı, Mançulara karşı Tatarlarla birlik yaptı. Tatar ordusu 1222'de Şansi eyaletinde Pin-yan-fu'yu aldı. Mançu kağanı Otubu 1223 yılında ölünce, tahta oğlu Ninkiasu çıktı. 1224 yılı öncesinde bu yeni kağan Tabgaçlarla barış imzaladı. Cengiz Han 1225 yılı sonlarında Tangut iline saldırmak üzere hareket etti. Tangut tahtında Li-te bulun-

yordu. Li-te, Cengiz Han'ın iki düşmanını saklamış ve kendi oğlunu Cengiz Han'a rehine olarak göndermekten kaçmıştı. Cengiz Han arkasında oğlu Çağatay komutasında gözcü bir ordu bıraktıktan sonra Tangut iline girdi. 1226 yılı içinde Tangut ilinin bir çok yerini ele geçirdi.

Tangutların başkenti Nihua şehri kuşatıldı. Bu sırada Li-te'nin yerine kağanlığa Li-hin geçmişti. Li-hin askerleriyle son bir direniş gösterdiyse de yenilerek askeri kılıçtan geçirildi. Li-hin başkente kapandı. Cengiz şehri bir süre daha kuşattıktan sonra terkederek Mançu Kağanlığı üzerine yürüdü. Cengiz Han 1227'de yazı geçirmek üzere Liu Pan dağlarına karargah kurdu. Bu dağlar Mançu, Tabgaç ve Tangut kağanlıklarının sınırını oluşturunuyordu. Mançu kağanı burada Cengiz'e elçi göndererek ona baş eğdiğini bildirdi ve bir yemek üstünde inciler gönderdi. Yeni Kıtay beyi Liao Tong'un Cengiz'e saygılarını sunmaya gönderdiği elçisi de buraya geldi. Eski bey Yeli Liuge 1220'de ölmüştü.

Tangut Kağanı da Cengiz Han'ın egemenliğini kabul etmeye razı olmuştu. Bir elçi göndererek başkentini teslimi için kendine bir ay süre verilmesini rica etti. Cengiz Han kabul etti. Tam bu sırada Cengiz Han hasta düştü. Komutanlarına, ölürse gizli tutulması için buyruk verdi. Hastalığının yedinci günü 1227 yılının Ağustos ayında 72 yaşındayken öldü. Cengiz Han, Onon, Kerulen ve Tula ırmaklarının doğduğu yer olan Burgan Dağlarındaki bir ormana gömülmek istemişti. Cenaze töreni Eski Türk geleneklerine göre yapıldı. Mezarı olacak bir yere çadır kuruldu. İçine ağaçtan bir taht üzerine Cengiz'in ölüsü oturtuldu. Önüne güzel bir sofraya kuruldu. Çadırın içine tayı ile birlikte her şeyi tam olan ak bir kısırak getirildi. Bu çadır takımıyla birlikte büyük bir çukura gömüldü ve üstü hiçbir şey görülmeyecek biçimde örtüldü. Uryangit (Sakalarla Tuvaların ataları) boyundan bin kişi Cengiz'in mezarının bekçiliğini yapacaktı. Bu nedenle bu boy askerlikten muaf tutuldu.

Tatar Kağanlığı

Ögedey Han Dönemi

Cengiz Han Eski Türk geleneklerine göre oğullarından her birine birer yurt vererek kağanlığını oğulları arasında paylaştırmıştı. Büyük oğlu Yuci'ye verdiği yurt, Aral Gölü'nün kuzeyinde olan, batıda Saksın (Hazarya) ve Bulgar iline kadar uzanıyordu. Çağatay'ın yurdu, Kayalık'tan ve Uygur ilinden Ceyhun kıyılanna kadar uzanıyordu. Ögedeyin yurdu, -Doğu Türkistan'daki Tarbagatay ilinden doğup Kazakistan'daki Alagöl'e dökülen- Emil Irmağı'nın suladığı yerlerdi. Tuluy'un yurdu, Karakorum Dağı ile Onon Suyu'nun kaynağı arasındaydı.

Yuci, Cengiz Han'dan iki yıl önce ölmüştü. Teginler ve beyler Cengiz Han'a saygı törenini yerine getirdikten sonra kendi yurtlarına çekildiler. Tuluy, yeni kağan seçilinceye kadar kağanlığı iki yıl yönetti. Ancak Tuluy hiçbir zaman kağan sanı kullanmadı. 1229 baharında, bütün teginler ve komutanlar Kerulen kıyısında bulunan Cengiz Han'ın büyük ordasında kurtlay için toplandı. Hazar denizinin kuzeyinden Yuci'nin oğulları, İli Irmağı ile sulanan bölgeden Çağatay'ın oğulları ile torunları, Emil Irmağı havzasından Ögedey, doğu sınırından Otçigin geldi. Cengiz Han'ın büyük sarayında bu teginler Tuluy tarafından kabul edildi.

Üç gün süren şölen ve eğlenceden sonra kurultay kağan seçimine oturdu. Hazır bulunan çoğunluk Tuluy'dan yanaydı. Uygur vezir Çinkay, Tuluy'a Cengiz Han'ın son isteğini yerine getirmek ve kağanlığın parçalanmasına engel olmak üzere oyunu Ögedey için vermesini rica etti. Tuluy bunu kabul ederek kurultay da söz aldı ve Cengiz Han'ın tergen tegin (veliaht prens) seçtiği Ögedey'in kağan seçilmesini söyledi ve babasının bu konudaki vasiyetini okuttu. Bunun üzerine bütün teginler Ögedey'den kağanları olmasını istediler. Ögedey, kardeşlerinin ve amcalarının daha uygun olduğunu, özellikle Tuluy'un hep babasının yanında yaşayarak Yasa'nın buyruklarını ve düşüncelerini daha iyi bildiğini söyledi. Bunun üzerine Teginler Ögedey'e, Cengiz Han'ın onu seçtiğini ve bu karara karşı çıkmayacaklarını söylediler. Ögedey kağanlığı kabul etmekte çok tereddüt etti. Kırk gün düşündükten sonra hepsinin rica ve ısrar üzerine kırkbirinci gün kağan olmayı kabul etti. İki yanında kardeşi Çağatay ile amcası Otçigin olduğu halde tahta oturdu. [Otçigin 'odcu / ateşçi olan, ocak sahibi' demektir.] Tuluy ona kadeh sundu. Otağın içinde ve dışında bulunan diğer teginler ve beyler başları açık, kuşaklarının ucu omuzlarına atılmış bir durumda üçer kez Ögedey'in önünde eğilerek, kağanlığını kutladılar.

Yeni kağan Ögedey, otağından çıkarak güneşe üç kez diz çöktü. Ardından herkes güneşe üç kez diz çöktü. Sonra yeniden otağa girdi. Sağ yanına teginler, sol yanına hatunlar oturdu. Yiyecek ve içecek dağıtıldı. Ögedey, babasının Asya'nın her yanından topladığı hazinelerini getirtti. Teginlere, komutanlara ve askerlere dağıttı. Gelenek üzere, üç gün yemek verilmesini buyurdu. Kurultayda üç büyük akın kararı alındı. 30 bin kişilik bir ordu, boy beylerinden Çur Mukan komutanlığında İran'a, Harezmsâhı Aleaddin Muhammed'in oğlu Celaleddin Mengü Berdi'nin üstüne gidecekti. [Çur, yüksek bir askeri rütbe, Mukan / Bagan / Boğgan 'boğan / öldüren' demektir.]

Çünkü, Cengiz Han çekildikten sonra Celaleddin, Hindistan'dan İran'a gelerek bir kısım toprağı ele geçirmişti Diğer 30 bin kişilik ordu, Köktey ve Subutay komutasında Kıpçak, Bulgar ve Saksın illerini ele geçirecekti. Ögedey de Tuluy ve diğer teginlerle birlikte Mançu Kağanlığı'nı ele geçirecekti.

Mançu Kağanlığı'nın yıkılması

Ögedey 1230 yılında Çin'e girerek Hunan yönüne ilerledi. Tuluy ise Şensi'ye saldırarak ele geçirdi. Şensi'den sonra Hunan'ı almak istediler. Tuluy 30 bin atlı ile Şensi'den geçerek Tabgaçların Siçuan bölgesinden yol istedi. Tabgaçlardan kılavuz alarak yüksek dağları aşp, Han Irmağı'nı geçtiler. Kuzeyden gelen ordunun başında olan Ögedey de San Irmak'a kadar gelmişti. Amcası Otçigin, üçüncü bir ordu ile Şantung üzerine yürüyordu. Tuluy da Sin-su bölgesine kadar ilerlemişti.

Kaifeng halkı korkmaya başlamıştı. Ögedey, Sarı Irmak'ın güneyindeki Kaifeng'in batısında karargahını kurarak Subutay'a şehri kuşatmasını buyurdu. Şehri 100 bin kişi savunuyordu. Tuluy'u püskürten Mançu ordusu başkenti savunmak için dönerken, Ögedey'in ordusu ile birleşen Tuluy, Maçulan çevirdi. Yapılan savaştan sonra Mançular bozuldu. Komutanları Onyenhota, Kioço şehrine kaçtı. Ancak diğer Komutan İlapoa, Nanking yolunda yakalandı. Ögedey ona kendi hizmetine girmesini emretti. Komutan kabul etmeyince başı kesildi. Tuluy, Kionço şehrini kuşatarak kimse kaçamasın diye çevresine bir hendek kazdırdı. Ardından şehri aldı. Ele geçirilen komutan Onyenhota'nın başı kesildi.

Ögedey, Tuluy ile birlikte yazı geçirmek için Tataristan'a dönmek istediğinden, Mançu kağanına barış önerdi ve rehine istedi. Mançu kağanı rehine olarak kardeşini bir elçi ile Tatar karargahına gönderdi. Bir yandan barış görüşmeleri sürerken, diğer yandan da kuşatma sürüyordu. Subutay şehrin çevresine başka bir duvar daha çekirtmiş ve bir hendek kazdırmıştı.

Şehre 16 gün boyunca aralıksız saldırdı ve sonra saldırıyı durdurdu. Mançu Kağanı Tatar subaylarına dağıtılmak üzere Subutay'a ipekli kumaşlar ve para gönderdi. Ardından Subutay, daha uzak bir yere çekildi. Çekilişinden bir ay sonra Kaifeng'de bir salgın başlayarak ölümlere yol açtı. Ancak kısa süre sonra Subutay, Ögedey Han'dan yine saldırı buyruğu aldı. Ögedey, Hunan'ı Tabgaçlara verme karşılığında Tabgaçlarla bağlaş kurmuştu. Yapılan antlaşmaya göre Tatarlar saldırırken, diğer yandan da Tabgaçlar saldıracaktı.

Kaifeng'deki Mançu askerlerinin çoğu savaş ve hastalık nedeniyle ölmüştü. Bu nedenle halkın çoğu silah altına alındı. Şehirde yiyecek de azdı. Mançu Kağanı bu yüzden Şantung'a çekilmeyi kararlaştırdı. Hazinesini askerlerine dağıtarak şehri cesaretle savunmalarını söyledi. Kendisi San İrmak'ı geçerken, yanındaki bin asker şiddetli bir rüzgar nedeniyle ırmağı geçmek için beklerken, yetişen Tatarlar tarafından kılıçtan geçirildi. Bir kaç gün sonra, daha önce Tatarların hizmetine girmiş olan Mançu komutanlarından biri, Şantung'daki Mançu ordusunu yendi.

Bunun üzerine Mançu kağanı, yanındaki bir kaç subayla birlikte Şantung yerine Kueteфу'ya kapanmaya karar verdi. Kaifeng'i savunan Mançu generali, Subutay'a haber göndererek teslim olduğunu bildirdi. Saraydaki tüm değerli eşyalar ile kağanın ailesini Subutay'a teslim etti. Ayrıca bir çok bilim adamı ve sanatçı gönderdi. Mançu kağanı Ninkiasu üç yüz adamıyla Tsaitu şehrine kaçtı. Tatarlar, Tabgaçlarla birlikte şehri kuşattı. Şehir iki ay direndi. 1234 yılının ilk günü büyük bir saldırı yapıldı. Savaş akşama kadar sürdü, ancak kimin yendiği belli değildi. Ertesi gün Tatar ve Tabgaç orduları şehre girdi. Ninkiasu, düşmanlarının eline geçmemek için kendini bir evde astı. Böylece Birinci Mançu Kağanlığı ortadan kalkmış oldu.

Ögedey ile Tuluy 1234 baharında Tataristan'a döndüler. Tuluy bir hastalığa tutularak Ekim ayında öldü. Tuluy'un ha-

tunundan Möngke (Mengü), Kubilay, Külegü ve Arık Böke adlarında dört oğlu, küngelerinden (cariyelerinden) de altı oğlu vardı. Ögedey, 1234'te kurultay topladı. Kurultay'da akınlann sürdürölmesi karar alındı. Ögedey, Hazar Denizi ile Karadeniz kıyılarını ele geçirmek için Yuci'nin ikinci oğlu Batu'yu atadı. İkinci orduyu Keşmir ile Hindistan sınırı üzerine gönderdi. Çur Mukan komutasındaki ordu İran'ı boydan boya ele geçirmişti. Sultan Celaleddin de, 1231 yılında ölmüşü. Kurultay ayrıca, yüz baş hayvandan bir başın ve on kilo üründen bir kilosunun vergi olarak alınmasına karar verdi. Bu vergiler yerli halkın refahı için harcanacaktı. Posta görevi yapan habercilerin hızla gidebilmesi için de, kağanlığın her yanındaki yamalarda (konaklar) haberciler için hazır bekletilen atlar bulundurulması kararlaştırıldı.

Mançu Kağanlığı'nın ortadan kaldırılmasından sonra Tabgaç Kağanı, Ögedey Han'la varılan antlaşma gereği Hunan'ı istedi. Ancak Ögedey ona başka yerden biraz toprak verdi. Bu sırada Kaifeng'de bir ayaklanma olmuştu. Bundan yararlanan Tabgaç Kağanı Kaifeng'i aldı. Ancak Tatarlar, San İrmak'ı geçerek Tabgaçları geri çekilmeye zorladılar. Tabgaç Kağanı, Ögedey'den barış istediye de son kurultayda savaşa karar alınmış olduğundan barış isteği kabul edilmedi. 1236 yılında üç Tatar ordusu Tabgaçların üzerine yürüdü. Birinci ordu Ögedey'in ikinci oğlu Kutan ile komutan Tağay'ın yönetimindeydi. Bu ordu, Siçuan iline ilerledi ve Tabgaç ordusunu bozarak Siçuan ilinin başkenti Çeng-du ile diğer şehirleri aldı. İkinci ordu Temirtay komutasında Tan'dan girerek Hukuan ili içindeki Şiangyang, Sao-yan ve Negan-fu bölgelerini aldı. Temirtay komutasındaki ordu Kian-nan bölgesinden ilerliyordu. Yıl sonuna doğru Tabgaç komutanı, Temirtay'ı yendi. Bir çok şehri geri alıp 20 bin tutsağı kurtardı.

Daha önce Goryeo (Kore) Kağanlığı, Cengiz Han'a vergi vermeye başlamış ve Goryeo'ya iki Tatar komutan gönderil-

mişti. 1232 yılında Goryeo Kağanı bu komutanları öldürtüp vergi ödemeyi bırakarak, Kore'nin batı kıyısına çekildi ve komutanlarından Bog Wong'u genel vali atayarak Tatarlara karşı savunma hazırlığı yapmasını söyledi. Bu vali Tatarların yanına geçince, Goryeo Kağanı hemen geri dönüp ordusunun başına geçerek Tatarlarla çarpıştı. Ancak sonunda vergi ödemeyi ve teginlerinden birini rehine olarak göndermeyi kabul ederek barış yapmak zorunda kaldı.

İkinci Kıpçak Akını ve Rusya'nın Ele Geçirilmesi

1235 yılında toplanan kurultayda İdil'in batısını ele geçirmek için bir ordu gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kurultaydan sonra yurtlarına dönen teginler, savaş hazırlıklarına başladılar. Batı ordusu, kağan ailesinin teginlerinden oluşturuldu. Bu teginler Cengiz Han'ın bir küngesinden olan beşinci ve en küçük oğlu Külgen, Yuci'nin oğulları Batu, Orda ile Tangut, Çağatay'ın oğulları Böri ile Baydar, Ögedey'in oğulları Küyük ile Kaydu, Tuluy'un oğulları Möngke ile Büçek idi. Başlarına başkomutan olarak Batu atandı ve yanına deneyimli bir komutan olan Subutay verildi. [Külgen 'gülen', Batu 'değerli taş', Orda 'saray', Tangut 'tanıklık etmiş / and içmiş', Böri 'börü / kurt', Baydar 'yücelik tutan / zenginlik tutan', Küyük, 'yanık' (esmer), Kaydu 'saygın', Möngke 'mengü / sonsuz', Büçek / Biçek 'bıçak' demektir.]

1236 baharında, teginler buluşma yeri olarak gösterilen İdil dolayındaki Bulgar ili sınırına doğru yürümeye başladılar. Subutay, Bulgar iline girip bu ülkenin başkenti olan Bulgar şehrini ve diğer şehirleri aldı. Ertesi yıl 1237 baharında Kıpçak iline saldırdılar. Kıpçakların bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da göç etti. Kalanlar teslim oldu. Kıpçak beylerinden Başman, Tatarlara baskın yapıp kaçtığı için yakalayamıyorlardı. Başman kaçınca İdil kıyılarındaki bir ormana saklanıyordu. Mengü ile Büçek askerlerine bu ormanın yakılmasını emretti. Askerler orada gö-

dükleri yaşlı bir kadından Başman'ın İdil'in ötelatine çekildiğini öğrenince, İdil'i geçip Başman'ı ansızın bastılar. Adamlarını öldürerek Başman'ı Mengü'nün önüne getirdiler. Başman, kendi kendini öldürmek için izin istediye de, Mengü kardeşi Büçek'e onu belinden kesmesini söyledi.

Teginler daha sonra burada bir kurultay toplayıp Rusya'nın ele geçirilmesine karar verdiler. 1237 Ocak ayında, Vladimir-Suzdal Beyliği sınırına gelerek, Rus şehirlerindeki beylerden Tatar egemenliğini kabul ederek mallarının yüzde onunu vergi olarak ödemelerini istediler. Rus beyleri kabul etmeyince Tatarlar Ryazan'ı kuşatarak yedi günde aldılar. Ardından Kolomna üzerine yürüdüler. Kolomna beyi Roman, şehri savunurken öldü. Tatar ordusu bundan sonra Moskova üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi. Aldıkları tutsaklar arasında bölge komutanı Vladimir de vardı. Bu haberler üzerine telaşa düşen Yuri, oğullarını başkenti savunmak için bırakarak Vladimir şehrinde çıktı. Diğer beylerden istediği yardımları hızlandırmak için Mologa Irmağı'nın kollarında biri olan Stin Suyu kenarlarında kardeşlerinden gelecek yardımları bekliyordu. 2 Şubat 1238'de Tatar askerleri, Vladimir önünde göründü. Ellerinde esir olan Rus beyi Vladimir'i şehrin duvarları dibinde göstererek şehrin teslim olmasını söylediler. Diğer yandan bir Tatar birliği de Suzdal üzerine yürüyüp şehri ele geçirdi. 8 Şubat 1238'de Vladimir şehri alındı.

Tatar ordusu birliklere ayrılarak Şubat ayı içinde Rostov, Yaroslav, Gorod, Yuriyev, Brislav, Dimitriyev, Tver, Kasian, Volok, Kosinatin şehirlerini yağmaladı. Büyük Bey Yuri, Şubat ayı sonunda Stin Suyu kıyılarında hala kardeşi Kiev beyi Yaroslav'dan gelecek yardımı bekliyordu. Tam bu sırada Tatarlar saldırarak ordusunun büyük bir kısmını yok etti. Bu yengiştten sonra Tatarlar kuzeydeki Novgorod şehrinin üzerine yürüdüler. Ancak daha sonra bundan vazgeçip, Kafkasya'nın kuzeyini ele geçirmek için geri döndüler.

Önce, Kazan'ın kuzey doğusunda oturan Marileri, Ardından da güneye inerek Kafkasya'daki Çerkezleri egemenlikleri altına aldılar. Batu'nun kardeşi Berke, Kıpçakları yendi. Kıpçak beylerinden Kutun, 40 bin çadır boyu ile birlikte Macaristan'a göç etti. 1238 kışında Tatarlar Mankas şehrini aldılar. Ertesi bahar, Temirkale dedikleri Derbend'i ele geçirdiler. Ögedey Han Mengü'ye dönüş emri verince, 1239'da Mengü ordusu terk etti. Tatarlar daha sonra Güney Rusya'ya girdiler. Küçük Rus beylikleri kendi aralarında kavga ederek birbirini zayıf düşürmüşlerdi. Tatarlar, Çunikov ile Preyaslaval'ı ezdikten sonra Kiev üzerine yürüdüler. Kiev kısa sürede düştü. Bundan sonra Litvanya ve Karpat dağlarına kadar uzanan Galiçya Rus beyliklerini yağmaladılar. Galiçya beyi Daniel, Macaristan'a sığındı.

Polonya, Moravya ve Macaristan Akınları

Galiçya'dan sonra Tatar ordusunun bir kısmı Lublin'den Polonya'ya girdi. 1139'da ölen 3. Boleslav'ın ülkesini dört oğlu arasında paylaştırmamasından beri Polonya iç savaş içindeydi. Tatarlar Polonya'da görüldüğünde, Krakov talhında 4. Boleslav oturuyordu. Diğer beyler ise onu tarıyordu. 1240 yılında Tatarlar Polonya'ya girerek Lublin şehrini ele geçirdiler. Daha sonra ilerleyerek, hiç bir direnme görmeden Krakov şehrinin yakınlarına kadar geldiler. 1241 yılı başında saldırarak yağma ve bir çok tutsak alıp gittiler. Krakov beyi Boleslav annesi ve karısı ile Moravya'da bir manastıra sığındı. Bir çok Polonyalı Macaristan'a göç etti. Göç edemeyenler dağlardaki ormanlara sığındı. Sonra Tatarlar Krakov üzerine yürüdüler. Şehri yaktıktan sonra Silezya'ya girdiler. Daha sonra Moravya'ya girerek Bohemya ve bugünkü Avusturya sınırına kadar olan bölgeleri ele geçirdiler.

Tatar ordusunun bir kısmı Silezya ve Moravya'yı ele geçirirken, Batu da Macaristan'a saldırıyordu. Adriyatik kıyılarına kadar uzanan Macar Kağanlığı, 4. Bela'nın yönetimindeydi.

Batu, Macaristan'a saldırmadan önce Bela'ya bir mektup yazıp, Büyük Kağan'a baş eğerse kendilerine dokunulmayacağını bildirdi. Bela, Tatarlara karşı Karpat Dağları geçitlerine asker gönderdi. Rusya'dan kötü haberler gelmeye başlayınca, 1241 yılında topladığı kurultayda Macaristan'ın savunması tartışıldı. İleri gelenlerin ve beylerin bir kısmı, Bela'dan memnun değildi. Çünkü Bela tahta çıkınca, bu zenginlerden yüksek vergiler almıştı. Bir kısım zengin de Macaristan tacını, Batı Macaristan beyi II. Frederik'e vermek istemişti. Diğer yandan halk da Bela'ya kızgındı. Tatarlardan 40 bin çadır halkı ile kaçmış olan Kıpçak beyi Kutun, iki yıldır burada yaşamaktaydı. Macar halkı, sürüleri ovalara yayıldığı için Kıpçaklardan memnun değildi. Kıpçakları kayırdığı için halk Bela'ya kızıyordu. Sonunda Bela, Buda'da Kıpçakların da katıldığı bir kurultay toplayarak, Kıpçak sorununu tartıştı. Kurultayda, Kıpçakların ülkenin değişik yerlerine dağıtılması ve sürüleri için otlaklar gösterilmesi kararlaştırıldı.

Tam bu sıralarda Tatarlar saldırmaya başlayınca, Macarlar korkmaya başladı. Bela, kurultay üyelerine askerlerini toplayıp kendine ulaşmalarını söylerken, Kıpçaklara da savunmaya hazır olmaları buyruğunu verdi. Ardından, ırmağın karşısındaki Peşte şehrine merkez karargahını kurdu. Eşini, çocuklarını ve sarayın en değerli eşyalarını Avusturya sınırına gönderdi. Batu Han, Macaristan'a Rusya Kapısı adlı yerden girdi. Moravya'dan gelen Tatar ordusu ise biraz sonra Macaristan Kapısı adındaki yerden Macaristan'a girdi. Subutay komutasındaki ordu da Kumanya denilen Moldavya'dan Macaristan'a girdi. Batu, geçtiği yerleri ateşe vererek, Peşte üzerine yürüdü ve Peşte yakınlarında karargahını kurdu. Tatar atlıları, Peşte duvarları önünde at sürerek Macarları dışarı çekmeye uğraşıyorlardı. Ancak Macar Kağanı, askerlerinin saldırılarına izin vermiyordu.

Üçüncü gün Tatar atlıları yine böyle yaparken, Koloçya beyi

Ogulin sabredemeyerek kağanın emrini dinlemeyip çıktı. Tatarlar, kaçma numarası yaparak onları bataklığa çektiler. Bu bataklıktan ne geri, ne de ileri gidebilen Macarlar, batıp kalmışlardı. Tatarlar kuşatıp hepsini oklarıyla öldürdü. Ogulin güç bela kurtularak Peşte'ye döndü. Macar halkı ise, Kutan'ın Tatarlarla el altından birlik yatığını ve Tatarları Macaristan'a saldırtarın Kutan olduğunu söyleyerek, onun öldürülmesini istiyordu. Ardından Macar askerleri Kutan'ın evine saldırdı. Kutan adamlarıyla birkaç gün dayandıysa da, saldırganlar sonunda Kutan'ın ve yanındakilerin başlarını kesip pencereden halları üzerine attılar.

Macar halkı Kutan'ın öldürüldüğünü işitince, Tatarlara karşı Macarlarla birlikte savaşmak üzere toplanmış olan Kıpçakların üzerine saldırarak onları öldürmeye başladı. Ancak bir süre sonra Kıpçaklar savunmadan saldırıya geçerek Macaristan ovalarını yakıp yıktılar. Bir Kıpçak birliği, Macar soylularını yakalayarak çoğunu öldürdü. Ardından Kıpçaklar Kutan'ın öcünü almak için, önüne gelen yeri yağmalayarak bir çok at, sürü, para ve yağma ile Tuna üzerinden Bulgar iline geçtiler.

Macar Kağanı, Peşte'de askerlerinin toplanmasını bekliyordu. Bir Tatar birliği, Tuna üzerinde bulunan Vatsen şehrini aldı. Macar ordusu tümüyle toplandıktan sonra Bela, Peşte'den çıkıp Tatarların üzerine yürüdü. Batu, geldiği yoldan yavaş yavaş çekilmeye başladı. Bela, Sayu Irmağı'nın batı yakasında bin askerle koruttuğu bir köprüünün yakınında karargahını kurdu. Tatarlar, ırmağın birkaç kilometre ötesinde çevresi bataklık bir ovada durmuşlardı. Gece Tatarlar saldırarak, köprüyü koruyan askerleri öldürdüler ve tan ağarırken Macar karargahını çevirip ok yağmuruna tuttular. Bu ani baskında Macarların çoğu öldürüldü.

Macarlar kaçmak için karargahtan çıkmaya kalkınca, Tatarlar onların çıkmasına göz yumarak kuşatmayı bilerek açık bırakıp, Macarlar'ın üzerine bir ok bile atmadılar. Macarların

yorulduklarını anlayınca da çevirip kılıştan geçirdiler. Bir kısmını da bataklığın içine sürerek orada öldürdüler. Macar ordusunun büyük bir kısmı bu şekilde yok olmuştu. Bela ise zor kaçarak Karpat Dağları yanındaki Turok beyine sığındı. Tatarlar bundan sonra Peşte üzerine yürüdüler. Bütün Tuna boyunun halkı Peşte'ye sığınmıştı. Kolomna dükü Peşte'den geçerken halka, kaçıp kurtulmaktan başka çare yok demişti. Ancak halk savaşmayı seçerek, savunma hendekleri kazdı. Tam bu sırada Tatarlar, Peşte önünde göründüler ve birkaç günlük kuşatmadan sonra Peşte'yi aldılar. Bu yengiştten sonra Tatarlar, Macaristan'ın ortasına karargah kurdular ve 1241 yazını savaşırsız geçirdiler. 1242 kışı o kadar şiddetli oldu ki, Tuna dondu. Tatarlar bundan yararlanarak Estergon şehrine saldırarak istediler. Donmuş Tuna'nın üstünden geçilip geçilemeyeceğini anlamak için önce atları ve hayvanları saldırdılar. Sonra kendileri de geçti. Tatarlar şehri kuşattı, orada yaptıkları savaş aleti ile duvarın bir kısmını yıktılar ve mancınık ile kum çuvallarını atıp hendeğin bir kısmını doldurdular. Sonunda Tatarlar burayı da aldı. Ancak yüksekte olan Estergon kalesini alamadılar.

Tatar ilerlemesi, Ögedey'in ölümünden sonra 1242 yılının başlarında Doğu Avrupa'da birden bire durdu. Tatarlar 1241 baharında Macaristan'a en az 130 bin asker ve yarım milyona yakın at getirmişti. O yılın Nisan ayında Tatarlar, hem Polonya hem de Macar ordularıyla savaşmış ve Doğu Macaristan'da çok önemli savaşlar kazanmışlardı. Ancak 1242 yılında büyük bir askeri direniş olmamasına karşın, Tatarlar apar topar ülkeden ayrıldı. Batu'nun geri çekilmesinin nedeni, Ögedey'in ölümünden sonra yeni kağanın seçimine katılması olarak gösterilmişti. Oysa Batu, Karakurum'a hiç gitmemişti ve yeni kağan ancak dört yıl sonra, 1246 yılında seçilmişti.

O yıllardaki Doğu Avrupa'nın iklimi üzerine yapılan yeni bir araştırma²⁴, bu gizemli geri çekilme üzerine yeni bir görüş ortaya koydu. Ağaç halkalarından elde edilen yeni verilere göre, Macaristan'da soğuk ve karlı geçen kışın ardından bol yağışlı bir bahar gelince, otlak alanları bataklığa dönüştü. 1242 yılının başlarında bölgedeki Tuna Irmağı ve öteki ırmaklar donmuştu. 1242 yılında bugünkü Güney Polonya, Çek Cumhuriyeti, Batı Slovakya, Macaristan'ın kuzeybatısı ve Doğu Avusturya'yı kapsayan bölge olağan üstü yağışlı geçmişti. Tatarlar, bataklığa dönüşmüş olan yumuşak topraklarda etkili olamamış ve atlarının otlayabileceği alanlar azalmıştı. Böylece, Karpat dağları eteklerinden ve diğer yüksek yerlerden geçip, başlangıçta geldikleri yoldan ayrı bir yol izleyerek geri çekilmişlerdi.

Batu dışındaki Tatar teginleri Tataristan'a dönerken, yeniden ayaklanarak Tatar ordusuna saldıran Kazakları boyunduruk altına alabilmek için aylarca Kuzey Kafkasya'da kaldılar. [Bu Kazaklar, Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan Otuz Oğuz boylarından biriydi. "Daha sonra "Kosak" (Rus Kazakları) olarak anıldılar.] 1243 yılının son aylarında yollarına devam ederek ertesi yıl Tataristan'a vardılar. Bela ise, Tatarların tümüyle çekildiğinden emin olduktan sonra sığındığı yerden çıkarak Macaristan'a döndü. Ancak o yıl kıtlık nedeniyle ülkesinin durumu daha acıklı bir durum almıştı.

Orduları Kore'ye, Güney Çin'e, Rusya'ya, Polonya'ya, Macaristan'a akınlar yaparken Ögedey Han av eğlenceleri ile zamanını geçirmekteydi. Orhun Suyu kenarındaki Karakurum şehrinde büyük bir saray yaptırmıştı. Yapımı 1236'da biten sarayın resmi açılışında Ögedey Han, büyük bir şölen düzenledi. Yapımında ressam ve heykeltıraşlarının tüm yeteneklerini kul-

²⁴ Buntgen, U., & Di Cosmo, N. (2016). Climatic and environmental aspects of the Mongol withdrawal from Hungary in 1242 CE. Scientific reports, 6, 25606.

landıkları saray, büyük bir bahçe içindeydi ve dört kapısı vardı. Kapıların biri kağana, biri teginlere, biri hatunlarla kunçuylara, biri de herkese özgüydü. Sarayın çevresinde, teginler ve beyler içinde de saraylar yapıldı. Şehrin çevresine duvar çekildi. Buradan beş fersah uzakta bir konak yeri yapılarak, Çin'e kadar otuz yedi tane ayrı ayrı yol yapıldı. Bu yollarda atlılar beklerdi. Kağanlığın çeşitli yerlerinden bu yollar üzerinden başkente her gün yiyecek içeceklerle dolu beş yüz araba gelip saraya ve halka dağıtılırdı. Ancak Ögedey bu sarayda yalnız baharda bir ay kalırdı. Sonra bir günlük uzaklıkta bulunan başka bir saraya giderdi. Bütün yazı yaylada geçirir ve saray halkı burada çadırda kalırdı. Direkleri altın kaplama olan çadırın içi altın işlemeli ipeklerle dokunmuştu ve içine bin kişi sığardı. Bu çadıra San Orda denilirdi. Yumuşak huylu olan Ögedey çok içki içerdi. 29 Kasım 1241 sabahı ölü olarak bulundu. On üç yıl kağanlık yaptıktan sonra 56 yaşında ölmüştü.

Ögedey'in hatunundan başka atmış küngesi vardı. Hatunu, Töregene idi. Hatunundan Küyük, Kutan, Kutçu, Karaçar ve Kaşı adlarında beş oğlu vardı. [Küyük 'yanık', Kutan 'kutsanmış', Kutçu 'kutlayıcı', Karaçar 'kara örgü', Kaşı 'kamçı / kırbaç' demektir.] Gözde küngesi Ergene'den Katan ve adı bilinmeyen başka bir küngesinden de Menglik adlarında iki oğlu daha vardı. [Katan 'sert / katı', Menglik 'benli' demektir.] Ögedey öldükten sonra bütün gözler Çağatay'a döndü. Çağatay, Cengiz Han'ın yaşayan tek oğluydu ve herkes ona saygı duyardı. Ögedey ona danışmadan hiçbir iş yapmazdı. Sert bir kişiliğe sahip olan Çağatay, Uygur ilini çok sevdiğinden bazen orada otururdu. Ulu Yasa'nın harfi harfine uygulanmasını isterdi. Ancak Çağatay da içki düşkünüydü. Ögedey ölünce, Çağatay bütün teginlerin onayıyla kağan vekilliğine Ögedey'in hatunu Töregene'yi seçti. Ögedey'in ölümünden sonra Çağatay ancak birkaç ay daha yaşadı. Bir süre sonra, amcaları Otçigin tahta çıkmaya yeltendi. Askerleri ile Han'ın otağına ilerledi. Otçigin

bu sırada, Küyük'ün batıdan Emil kıyılarındaki yurduna doğru geldiğini öğrenince bundan vaz geçti.

Küyük Han ve Mengü Han Dönemleri

Ögedey ölünce, Töregene Hatun, tüm teginleri ve beyleri büyük kağan seçimi için Ögedey'in ordasına çağırdı. Töregene, Merkit boyunun beyinin kansıydı. Bu boy Cengiz Han'a karşı ayaklandığında, Töregene kocasıyla birlikte Cengiz'in eline tutsak düşmüştü. Daha sonra Cengiz Töregeneyi oğlu Ögedey'e vermişti. Töregene iktidara gelince, Cengiz Han'a da vezirlik yapmış olan Uygur vezir Çınkay'ı görevinden aldı. [Çınkay 'araştıran / ayırt eden' demektir.] Bilim ve edebiyatta engin bilgi sahibi olan Çınkay, bilim ve sanat adamlarını koruması altına almıştı. Çınkay ile Çin'i yöneten Mahmud Yalvaç tutuklanmak üzereyken, Tangut ilini yöneten Ögedey'in oğlu Kutan'a sığındılar. Töregene'nin çevirdiği dolaplara karşı Kutan, Çınkay ile Yalvaç'ı yapılacak olan kurultaya göndereceğini, eğer suçları varsa kurultayda cezalarının verilmesi gerektiğini söyleyerek onları alakoydu.

Abdurrahman, Töregene'ye yaranmak için Çin'den ağır vergiler almaya başlayınca halk ayaklandı. Türkistan ve Maverâünnehir genel valisi, Yalvaç'ın oğlu Mesud Bey tutuklanmaktan korkarak Batu'ya sığındı. Argun, İran valisi Gürgöz'ü tutuklayarak Töregene'ye getirdi. Eski bir öfkesinden dolayı Töregene Gürgöz'ü hapsederek, yerine Argun'u atadı. Töregene'nin danışmanı, Tus savaşında tutsak edilmiş olan Fatma adında bir kadındı. Ögedey'in hanlığı zamanında bir çok kimsenin felaketine Fatma'nın neden olduğu söyleniyordu.

Daha önce birçok Tabgaç sengünü ve askeri, Mançulara karşı savaşmak için Tatarlara katılmıştı. Toplam dört tümenden oluşan Tabgaç ordusu, Tabgaç komutanlar altında Tatar orduları içinde savaşıyordu. Tatar Kağanlığı ile Tabgaç Kağanlığı arasındaki çatışmalar Çengdu bölgesinde başladı. Töregene el-

çilerini barış görüşme-leri için gönderdiğinde, Tabgaçlar onları hapse attı. Tatarlar 1242 yılında Siçuan'ı işgal etti. Tatar orduları komutanı, Tabgaç tümen komutanlarına Tabgaç ordularına saldırılarını buyurdu. Bunun üzerine Tabgaç Kağanlığı ateşkes görüşmeleri için bir heyet gönderdi.

Küyük, diğer Tatar teginleriyle birlikte 1236-1241'de Doğu ve Orta Avrupa'nın ele geçirilmesine katılmış, Rusya'daki Rязan ve günümüz Osetya'sındaki Mağas'ın kuşatmalarında komutanlık yapmıştı. Yengiş şöleni sırasında Küyük, Batu ile şiddetli bir tartışma yaşamış ve onu "Sadağı olan yaşlı bir kadın" diye aşağılayarak Böri ile birlikte şöleni terk etmişti. Haber Ögedey'e ulaşınca, Tataristan'a geri çağırılmışlardı. Ögedey onları görmeyi reddederek oğlu Küyük'ü idam ettirmekle tehdit etmiş, daha sonra da onu geriye almıştı. Ögedey, aile içinde kavga ettiği ve askerlerine kötü davrandığı için oğlunu sert bir şekilde kınamıştı. Ancak sonra Küyük yeniden Avrupa'ya gönderilmiş ve bu sırada Ögedey ölmüştü.

Toplanması gereken kurultay ancak 1246 yılında toplanabildi. Bu gecikmenin nedeni Bayu'ydu. Batu, Töregene ile oğlu Küyük'ü sevmemediğinden hasta olduğu bahanesiyle kurultaya gelmiyordu. Ailenin en büyüğü olduğu için diğer teginler de o olmadan bir kağan seçimini uygun görmüyordu. Töregene'nin ısrarı üzerine Batu sonunda geleceğini söyledi, ama yine gelmedi. Buna karşın kurultay toplandı. Bu kurultaya Otçigin ve oğulları, Tuluy'un hatunu ve çocukları ile Ögedey'in, Yuci'nin, Çağatay'ın oğulları, Çin'deki Tatar yöneticisi, İran genel valisi Argun, Türkistan ve Maverâünnehir valisi Mesud Bey, Anadolu Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus'un kardeşi Rükneddin, Rusya büyük beyi Yaroslav, Gürcistan tacını aralarında paylaşan her iki David kardeşler, Halep beyinin kardeşi, Bağdat halifesinin elçileri, Alamut İsmailiye beyinin elçileri, Musul, Fars, Kirman beyleri ve Papa'nın Tatarları Hristiyanlığa çağırmak için gönderdiği iki misyoner papaz katıldı.

Kurultay üyeleri her gün öğleye kadar toplanıyordu. Küyük herkesin saygısına sahipti. Mançurya ve Avrupa'daki akınları ona büyük kağan olabilmek için gerekli olan nitelikleri kazandırmıştı. Seçim zamanı gelince Töregene ile kurultay üyeleri Altın Orda altında toplandılar. Küyük uzun ısrarlardan sonra hanlığın kendi soyunda kalması koşuluyla tahta çıkmayı kabul etti. Tahta çıktıktan sonra Küyük'ün ilk işi, amcası Otçigin'in soruşturmak oldu ve Mengü ile Orda'yı gizli soruşturma için görevlendirdi. Soruşturma sonucunda Otçigin'in subaylarından bir çoğu cezalandırıldı. Töregene'nin itirazına karşın gözdesi Fatma'yı tutuklatarak idam ettirdi ve yaptığı yolsuzluklar nedeniyle Abdurrahman'ın başını vurdurdu. Babası Ögedey'in çıkarmış olduğu bütün karnameleri onayladı. Çağatay ölürken, bütün topraklarını torunu Kara Külegü'ye vermişti. Külük Çağatay'ın topraklarını Çağatay'ın diğer oğlu Mengü'ye verdi. [Külegü 'övgün/ övülmüş demektir.]

Küyük Han Dönemi

Küyük de, Tabgaçlara karşı olan savaşı sürdürdü. Komutanlardan Subutay ile Çağatay'ı Güney Çin'e gönderilen ordunun başına atadı. Bağımsızlığını ilan eden Goryeo'nun üzerine ordu gönderdi. Elçigidey komutasında bir ordu İran'a gönderildi. Elçigidey İran'da Tatar ordusunun komutanı olacak ve Gürcistan ile Rum beyleri ile Musul, Diyarbakır ve Halep beyleri Elçigidey'e bağlı olacaklardı. Küyük batya gidecek olan bu ordunun başına kendisinin geçeceğini ve Elçigidey'in ordusunun öncü olarak gönderileceğini bildirdi. Argun, İran genel valiliğine, Mesud, Türkistan ve Maverâünnehir genel valiliğinde atandı ve bir çok küçük beylikler yerlerinde bırakıldı. Çin genel yönetimindeki memurlar hemen öldürülerek yerine yine Mahmud Yalvaç gönderildi. Çinkay, vezirliğe geri getirildi. Anadolu Selçuklu Sultanlığı, Tatar egemenliği altına geçmiş ve Sultan İzzettin Keykavus bağlılığının göstergesi olarak Tatar

sarayına kardeşi Rükneddin Kılıçarslan'ı rehine olarak göndermişti.

Her ikisinin adı da David olan Gürcistan'ın iki genç prensi, Kağan'dan Kafkas Ermenistan'ına yarlık verilmesini dilemeye gelmişlerdi. Küyük, Ermenistan'ı bunlar arasında paylaştırdı. İslam halifesi, İran'daki Tatar komutanlarından yakındığı için, elçisi Fahreddin'le halifeye tehdit haberi gönderildi. İşler böylece yoluna konulduktan sonra kurultay dağıldı. Teginler kendi bölgelerine giderek karar verilen yeni savaş hazırlıklarına başladılar. Küyük, Mançu Kağanlığı'nu ele geçirmelerine yardım eden Tabgaç komutanlara destek oldu. Kore'deki askeri operasyonları sürdürdü, güneyde Tabgaç Kağanlığı'na ve batıda Irak'a doğru ilerledi ve kağanlık çapında bir nüfus sayımı yaptırdı. Cengiz Han'a 1221 yılında boyun eğen Haşhaşilerin şeyhi Hasan Celaleddin'in kendisine boyun eğmeyi reddedip, İran'daki Tatar komutanlarını öldürtmesi üzerine Küyük, Elçigidey'i İran birliklerinin başkomutanı atayarak ona hem Haşhaşilerin kalelerini, hem de Abbasi Devleti'ni ele geçirme görevini verdi.

Küyük Han, oldukça asık suratlı ve hasta olmasına karşın, katı ve zeki bir kişiydi. Ancak içki alışkanlığı sağlığını kötüleştirmişti. Batu, Küyük'ün seçilmesini desteklememiş olsa da ona saygı göstermişti. Daha sonra Batu, babalarının ölümünden sonra 1247'de Andrey ile Aleksander'ı Karakurum'a gönderdi. Küyük, Andrey'i Vladimir-Suzdal büyük beyi, Aleksander'ı da Kiev beyi olarak atadı. Küyük 1248 yılında görüşmek için Batu'yu Tataristan'a çağırdı. Ardından büyük bir orduyla aniden Karakurum'dan batıya doğru yürüdü. Tuluy'nin dul eşi Sörgağtanı Beki, Küyük'ün tavrından kuşkulananarak Batu'yu gizlice uyardı. Batu da büyük bir orduyla yola çıktı. Ancak iki ordu hiç bir zaman karşılaşamadı. Hasta ve yolculuktan yıpranmış olan Küyük, yolda Doğu Türkistan'daki Kum Sengir'de öldü. Küyük'ün dul hatunu Oğul Kaymış, imparatorluğun deneti-

mini ele geçirmek için uğraştıysa da, Küyük'ün küngelerinden olan oğulları Koca, Negü ve öteki teginler onun otoritesine karşı çıktılar. Küyük'ün büyük kağanlığa aday olabilecek bir oğlu yoktu. Eski Türk geleneklerinde, yalnızca kağanın yasal eşi olan hatundan doğan oğullar kağan olabiliyordu, küngelerden doğan oğulların böyle bir hakkı yoktu. Yuci'nin oğlu Batu Han, yeni bir büyük kağana karar vermek için 1250 yılında kendi topraklarında bir kurultay toplanması çağrısı yaptı. Toplanan kurultaya Ögedey ile Çağatay teginleri katılmayı reddettiler. Kurultay tahtı Batu'ya önerdi, ancak Batu bunu istemedi. Kendi yerine, Tuluy'un oğlu Mengü'yü aday gösterdi.

Mengü, Rusya, Kuzey Kafkasya ve Macaristan'da Tatar ordularına komuta ediyordu. Tuluy soyu Batu'nun önerisini destekleyince, Mengü büyük kağan seçildi. Kurultayın sınırlı katılımı ve yeri göz önüne alındığında, geçerliliği kuşkuluydu. Batu, kardeşleri Berke, Toktemir ve oğlu Sartak'ın koruması altındaki Mengü'yü kağanlığın merkezinde daha resmi bir kurultay toplaması için gönderdi. Mengü yandaşları, Oğul Kaymış ile öteki Ögedey ve Çağatay teginlerini kurultaya katılmaya çağırdılar, ancak onlar bunu istemedi. Ögedey ile Çağatay teginleri, Tuluy'un soyundan gelen birinin değil, yalnızca Ögedey'in soyundan olan birinin büyük kağan olmasını istiyordu. 1251 yılında toplanan ikinci kurultay Mengü'yü büyük kağan seçti.

Mengü Han Dönemi

Bu seçim, iktidarı Ögedey'in soyundan Tuluy'un soyuna aktararak kağanlığın önderliğinde büyük bir değişime yol açtı. Karar, Mengü'nün kuzeni Kutan ve görevden alınan Kara Külegü gibi birkaç Ögedey ve Çağatay tegini tarafından kabul edildi, ancak Ögedey'in torunu Şiremun Mengü'yü devirmeye çalıştı. [Şiremun 'katı / sert / sağlam' demektir] Yapılan soruş-

turna sonunda Tatar ileri gelenlerinden pek çok kişi suçlu bulunarak bunlardan 300 kişiye yakarı öldürüldü. Cengiz'in soyundan olan teginler ise öldürölmek yerine sürgüne gönderildi. Mengü, Ögedey ile Çağatay teginlerinin mallarına el koyarak, kağanlığın batı bölümünü bağlaşı Batu Han ile paylaştı. Bu kanlı tasfiyeden sonra Mengü, gelenek üzere bir genel af çıkardı. Daha sonra büyük kağanlık tahtı yalnızca Tuluy'un soyuna kalacaktı.

Mengü imparatorluğun maliyesini dengeledikten sonra bir kez daha sınırlarını genişletmeye çalıştı. 1251 yılında Tabgaç Kağanlığı'na yapılan saldırılar yoğunlaştı. 1253 ve 1258 yıllarında Karakurum'daki kurultayda Orta Doğu ve Güney Çin'in ele geçirilmesi onaylandı. Siçuan'daki Çengdu Ovası'ndan geçen Tatarlar, 1253 yılında bugünkü Yunnan'da Dali Beyliği'ni ele geçirdiler. Mengü'nün kardeşı Kubilay, 1257 yılında Vietnam'daki Day Viet Devleti'ni istila etti. Mengü 1258 yılında Tatar ordularıyla Siçuan'a girdi. 1258 yılında Tatarlar Day Viet başkenti Thang Long'u (Hanoi) ele geçirdiler.

Mengü, kardeşı Külegü'yü İran'daki askeri ve sivil işlerden genel olarak sorumlu atadı ve Külegü'nün ordusuna Çağatay ile Yuci teginlerini atadı. Tatarlar, 1253 yılında birkaç İsmaili (Haşhaşı) kalesine saldırmaya başlamıştı. Külegü 1256 yılında büyük bir güçle Haşhaşilere saldırdı. Önderleri Rükneddin 1257 yılında teslim oldu ve idam edildi. Biri dışındaki İran'daki tüm İsmaili kaleleri 1257 yılında Külegü'nün ordusu tarafından yok edildi.

Bağdat Halifesi El Mustasim Tatarlara teslim olmayı reddedince, Bağdat 1258 yılında kuşatılarak ele geçirildi. Külegü'nün ordusu, yolda küçük yerel devletleri ele geçirerek Eyyübiler yönetimindeki Suriye'ye doğru ilerledi. Eyyübi sultanı Nasır Yusuf, yirmi yıl önce Tatar üstünlüğünü kabul etmişti. Külegü daha batıya gittiğinde, Anadolu Selçukluları da Tatar egemenliğini kabul etti. Anadolu'da direnmeden teslim olan şehirlerin

halkına iyi davranıldı, ancak karşı koyanlar öldürülerek şehirleri yağmalandı.

Bu arada, imparatorluğun kuzeybatı kesiminde, Batu'nun küçük kardeşi Berke, Ukrayna, Beyaz Rusya, Litvanya ve Polonya'ya akınlar yaptı. Batu, Külegü'nün Batı Asya'yı işgalinin kendi egemenliğinin ortadan kalkmasıyla sonuçlanacağından kuşkulananca, kağanlığın kuzeybatı ve güneybatı kesimleri arasında çekişme başladı. Kağanlığın doğu kesiminde, Mengü Han'ın kendisi ordusuna önderlik etti, ancak Çin'in tümünü ele geçiremedi. Bu akınlar genellikle başarılıydı, ama çok uzun sürdü. Hastalık, Tatar ordularını salgınlarla kırdı ve Mengü, 1259 yılında orada öldü. Yine yeni bir büyük kağan için bir karar alınması gerektiğinden, kağanlığın dört bir yanındaki Tatar orduları, yeni bir kuruluşa toplamak için yaptıkları akınlardan geri çekildiler.

Ank Böke ve Kubilay Han Dönemleri

Mengü'nün kardeşi Külegü, Suriye'deki ilerlemesini durdurdu, ordularının büyük kısmını Muğan'a geri çekti ve Ketboğa'nın komutasında yalnızca küçük bir birlik bıraktı. Bölgedeki muhalif güçler olan Hristiyan Haçlılar ile Müslüman Kıpçak Kölemenler, Tatar tehlikesine karşı birbiriyle ateşkes yaptılar. 1260 yılında Kölemenler, Ayn Calut Savaşı'nda Ketboğa'nın ordusunu yendi. Bu önemli savaş, Orta Doğu'daki Tatar yayılmasının batı sınırını da belirlemiş oldu ve Tatarlar Suriye'den daha uzağa ilerleyemediler.

Külegü ile Mengü'nün kardeşi olan Kubilay, Çin'deki Huay İmağı kıyılarında büyük kağan Mengü'nün ölümünü duyduğunda, başkente dönmek yerine Yangtze İmağı yakınlarındaki Çin'in Wuçang bölgesine doğru ilerlemeyi sürdürdü. [Kubilay / Kubilay, 'pay' anlamına gelen qubı / qubi kökünden türev olan 'pay sahibi' demektir.] Mengü'nün hatunundan ve komu-

tarlanından birer haberci gelerek Kağan'ın ölümünü ve Tataristan'a dönerek kağanlık hakkını korumasını bildirdiler. Ancak Kubilay, Hatun'a, bir savaş kazanmadan dönmenin şerefine yakışmayacağını söyledi. Irmağı geçerek akınlarını sürdürdü ve birkaç şehir aldı. Tabgaç başkentinin halkı telaşa düşmüştü. Tabgaç Kağanı, ihanet ile suçladığı vezirini değiştirdi. Yeni vezir Tatarlarla başa çıkamayacağını anlayınca, Kubilay'a gizlice barış önerdi.

Kubilay, Hatun'dan aldığı bir mektupta küçük kardeşi Anık Böke'nin, Çin'deki Tatar ordusundan bir miktar asker almak için Torçu (Tuzakçı) ve Alemdar adlı komutanları gönderdiğini ve Kubilay'ın Tataristan'a dönmesi gerektiğini yazıyordu. [Anık 'temiz', Böke / Buka / Boğa 'boğa' ve 'kahraman' demektir.] İki gün sonra Anık Böke'nin gönderdiği komutanlar geldi. Kubilay onlara, buradan alınan askerlerin nereye göndereceklerini sorunca, komutanlar, bilmiyoruz dediler. Kubilay kuşkulananarak bir danışma kurulu topladı. Kurulda Kubilay'a, Anık Böke'nin Karakurum'da yönetimi ele geçirdiğini ve Anık Böke'yi kağan seçebileceklerini, bu nedenle yapılacak olan kurultaya onun başkanlık etmesi gerektiğini söylediler. Bunun üzerine Kubilay, Tabgaçlarla barış yaparak yurda dönmeyi uygun gördü. Bu barış gereğince Tabgaç Kağanlığı, Tatar Kağanlığı'nun beyliği olacak ve yılda 200 bin Tael altın ile gümüş ödeyecek, yılda 200 bin top ipek verecek ve Yang-çe Irmağı sınır olacaktı. Kubilay barışı imzaladıktan sonra, Tataristan'a döndü.

İlali Hanlık Dönemi

Kubilay, kendisine bağlı bir Çağatay tegini olan Abışka'yı Çağatay Hanlığı'nın başına geçmesi için gönderdi. [Abışka 'korunmuş / saklanmış demektir.] Ancak Anık Böke Abışka'yı yakalayarak öldürdü ve onun yerine kendi adamı Alku'yu geçirdi. [Alku, 'bütünlük' demektir.] Kubilay dönüş yolunday-

ken, Anık Böke ona haber göndererek cenaze törenine çağırdı. Kubilay, kurultaya geleceğini, ancak önce Anık Böke'nin toplattı ı askerleri eski yerlerine göndermesini istedi. Bunun  zerine Anık Böke yandaşları toplanarak, Anık Böke'yi ka an se ttiler. Anık Böke ülkenin her yerine ka an olduğunu ve Kubilay'a boyun e ilmemesini bildirdi. Kubilay yandaşları da Kaiping-fu' da toplanıp Kubilay'ı 4 Haziran 1260'ta ka an se ttiler. Kubilay bu sırada 44 yaşındaydı. Kubilay Han, aynı yıl Goryeo'ya da (Kore) girerek, onu bir uyruk devlet haline getirdi.

 ki rakip ka an yaz mevsimini tartışma ile geçirdiler. Sonbahara doğru Anık Böke, kardeşine karşı ordu gönderdi, ancak yenilerek Kır ız iline kaçtı. Çin'deki Anık Böke yandaşları da yenilince, Kubilay Karakurum  zerine yürüdü. Bu sırada Anık Böke, perişan bir ordu ile Kır ız ilinde bulunuyordu. Böyle bir ordu ile bir şey yapamayacağını düşünerek kardeşine, pişman olduğunu ve onun ka anlı ını tanıyaca ını bildirdi. Kurultayın toplanması beklenirken Anık Böke, ordusunu düzenleyip yeniden ayaklanarak Kubilay'ın üzerine yürümeye başladı.  ki kardeş 1261 yılı sonlarına doğru Gobi   l  kıyısında Simultay dolayında savaşa başladı. Anık Böke yenildi. Kubilay ordusuna, arkalarından gitmemelerini, onların nasılsa pişman olacaklarını söyledi. Ancak on gün sonra Anık Böke yeniden saldırdı ve bu kez kimin yendi i belli olmadan ordular kendi yerine çekilerek bahar ve yazı geçirdiler.

Anık Böke'nin atadı ı Alku, ayaklanarak Kubilay'ın yanına geçti. Bunun  zerine Anık Böke, Alku'nun üstüne yürüdü. Ardından Kubilay, Karakurum  zerine yürüyerek  hri teslim aldı. Alku da, Anık Böke'ye saldırarak onu yendi. Kendini güvende hisseden Alku, Almalık'ta  li Suyu kıyılarındaki yurduna döndü. Ancak bir süre sonra Asutay komutasında bir ordu Alku'nun üzerine yürüyerek onu yendi. Sonra Anık Böke, kurtulan askerleri ile  li  zerine yürüdü. Alku Samarken'te doğru çekildi. Anık Böke, buralardaki Alku yanda larının hepsini  l-

dürttü. Buna karşı çıkan Arık Böke'nin subay ve askerlerinin çoğu Kubilay'a katıldı. Arık Böke, en sonunda başka hiçbir yol kalmadığını görerek 1264 yılında Kubilay'a teslim oldu. Kubilay, Arık Böke'yi bağışladı, ancak yandaşları olan subaylardan onkişiyi idam ettirdi. Bağışlanmasından bir ay sonra Arık Böke öldü.

Kubilay Han Dönemi

Güneybatıda İl Hanı Külegü, kardeşi Kubilay'a bağlıydı, ancak kuzeni Altın Orda Hanı Berke ile 1262 yılında çatışmaya başladı. [Berke 'güçlü / sağlam' demektir.] Külegü'nün hizmetindeki Yuci soyundan olan teginlerin kuşkulu ölümleri ve savaş yağmalarının eşitsiz dağılımı bahanesiyle Berke, Külegü'ye karşı Kölemenlerle bağlaş kurdu. İslamı kabul etmiş olan Berke, Kubilay'a karşı Arık Böke'yi desteklemişti. Külegü 1264 yılında ölünce, Berke Külegü'nün hanlığını ele geçirmek istedi, ancak yolda öldü. Birkaç ay sonra Çağatay Hanlığı'nın başındaki Alku Han da öldü. Kubilay, Külegü'nün oğlu Abaka'yı yeni İl Hanı olarak atadı ve Batu'nun torunu Mengü Temir'i Altın Orda Hanlığı için aday gösterdi.

Ögedey'in torunu Kaydu da henüz Kubilay'ın kağanlığını tanımıyordu. Emil Suyu havzasındaki yurduna çekilerek burarlardan epey asker topladı. Kubilay ona, neden kurultaya gelmediğini sordukça, Kaydu onu oyalayarak üç yıl yanına uğramadı. Bu sürenin sonunda aralarında savaş başladı (1268). Ancak bu savaş, Kubilay'ın Tabgaçlarla savaşmasına engel olmadı. Kubilay, Tabgaçlara iki elçi göndermiş, Tabgaçlar da onları hapse atmıştı. Tabgaç başkomutanı daha önce Kubilay'la yaptığı gizli antlaşmanın ortaya çıkacağından korkuyordu. Çünkü henüz antlaşma koşullarını kağanına bildirmemişti. Tabgaç Kağanı ise zevk ve sefa ile meşguldü.

1268'de Kubilay, Tabgaçların üzerine yürüdü. Yıllar süren savaşlardan sonra Kubilay Han, 1274'de biri Tabgaç diğeri

Tatar olmak üzere iki orduyu, daha önce Cengiz Han'ın yanına geçmiş olan Tabgaç komutanı Semüğe Batur komutasında gönderdi. [Semüğe / Semege 'önlem alan / aktif olan' anlamına gelir, semek 'önlem' demektir.] Bu ordular Tabgaç Kağanlığı'nın bir çok yöresini ele geçirdi. Kubilay, askerlerine halkı öldürmeme emri vermişti. Daha sonra Tatarlar, Tabgaç başkentini kuşattılar. Kubilay'ın gönderdiği iki elçi öldürüldü. Tatar ordusu komutanı Bayan buna çok kızarak şehre girdi ve hanedan üyelerini tutsak alarak, Tabgaç kağan ailesini ve sarayın zengin hazinesini Kubilay'a gönderdi. Ancak Kubilay Han, Tabgaç hanedan üyelerine çok iyi davrandı.

Tabgaç Kağanlığı toprakları hemen hemen tümüyle ele geçirilmişti. Kubilay, burada asker bırakarak ordusunun büyük kısmını Kaydu'ya karşı kullanmak üzere geri çağırdı. Ardından Tatar filosu Kanton şehri üzerine saldırdı. Tatarlar bu şehri karadan ve denizden kuşatarak aldı. Tabgaç filosu güvenli olan iki adaya kaçmıştı. Tatar filosu, 1279'da bu adalara saldırdı. Kanton'daki Tatar gemileri de bu saldırıya katıldı. Tabgaçlar akşama doğru yoğun sisten yararlanarak on altı gemiyi açklara kaçırdılar. Bir subay Tabgaç Kağanı'nın kardeşinin bulunduğu gemiyi de kaçırmak istedi, ancak Tatarlar ablukaya aldıkları için başaramadı. Bu subay hiçbir çıkış yolu göremeyince kansını ve çocuklarını denize attı. Sonra kağanın kardeşi de denize atladı. Bunu gören bir çok Tabgaç denize atladı. Tatarların eline 500'den çok gemi geçti. Denizin üstü Tabgaçların ölüleriyle doluydu. Kağanlık mührü kağanın kardeşinin üzerinde bulundu. Başka bir gemide olan Tabgaç Hatunu, oğlunun ölümünü duyunca o da kendini denize attı. Böylece Tabgaç Kağanlığı tümüyle son bulmuş oldu.

Japonya'yı iki kez ele geçirmeye çalışan Kubilay Han, her iki girişimde de kötü hava koşulları ya da gemilerin tasarımındaki yanlışlıklar nedeniyle başarısız oldu. İlk girişim 900 gemilik bir filoyla 1274 yılında gerçekleşti. İkinci girişim 1281 yılında

Tatarların iki ayrı ordu göndermesiyle oldu. Kore'den 40 bin Tatar, Tabgaç ve Koreli asker 900 gemi ile gönderirken, Güney Çin'den her biri 73 metreye yakın 3500 gemiyle 100 bin kişilik bir ordu gönderildi. Filo aceleyle toplandığı için, deniz koşullarıyla başa çıkabilmek için yeterli bir donanıma sahip değildi. Kasım ayında, Kore ile Japonya'yı ayıran 180 kilometre uzaklığındaki sulara yelken açılar. Tatarlar, boğazın yaklaşık yarısına kadar Tsushima Adası'nı ve ardından Kyuşu'ya daha yakın olan İki Adası'nı kolayca ele geçirdiler. Kore filosu Hakata Körfezi'ne ulaşarak birliklerini ve hayvanlarını indirdi. Ancak Tatar ordusu daha sonra Akasaka ve Torikai Gata savaşlarında yenilgiye uğradı. 1283'de Kubilay, Yunnan'ın batı taraflarını ele geçirmek üzere bir ordu gönderdi. Mien ve Bengal beyleri Tatarlara karşı asker gönderdiler. Bunların ordusunda çok sayıda fil vardı. Bu savaşta Tatarların eline 200 fil geçti. Bundan sonra Kubilay'ın ordusunda her zaman filler bulundu.

Kubilay Han, Kıpçak, Alan (Asud / Aslar; As boyu) ve Rus birlikleriyle güçlendirilen yeni bir kağanlık kurması kurdu. 1285 yılında Tibet'te Drikung Kagyu mezhebi, Sakya manastırlarına saldırarak ayaklandı. Çağatay hanı Tuva, Gaochang'ı kuşatıp, Tanım Havzası'nda Kubilay'ın ordusunu yenerek isyancılara yardım etti. Kubilay'ın torunu Boğa Temir, 1291 yılında 10 bin Tibetliyi öldürerek Drikung Kagyu'nun direnişini ezdikten sonra Tibet tümüyle denetim altına alındı.

Kaydu hala Kubilay'ın kağanlığını tanııyordu ve Tataristan'ın batısı ile Ceyhun taraflarına egemendi. Kubilay 1277'de Kaydu üzerine bir ordu gönderdi. Bu kargaşa tam on yıl sürdü. Sonunda 1287 yılında Leao Suyu kenarında bir savaş oldu. Kaydu, bu savaşta yenildi. Kubilay ertesi yıl torunu Temir komutasında bir ordu göndererek Kaydu'yu yine yendi. Kaydu'nun yurdu Karakurum bölgesine yakın olduğundan Kubilay, Kaydu'nun olası saldırısına karşı komutanı Bayan'ı 1289'da Karakurum valiliğine atadı. Bayan, Kaydu'nun saldı-

nlarını durdurdu, ancak dört yıl sonra Kaydu yeniden saldır-
maya başlayınca, Bayan ile el altından iş birliği yapıyor diye
söylenti çıktı. Bunun üzerine Kubilay, Bayan'ı yanına çağırıp
Karakurum valiliğine torunu Temir'i atadı. Ancak bundan
sonra o söylentinin doğru olmadığı ortaya çıktı. Kubilay Ba-
yan'ı vezir yapıp, kağanı korumaya yetkili birliğin başına ko-
mutan atadı.

1291'de Yeu-keu adalarını ele geçirmek için bir filo gitmiş
ise de oraya varmadan geri döndü. Diğer bir ordu Koawa bey-
liğini ele geçirmek için yola çıktı, ancak başaramadı. Kubilay
yönetimi altında, Doğu Asya ile Avrupa arasında doğrudan
bir ilişki kurulmuştu. Tatarların örgütlü posta hizmetiyle Orta
Asya ticaret yollarının denetlenmesi kolaylaştı. 13. yüzyılın ba-
şında, Avrupalı ve Orta Asyalı tüccarlar, gezginler ve değişik
Hristiyan tarikatlarından misyonerler Çin'e gittiler. Kubilay, en
sevdiği kansının ölümü, kötü sağlığı ve ilerleyen yaşı nedeniyle
hastalandı. Ölümünden önce kağanlık mührünü torunu Te-
mir'e verdi. Kubilay Han, 35 yıl kağanlık yaptıktan sonra 1294
yılı Şubat'ında 78 yaşındayken öldü. Kubilay, iyi bir eğitim al-
mıştı. Bilim ve sanata çok önem veriyordu. Sarayında Asya'nın
her yerinden bilim adamları vardı. Kitapları Türkçeye çevirtip,
çocuklar için okullar açtırdı.

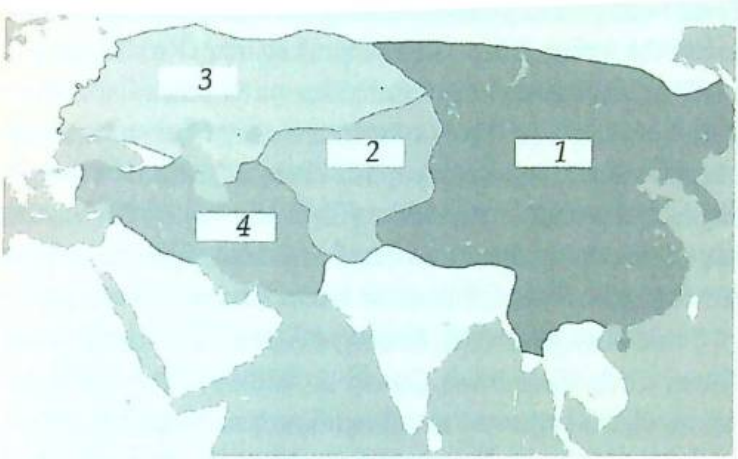
Eyalet genel valileri, teginlerden seçilirdi. Her eyalette bir
tümen komutanı vardı. Komutanın yanında vergi işleri ile il-
gilenen dört maliye memuru bulunurdu. Ordunun bir kısmı
şehirlerdeki, bir kısmı dışındaki kışlalarda kalırdı. Tabgaçlara,
Kıtaylara ve Mançulara askerlikleri kendi ülkelerinden uzak
eyaletlerde yaptırılırdı. Askerlik altı yıldır. Yalnız atlılardan olu-
şan Tatar askerleri elverişli yerlerde karargah kurarlardı ve onlara
bir miktar para ödenirdi. Yaylakçılar, şehirlere inerek hayvan-
larını ihtiyaç duydukları mallarla takas ederlerdi.

Hazineye gelen vergilerin çoğu askere harcanırdı. Ordunun
aylıkları kağıt para ile ödenirdi. Numaralı banknotlar yoktu.

Altın ve gümüş para yerine kağanın damgasının basılmış olduğu kağıt paralar kullanılırdı. Bu banknotlar, dut ağacının iç tarafındaki ince zardan elde ediliyordu ve dikdörtgen biçiminde olup değerleri büyük- lükleri ile orantılıydı. En küçüğünden altı kat büyüklüğüne kadar çeşitli değerde banknotlar vardı. Ticarete bunları kabul etmeyenin cezası ölümdü. Bunları taklit ederek sahtesini çıkaranın cezası da yine ölümdü. Silik olanları maliye %3 eksik ile alıp yerlerine yenisini verirdi. Kuyumcılara ve yaldızcılara, sanatlarını yapmaları için gerekli olan altın ve gümüş verilirdi. Yabancılar Tataristan-Çin sınırına gelince üstlerindeki altın ve gümüşleri vererek banknot almak zorundaydılar.

Kubilay yeni başkentini, daha önce Tatar akınları sırasında yıkılan eski başkentini yanında kurdu. Eski başkentten bir ırmak ile ayrılmış olan bu yeni şehire, Hanbalık (Han Şehri) adı verildi. (Daha sonra Mançu Çing hanedanlığı döneminde adı Peking olarak değiştirildi.) Kubilay'ın kurduğu şehir, dört köşeli ve her kenarı yaklaşık 9,5 km uzunlukta olup üç kapısı vardı. Kubilay, şehirden denize kadar bir kanal kazdırmıştı. Böylece şehrin beslenmesi denizden kolayca sağlanabiliyordu. Kubilay aralık, ocak ve şubat aylarında bu şehirde otururdu. Saray dörtgen biçiminde bir bahçe içinde olup, bahçe duvarlarının kenarları birer fersah uzunluğunda idi. Bahçenin dört köşesinde görkemli birer bina, silah deposu olarak kullanılıyordu. Bahçede duvarlarla çevrilmiş olan ikinci bir dörtgenin içinde kağanlığın hazinesinin saklandığı sekiz bina bulunuyordu. Saray ikinci dörtgenin ortasındaydı. Saray sofrasında 6 bin davetli oturup yemek yiyebilirdi. İki dörtgen arasındameyve ağaçları, türlü türlü hayvan ve çiçeklerle dolu bir park vardı. Burada en güzel balıklar beslenirdi. Kubilay Han'ın başkenti Çin'e taşınması Tatar Kağanlığı'nın parçalanmasına yol açtı. Onun ölümünden sonra Tatar Kağanlığı dört ayrı hanlığa bölündü. Büyük Hanlık ile İl Hanlığı Tuluy soyundan, Altın Orda Hanlığı Yuci soyun-

dan, Çağatay Hanlığı da Çağatay soyundandı. 1304 yılında hanlıklar arasında yapılan bir barış antlaşmasıyla, Büyük Hanlık'ın batı hanlıkları üzerindeki üstünlüğü onaylandı. Bununla birlikte bu üstünlük, daha önceki kağanlarınki gibi aynı temele dayanmıyordu. Aralarındaki sınır çatışmaları gibi savaşlar sürdü. Dört hanlık ayrı devletler olarak işlev görmeyi sürdürdüler.

Tatar Hanlıkları. Büyük Hanlık (1), Çağatay Hanlığı (2), Altın Orda Hanlığı (3) ve İl Hanlığı (4).

Büyük Hanlık

Bugün Kubilay Hanlığı olarak adlandırılan Büyük Hanlık'ın kapsadığı alan bugünkü Çin, Tibet, Mançurya, Moğolistan ve Moğolistan'ın kuzeyindeki topraklardan oluşuyordu. Tatarlar, 1234 yılında Birinci Mançu Kağanlığı'nı (Cin Hanedanı) yıktıktan sonra Kuzey Çin'i 40 yıldan artık bir süredir yönetiyorlardı. 1279 yılında Güney Çin'deki Üçüncü Tabgaç Kağanlığı'nı (Song Hanedanı) ortadan kaldırdıktan sonra yaklaşık yüz yıl boyunca tüm Çin'i yönettiler. Çinli ve Batılı Tarihçiler, Kubilay Han'la başlayan dönemi "Yuan Hanedanı" olarak adlandırırlar.

Kubilay Han öldükten sonra yerine torunu Temir Ölceytü geçti. [Ölceytü, 'yetişmiş/büyümüş' anlamına gelir ve 'nem' demek olan öl kökünden türevidir.] Kubilay'ın ilk oğlu Torçu erken öldüğü için, ikinci oğlu Çingün terken tegin oldu. [Torçu, 'tuzakçı' demektir. [Çingün / Cengün 'yengin' (muzaffer) demektir.]

1286 yılında Çingün 21 yaşındayken ölünce, taht onun oğlu Temir'e kaldı ve 1294 yılında tahta geçti. Temir Han büyük başarılar elde etmemiş olmasına karşın, kağanlığı Kubilay Han'ın bıraktığı gibi korudu. Dedesinin ekonomik reformlarının çoğunu sürdürdü ve ekonomiyi düzeltmeye çalıştı. Kubilay Han'ın kağanlığı sırasında yapılan savaşlar, özellikle Vietnam akınları, ekonomiye büyük bir yük bindirmişti. 1294 yılında tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Temir Han, Japonya ile Vietnam'a yapılacak olan tüm saldırı hazırlıklarını iptal etti.

Temir Han döneminde iki önemli olay oldu. İlki, isyan eden Güney Çin'in bastırılması, ikincisi de, Kubilay'a karşı da ayaklanmış olan Kaydu ve Tuva ile savaşı. Temir'in tahta çıkmasından dört yıl sonra, Tuva sınırından saldırdı. Komutan Gürgöz, 6 bin kişilik ordusuyla savaşa girişmişse de, arkasından yardım gelmediğinden kaçmaya mecbur oldu. Yakalanınca Kağan'ın damadıyım, diye hayatını kurtarabildi. Ancak bu yenilgi çok çabuk giderildi. İki tegin ile bir general Tuva'yı terk ederek Temir'in yanına geçti. Temir bunları bağışlayarak Tuva'ya karşı gönderdi. Bunlar da Tuva'nın ordusuna saldırarak yendiler.

Daha sonra Tuva ile Ögedey ve Çağatay soyundan kırk kadar tegin, sırun oluşturan Kayalık'ı ordularıyla geçerek Temir'in ordusuna saldırdı. Savaş, Kaydu'nun yenilişiyle sonuçlandı. Ancak dönerken, Kaydu yolda hastalanıp öldü. Yerine oğlu Çapar tahta çıktı. Tuva, ona otuz yıldan beri süren savaşa son vermek için Temir'i büyük kağan olarak tanımasını önerdi. Çapar ve diğer teginler bunu kabul edince, Temir'e 1304 yılında elçi gönderildi. Temir'in son yıllarında Büyük Hanlık ile öteki

üç Tatar Hanlığı arasında 30 yıldan çok süren ve bölünmeye neden olan savaş, 1304 yılında bir barış antlaşmasıyla sona erdi. Temir Han, büyük kağan olarak tanındı, ancak kısa süren bu barıştan sonra yeniden savaş başladı. Temir'in tek oğlu Teşig 1306 yılında öldüğü için bir ardılı olmadan öldü. [Teşig / Tesig 'değer' demektir.]

Temir'den sonra yerine, kardeşinin oğlu Külüg geçti. [Külüg değerli, onurlu, tanınmış, ünlü demektir.] Külüg daha önce, Çağatay Hanı Kaydu'ya karşı savaşan orduların başında bulunuyordu. [Kaydu, saygı göstermiş olan demektir.] 1301 yılındaki bir savaşta Kaydu ile çarpışmış ve aldığı yaralardan dolayı Kaydu daha sonra ölmüştü. 1306 yılında Kaydu'yu destekleyen Anık Böke'nin oğlu Melik Temir'i Altay Dağları'nda teslim almış ve Kaydu'nun ardılı Çapar'ı batıya çekilmeye zorlamıştı. [Çapar 'vuran, döven, basan' demektir] Bu askeri başarılarından dolayı büyük bir ün kazanmıştı. Temir Han'ın ardılı olmadığı için kağanlık Külüg'e geçti.

Külüg, küçük kardeşi Buyantu ile sorun yaşadı. [Buyantu 'görmek' demektir.] Külüg, öldükten sonra kendi oğluna bırakması koşuluyla Buyantu'yu terken tegin olarak atadı. Kağanlık, serbest harcama politikalarının ve uzun süredir devam eden askeri harcamaların neden olduğu mali zorluklardan acı çekiyordu. Tuz ve diğer mallardaki tekeli güçlendirmek için yeni önlemler aldı. Ancak, enflasyon karşıtı politikaları, kısa süren kağanlığı döneminde yeterli sonuç vermedi. Yeni bir dönüştürilemeyen (konvertible olmayan) gümüş para birimini yerleştirmeye çalıştı, ancak halkın direnişine yenik düştü. Budist rahiplerin ve Taoistlerin sahip olduğu toprakları vergiden muaf tutan yasayı kaldırdı. Bürokrasinin maliyetini düşürmek için bürokrat sayısını azalttı.

Tataristan'dan getirdiği hizmetlilerine ve komutanlarına güvenerek, onlara kilit görevler verdi. Kıpçak, Asud (Alanlar) ve Kanglı gibi kolordulara değer verdi. Budizm'i destekledi ve Bu-

da'nun kutsal kitaplarını çevirtti. 1308 yılında Goryeo kağanı Çung Nyeol ölünce, yerine geçen Çung Seon için bir yarlık (yönetme lisansı, ferman) gönderdi. Aynı yıl Kaydu'nun oğlu Çapar'a üstünlüğünü kabul ettirerek, Çağatay Hanlığı ile olan anlaşmazlığı sona erdirdi. Sahalin'deki Aynu halkı 1308 yılında egemenliği altına aldı. 1309 yılında kağıt paranın aşırı değer kaybedip gözden düşmesi üzerine, 1310 yılında kağıt paranın yerini alan iki tür bakır sikke bastırttı.

Külüg, 4 yıldan az süren kağanlığının ardından 1311 yılında aniden öldü. Yerine geçen kardeşi Buyantu, Külüg yanlısı yöneticileri tasfiye etti ve Külüg'ün oğlunu terken tegin olarak atama sözünü bozdu. Külüg'ün oğulları Kuşala ile Tuğ Temir'i merkezi hükümetten uzaklaştırdı. [Kuşala 'iyi, yararlı' demektir.] Buyantu dönemi sönük geçti ve 1320 yılında öldü. Yerine, 1316 yılında terken tegin atadığı kendi oğlu Kegeğen geçti. [Kegeğen 'öfkeli', kek/keg, 'öfke' demektir] Buyantu'nun ölümünden sonra yirmi yıllık bir siyasi kargaşa yaşandı. Kegeğen'in 1323 yılında öldürülmesinden sonra, onun soyundan gelenlerin hiçbiri kağanlığı yönetmedi.

Kegeğen'in kağanlığı 1323 yılında bir darbeye sona erdi. Kegeğen, Teşig ile Esen Temir tarafından öldürüldükten sonra, Çing'in'in torunu Esen Temir tahta oturdu. Halkın desteğini almak için Konfüçyüs geleneğine saygı duyduğunu gösterdi. Ancak, kendisiyle birlikte Tataristan'dan gelen yöneticiler çoğunluğu oluşturuyordu. Esen Temir Han, yoksullar açlıktan ölürken, sarayın yabancı tüccarlar tarafından ithal edilen ve değerinin on katına satılan pahalı değerli taşların satın alınmasındaki savurganlığını ortadan kaldırdı. Kağanlığı sırasında imparatorluğu İl Beyleri adlı bir kurul tarafından kontrol edilen on sekiz bölgeye ayırdı. Haraç alan ve halka utanç verici bir şekilde davranan Lamaların Çin'e girmesini yasakladı. Ancak, Gök Tanrı dinini pek dikkate almadı. Müslümanlara daha yakın davrandı. 1328 yılında aniden öldüğünde kağanlığın yö-

netimini Müslüman yardımcısı DevletŞahile Katın Babuhan'a bıraktı. [Katın, 'katı / sert / sağlam' anlamlarına gelir.] Esen Temir'in oğlu Arıkbağ tahta geçirildi, ancak üç ay sonra rakibi Tuğ Temir tarafından yenildi.

Tuğ Temir, kendisini destekleyen Kıpçak beyi İl Temir tarafından Hanbalık'a çağrıldı, çünkü ondan daha etkili olan kardeşi Kutuktu Orta Asya'da kalmıştı. [Kutuktu 'kutsal' demektir.] Ancak aynı zamanda ağabeyi Kutuktu Han da, Tataristan ve Çağatay Hanlığı'ndaki teginlerin ve soyluların desteğini alarak ordusuyla Karakurum'a girdi. Bunun üzerine Tuğ Temir, kağanlıktan çekildiğini ilan etti. Kutuktu, Çağatay Hanı Elçigidey'in (Elçi Kidey) eşliğinde 1329 yılında Karakurum'un kuzeyinde tahta çıktı. [Kedey/Kidey, becerikli / yetenekli demektir] Kıpçak beyi İl Temir imparatorluk mührünü Tataristan'daki Kutuktu'ya getirdi. Kutuktu, kendine bağlı adamlarını önemli görevlere atadı ve ardından Tuğ Temir ile buluştu. Ancak 4 gün sonra, İl Temir tarafından zehirlenerek öldürüldü. Ardından Tuğ Temir yeniden tahta çıktı. Tuğ Temir düşmanlarına karşı kanlı bir tasfiye yaptı. Arıkbağ'ın önde gelen destekçilerini öldürdü ya da sürgün etti, mallarına da el koydu. İl Temir de, Kutuktu yanlısı komutanları tasfiye etti.

Muhaliflere karşı olan savaşın ek maliyetleri, etnik azınlıkların başlattığı ayaklanmaların bastırılması ve doğal afetler, Tuğ Temir iktidarının kaynaklarını kurutunca, yüksek vergiler koyuldu. Lüks bir hayat yaşayan Tuğ Temir, ayaklanmalarla pek ilgilenmedi. Onun bu davranışı büyük bir hoşnutsuzluğa neden oldu ve 1307 yılında Çin'deki Lama dininin önderleriyle birlikte tahta geçmeye çalışan İl Temir bir komplo kurdu. Ancak komplo ortaya çıkanlar olarak karışanlar cezalandırıldı. Tuğ Temir 1332 yılında ölünce, Kutuktu'nun ikinci oğlu Erinçbal, ağabeyi Toğan Temir merkezi hükümetten çok uzakta olduğu için İl Temir tarafından henüz altı yaşındayken tahta çıkarıldı, ancak bir ay sonra öldü. [Erinçbal 'bolluk bağlı' (bolluk sahibi)

anlamına gelir.] Bundan sonra Toğan Temir tahta geçti. 1340'lardan sonra, kırsal kesimdeki halk sık sık doğal afetlerden, kuraklıklardan, sellerden ve ardından gelen kıtlıklardan acı çekiyordu. Etkili bir hükümet politikasının olmaması, Tatarların halkın desteğini yitirmesine neden oldu. Hükümetin tuz tekeline karşı çıkan yasadışı tuz satıcıları, 1348 yılında bir ayaklanma başlattı ve bu, birçok ayaklanmayı tetikledi. Bunların en önemlisi 1351 yılında başlayan ve ülke çapında büyük bir kargaşaya dönüşen Kızıl Türbanlılar ayaklanmasıydı. Toğan Temir yavaş yavaş siyasete olan ilgisini yitirdi ve siyasi mücadelelere katılmayı bıraktı. 1353 yılında oğlu Biligtü, iktidarı ele geçirmeye çalıştı ve kağanın yerine siyasete egemen olan Toğan Temir'in yardımcılarını ile çatışmaya girdi. [Biligtü 'bilgili' demektir.]

Komutanlardan Bolad Temir, 1364 yılında Hanbalık'ı ele geçirdi ve Biligtü'yü kovdu. [Bolad / Polat kesik demir / çelik demektir.] Biligtü, başka bir komutan olan Kök Temir ile birleşerek ertesi yıl Bolad Temir'i yendi. Bu iç savaş, merkezi hükümetin siyasi ve askeri gücünün daha da zayıflamasına neden oldu. Yoksul bir çiftçinin oğlu olan Tabgaçların önderi Çu Yuançang (asıl adı bilinmiyor, bu ad Mandarin okumasıdır), sonradan askerliğe girmiş ve büyük bir başarı göstererek Büyük Hanlık ordusunda başkomutan olmuştu. Kendini Tabgaç kağanı ilan eden Çu Yuançang sonraki yıllarda kendini kağan ilan eden diğer asileri teker teker ortadan kaldırdı. On yıllık savaş sonunda Güney Çin'i ele geçirdikten sonra 1367'de ordusunu San Irmak'ın ötesine gönderdi. Tatarları Çin'den kovmak için halkı silahasarılmaya çağıran bu orduya Şangdu eyaleti şehirlerinin halkı teslim olmaya başlamıştı. Bütün şehirler bu ordunun bayraklarını görür görmez hemen kapılarını açıyordu.

Çu Yuançang, Güney Çin'i ele geçirdikten sonra, Kuzey Çin'e bir saldırı düzenledi ve 1368 yılında Büyük Hanlık ordusunu yendi. Tatar ordusu savaşı yitirince, Toğan Temir Han-

balık'tan çıkıp bütün ailesiyle Şantu'ya doğru yola çıktı. Ancak şehrin Tabgaçlarına eline geçtiğini ve Tabgaç ordusunun Çin Seddi'nin kuzeyine doğru yürümekte olduğunu duyunca, Yingçang'a çekildi. Toğan Temir, Hanbalık'ı geri almaya çalıştıysa da başaramadı ve 1370 yılında 52 yaşındayken orada öldü. Tatarlar elli yıl savaşarak ele geçirdikleri Çin'i, yüz yıl bile ellerinde tutamamışlardı. Toğan Temir'in yerine geçen oğlu Biligtü Han aynı yıl Tataristan'a (bugünkü Moğolistan) çekilerek Karakurum'a yerleşti.

Tataristan Büyük Hanlığı

Kök Temir'i başkomutan yapan Biligtü Han'ın egemenliği, Kuzeydoğu Çin'den Doğu Türkistan'a kadar olan bölgeleri kapsıyordu. Biligtü Han'dan birkaç kez silah bırakmasını isteyen Tabgaç Kağanı, 1372 yılında 150 bin kişilik Tabgaç ordusunu Tataristan'a gönderdi. Tabgaçlar, Biligtü Han ve komutanı Kök Temir tarafından yenilerek geri çekildiler, ancak bir kısım toprak kazandılar. Biligtü Han, Tabgaçlara karşı birlikte savaşmak için Kore'den yardım isteyince, Kore kağanı bunu reddetti. Tatarlar 1373 yılında Sinhe, Liaoning ve Hebey illerindeki Funin ile Süycin bölgelerini ele geçirdi. 1375 yılında bir Tatar soylusu olan Nağaçu, Liaodong Yarımadası'nı ele geçirdi. Bunun üzerine Tabgaçlar, Tatarlara yönelik baskınlarını durdurdular. Kök Temir 1375 yılında, Biligtü Han da 1378 yılında öldü ve ardından kardeşi Tögüs Temir (Uskal Han) tahta geçti. [Tögüs 'sakarlı / ak lekeli', Uskal 'yöntemli / usullü' demektir.]

Uskal Han, Mançurya'daki Calayir boyundan Nağaçu ile işbirliği yaparak kuzeyden Tabgaçlara saldırıyı sürdürdü. Tabgaçlar, 1380 yılında Tatarlara saldırarak Karakurum'u yağmaladılar, ama aldıkları 70 bin Tatar tutsakla geri çekilmek zorunda kaldılar. Uskal Han'ın komutanları Ölcey Boğa ile Nayir Boğa, Lulun şehrini ele geçirerek Tabgaç komutanı Liu Guang'u öldürdü. Tabgaçlar ertesi yıl Tatarlara karşı büyük bir

ordu gönderdi. Uskal Han, 1387 yılında büyük bir kıtlık nedeniyle Nağaçun'un Tabgaçlara teslim olmasıyla güç yitirdi. 1388 yılında Tabgaçlar tarafından Buyır Gölü dolayında baskına uğrayan Uskal Han, Karakurum'a kaçarken, Oyratlarla bağlaşıp olan Anık Böke'nin soyundan Yesüder (Conıgtu Han) tarafından Tuul Irmağı üzerinde aniden saldırıya uğradı ve yenildi. [Yesüder / Eseter 'ata olan', Conıgtu / Yonıgtu 'iyi davranışlı' demektir.] Bu saldırıda Uskal Han ve oğlu öldürdü. Bu olaydan sonra Kubilay soyunun gücü azalarak Oyrat boyu güçlenmeye başladı.

Uskal Han'ın öldürülmesinin ardından Tatarlar hızla parçalandı. Conıgtu Han kağanlığını ilan etti. Ancak Kubilay Han'ın soyundan olan teginler, taht üzerindeki iddialarından vaz geçmeyerek kağan sarı taşımayı sürdürdüler. Tatar kağanları aynı zamanda da Çin'in yasal kağanları olduklarını da iddia ettiler. Bu nedenle Tatarlarla Tabgaçlar arasındaki Çin'in yasal kağanlığı üzerindeki çekişme sürdü. 1392'de Tabgaç ordusu Tataristan'ı işgal etti ve birçok tutsak aldı. Conıgtu Han bu savaşta öldü.

1389 yılında Çağatay tegini Künaşın, Anık Böke tegini olan Conıgtu Han'ın egemenliği altına giren Tataristan Büyük Hanlığı'ndan ayrıldı. 1390'da Hami'de hanlığını ilân etti. Turpan Hanlığı adıyla anılan bu hanlık, 1463'e kadar Çağatay soyu tarafından yönetildi. Turpan Hanlığı, Turpan ve Hami bölgelerini kapsıyordu ve Tabgaç Kağanlığı ile Oyrat boyu arasındaki savaşlar ve taht kavgaları sonucunda yıkıldı.

Ertesi yıl, Tabgaç Kağanlığı Turpan Hanlığı topraklarını işgal etti. 1404 yılında Künaşın'ın ardılı Engke Temir, Tabgaç birliklerinin konuşlanmasını kabul etti. [Engke 'ganımet' demektir.] Ancak Tabgaçlar, Hami'yi doğrudan yönetmedi ve vergi alamadı. 1430'larda Turpan Hanlığı, Oyratlara boyun eğdi. 1446 yılında Hami'de karışıklıklar patlak verdi. Tabgaç orduları şehri işgal ederek bin küsur kişiyi sürgün etti. 1463 yı-

ında Turpan Hanı, Tatar muhalifler tarafından devrildi ve ciddi bir ardıllık krizi ortaya çıktı. 1467 yılından sonra Künaşırı soyunun üyelerini bir çok kez sürgün ettiler, ancak Hami'deki durum hiçbir zaman istikrara kavuşmadı. Hami, 1513 yılında Doğu Çağatay hanı Mansur Han tarafından ele geçirildi. Bölge halkı 1513 yılında resmen Müslüman oldu. 1516 yılından sonra Mansur Han, Kıtay ile Hotan arasındaki Tengrici-Budist Türklerle ("Sarı Uygurlar") cihat ilân etti. Bölgedeki Türkler, 1923 yılında Çin tarafından Uygur olarak adlandırıldı.

14. yüzyılın sonlarında Tataristan'da küçük kağanlar dönemi başladı. Oyratlar Anık Böke soyundan, Asud (-d/-t çoğul ekiyle Aslar) ya da öteki adıyla Alanlar da Kubilay soyundan olan Argutay (Tatar soyluları) kağanlarını desteklediler. Ögedey soyundan gelen kağanlar da Tatarları kendi yönetimleri altında yeniden birleştirmeye çalıştı. Tatarlar sonunda batıda Oyratlar, kuzey doğuda Uryangıtlar (ya da Uryangaylar; Tuvalar ile Sakaların ataları) ve ikisi arasında da Korçinler olmak üzere üç ana bölüğe ayrıldılar. Uryangıtlar, 1390 yılında Tabgaç Kağanlığı'nın egemenliğini kabul etti.

1403'te Örüğ Temir Han, Ölcey Temir Han tarafından yenilince, Tatar soylularının çoğu Ölcey Temir'in yanında yer aldı. [Örüğ / Ürüğ 'sonsuz / sürekli' demektir.] Tabgaç Kağanı, Ölcey Temir'e bir ultimatom vererek Tabgaç Kağanlığı'nın egemenliğini kabul etmesini istedi. Ölcey Temir bunu reddedince, Tabgaçlar Tatarlara karşı birkaç akın düzenledi. 1409 yılında 100 bin kişilik bir Tabgaç ordusu Tataristan'a girdi, ancak Kerlen Savaşı'nda Ölcey Temir ve Argutay tarafından yenildiler. Ertesi yıl, Tabgaç Kağanı ordusunun başına geçerek Tatarlara bir akın daha düzenleyerek onları yendi.

Ölcey Temir'in ölümünden sonra, önderleri Bakamu komutasındaki Oyratlar, 1412 yılında Arık Böke soyundan Telbek Han'ı tahta geçirdiler. [Bakamu kahraman, Tel delen / oyan demektir.] Ancak merkez ve doğu topraklarındaki Tatar boy-

ları tarafından kağanlığı tanınmadı. Tabgaçlar Oyratlara verdiği desteği geri çekince, 1417 yılından sonra Argutay Tataristan'a yeniden egemen oldu. Bunun üzerine Tabgaçlar 1422 ve 1423 yıllarında Argutay'a karşı akınlar düzenlediler. Bakamı'nun ardılı Toğan önderliğindeki Oyratlar, 1433 yılında Argutay'a saldırarak kağanlarını öldürdü. Ardından, Argutay'ın bağılaş Aday Han'a da saldırdılar.

Daha sonra Toğan'ın yerine geçen oğlu Esen (1438-1454), Oyratları büyük bir güç haline getirdi. Tahta oturttuğu kukla hanlarla Tataristan'da güç kazanarak Uryangıtları, Turpan Hanlığı'nı ve Mançuanı yendi. 1449 yılında Esen, 500 bin kişilik Tabgaç ordusunu 20 bin atlısıyla yenerek, Tabgaç kağanını tutsak etti, ancak Tabgaç başkenti Hanbalık'ı eline geçiremedi. Ertesi yıl barış yapınca, tutsak Tabgaç Kağanı'nın geri dönmesine izin verdi. Esen, 1453 yılında kağan sanı aldı. 1455 yılında ortaya çıkan bir dizi ayaklanma sırasında ise Esen Han öldürüldü. Bundan sonra Oyratların gücü azalmaya başladı.

Esen Han'ın ölümünden 1481 yılına kadar Tatarlar kendi aralarında taht kavgası yaptılar. Kubilay soyundan Muntuğul Han (1475-1478), Tatar aristokrasisinin gücünü azalttı. [Muntuğul, 'şaşırtan' demektir.] Muntuğul'dan sonra yerine geçen yeğeni Tayan Han, Oyratlarla Tayıçutları yendi. Tabgaçların eline geçen Tataristan topraklarını geri aldı ve daha önce Tabgaçlara teslim olan Uryangıtlara boyun eğdirdi. Günümüzün orta Moğolistan topraklarında ve İç Moğolistan'ın kuzey kesiminde yaşayan Tatarları Kalkan Tümeni olarak birleştirdi. Kalkan adı daha sonra Kalka biçimine dönüşmüştür. Günümüzdeki Kalka Moğollarının adı buradan gelir. Tümenler, on bin ev ve askerden oluşan bölgelerdi. Tayan Han, etki alanını yavaş yavaş kuzeydoğu Çinghay'ya kadar genişletti. 1544 yılında ölünceye kadar Tabgaçlarla yaptığı tüm savaşları kazandı. Onun kağanlığı sırasında Tataristan Büyük Hanlığı'nın sınırları kuzeyde Sibiry'a tundrası ve Baykal Gölü'nden, güneyde Gobi

boyunca Sarı İrmak'ın kenarına ve Ordos'a, doğuda Mançurya ormanlarından, batıda Altay Dağları ve Orta Asya bozkırlarına kadar genişledi.

Ancak Tayan Han ölürken ülkeyi 11 oğlu arasında paylaştırmıştı. Bundan sonra Tataristan hiçbir zaman bir tek hanın egemenliği altında birleşemedi. Kuzey Tataristan'ı en küçük oğluna, Güney Tataristan'ı büyük oğullarına vermişti. Tayan Han'ın ölümünden sonra hanlık yeniden dağılmaya başladı. Tümen Han (1558-92) yönetimi altında hanlık, Altan Han, Aptay Han ve Ordoslu Kutuktay Seçen'in yardımıyla yeniden birleştirildi. Tümen Han, Uryangıtlar ile Tağur boylarını yendi ve Mançulara boyun eğdirdi. Aptay ile Seçen, birçok Oyrat boyunu egemenlik altına aldılar. [Aptay 'tertemiz', Seçen 'seçilmiş / özel' demektir.] Altan, Kingay'ın büyük bir bölümünü ele geçirdi. Tümen Han ayrıca Tatarları, Eski Türk alfabesiyle yazılmış olan yeni bir yasa altında birleştirmeye çalıştı. Çiçek salgını ve ticaret eksikliği gibi nedenlerle Tatarlar, Çin'in kuzey bölgelerini bir çok kez yağmaladı. 1571'de Tabgaç Kağanlığı ile ticaret yeniden başladı.

1575'ten sonra, Tatarlar arasında Tibet Budizmi yayılmaya başladı. Tümen Han, Karmaapa tarikatına bağlı bir Tibet Budist rahibini görevlendirerek, Budizmi devlet inancı yaptı. 1577 yılında Altan ve Seçen, Tümed ile Ordos Tatarlarının Budizme geçişini başlatan 3. Dalay Lama'yı ülkeye getirdiler. Kısa süre sonra Oyratlar da Budizm'i benimsedi. Çok sayıda Tibet laması, Budizmi yaymak için Tataristan'a geldi.

Yalnızca Çakarları denetim altına alabilen Likten Han döneminde (1604-1634), Tatar birliği yeniden dağıldı. [Likten 'çakıldan / taştan' demektir.] Kalkalar ile Oyratlar artık onun egemenliğine baş eğmiyordu. Likten Han, Çakar topraklarında yeni bir başkent kurdu ve Budist manastırlarının yapımını, Tibet edebiyatının çevirisini ve Tabgaç Kağanlığı ile ticareti özendirdi.

1616 yılında Mançular, Nurhaci egemenliği altında birleşerek bir güç olarak yeniden ortaya çıktılar. Nurhaci, Tabgaç Kağanlığı'nı yıkmak için Likten Han'ın egemenliğinde olan Korçin Tatarlarıyla bağlaşı kurmak istiyordu. Korçin, Carud ve güney Kalka Tatarlarının teginleri, 1612 yılından 1624 yılına kadar Mançularla bağlaşı kurdular. Bunun üzerine Likten Han, 1625'te Mançuların Tatar bağlaşılarına karşı savaş açtı. Ancak Mançu-Tatar ordusu, Likten Han'ın Tatar ordusunu yendi.

Ertesi yıl, Korçinlerden Uguba Noyan, küçük kardeşini Nurhaci'nin kızlarından biriyle evlendirerek Mançularla olan bağlaşı pekiştirdi. [Uguba 'kesintisiz' demektir.] Bu dönemde Mançuların çoğu Tatarlarla evlendi. Likten Han, tümenler üzerine kendi yetkililerini atadı ve muhalifleri bastırmak için seçkin bir askeri birlik kurdu. 1628 yılında Likten Han, Saoçeng'de Korçinleri ve öteki Mançu destekçilerini yendi, ancak Mançuların saldırıları nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. 1632 yılında Mançuların Tatar yandaşları, Çakarları yenerek Likten'in ailesini tutsak aldılar. Likten Han, Çakarların dışındaki tümenler üzerindeki egemenliğini yitirdi ve iki yıl sonra, 1634 yılında öldü.

Likten Han'ın oğlu Eçey, 1635 yılında ani bir saldırıda on bin kişilik bir Mançu ordusu tarafından kuşatılınca, teslim oldu ve Tataristan Büyük Hanlığı'nı sona erdirecek olan Büyük Hanlık mührünü Mançu Kağanı Hong Tayci'ye verdi. [Eçey, 'ağabey' demektir.] Eçey, Mançu Kağanı'nın Tatar boylarının silahlarını bırakıp teslim olmaları isteğini yerine getirince, 1636 yılında tüm Tatar direnişi durdu. Mançu Kağanı, bu ihanetinden dolayı Eçey'e Tegin sanı verdi. Toplam on altı boy ve kırk dokuz alt boyun beyi, Hong Tayci'ye bağlılıklarını bildirdi. Bu tarihten sonra çağdaş Moğol etnosu oluşmaya başladı. Türkçe ile Mançucanın karışımından giderek Moğol dili ortaya çıktı. Zaten Türkçe üzerindeki Mançuca etkisi daha önceden başlamıştı.

Likten Han'ın 1634 yılında ölümünden sonra Tatarlar dört ayrı kağanlık kurdu. Bunlar; batıda Kalkalardan Altan Han'ın kağanlığı, Altan Han'ın kuzeni Laykor Han'ın kağanlığı, Ulan Batur'da Abatay Han'ın kağanlığı ve Seçen Han'ın kağanlığıydı. 1636 yılında Ambağay kendisini tüm Tatarların kağanı ilân etti, ancak o zamana kadar bugünkü İç Moğolistan'ın tümü Mançuların eline geçmişti ve Ambağay da Mançu boyunduruğu altına girmişti. [Ambağay / Amrağay, 'seven / bağlı olan' demektir.] Ardından Eçey, gizemli bir şekilde öldü. Teginlik sanı, kardeşi Abunay'a verildi, ancak Abunay Mançu sarayına gitmeyi reddedince, bu san onun oğlu Burni'ye geçti. [Abunay / Avunay 'neşeli olan', Burni 'ilk olan' demektir.] Burni daha sonra 1675 yılında Mançulara karşı ayaklandı, ancak ayaklanma yenilgiye uğradı ve Burni savaşta öldürüldü. Mançu kağanları daha sonra Çakar Tatarlarını da egemenliği altına aldı.

Mançular 1644 yılında Tatarların yardımıyla Tabgaçları yenerek başkent Hanbalık'ı ele geçirdiler. Böylece Tabgaç Kağanlığı ortadan kalkarak, Çin tümüyle Mançuların eline geçmiş oldu. 1646 yılında bir Tatar soylusu, Mançulara karşı ayaklandı, ancak ayaklanma bastırıldı. 1647 yılında Kombodorç, 50 bin atlı ile Mançulara saldırdı, ancak onları yenemedi. [Komborç 'coşkulu / heyecanlı olan' demektir.] 17. yüzyılın ortalarında Kombodorç ölünce, yerine genç ve deneyimsiz olan oğlu Çakandorç geçti. [Çakandorç 'ak olan' demektir.] 1655 yılında Mançu Kağanı, Tatar topraklarına kendi lamalarını atayarak Tatarların işlerine karışmaya başladı. Böylece bugünkü Dış Moğolistan toprakları da giderek Mançu denetimi altına girdi.

Bu arada, batıda, yaklaşık 1600-1620 yılları arasında Oyratlar, Karkul'un yönetimi altında Dört Oyrat olarak birleşmişti. Böylece Tatarlar batıda Oyratlar, doğuda Kalkalar olmak üzere ikiye bölünmüş oldu. Oyratlar Koşut, Çoros, Targut ve Dörbet alt boylarından oluşuyordu. Komşu boyları da aralarına kattılar. 1635 yılında Karkul'un oğlu Erdini Batur yönetimindeki

Oyratlar, Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesinde Çungar Hanlığı'nı kurdu. [Erdini 'mücevher / değerli taş' demektir.] Daha sonra Targut boyu ile Dörbet boyunun küçük bir kesimi, Dört Oyrat'tan ayrılarak Hazar Denizi'nin kuzeyindeki aşağı Volga bölgesinin otlaklarına göç ederek Kalmukları oluşturdular. Kalmuk adı, *kalmak* sözünden dönüşmüştür.

Doğu Türkistan'ı ele geçirmiş olan Oyrat tegini Kaldan, bütün Tatar boylarının yöneticisi olmak için çabalıyordu. [Kaldan 'kuduruk / deli' demektir.]. 1670'de Kalkalara ilk akınları başladı. Bu akınlar, 1688'de ülkenin korkunç bir şekilde tahrip edilmesi ve 20 bin ailenin güneye göçerek, orada Mançu egemenliği altına girmeleriyle sonuçlandı. 1691'de Dolon Nur'da konaklamış olan Mançu kağanı Kang-si'nin de katıldığı büyük bir törenle yeni uyrukları Mançu Kağanlığı birliğine girişleri kabul edildi ve göç edip gelmiş olan Kalka Tatarlarına Güney Tataristan'da (bugünkü İç Moğolistan) yaylaklar gösterildi. Bundan sonra Mançular, Oyratlarla 70 yıl sürecek olan savaşlarına başlayacaklardı.

Çakandorç, 1687 yılında Kalkalara saldırarak 1687'de kağanları Şiray'ı öldürdü. [Şir / Şira 'sert / katı / sağlam' demektir.] Çakandorç daha sonra Oyrat Kaldan Han'ın kardeşini de öldürdü. Kaldan Han, kardeşinin öcünü almak için, Çakandorç ile savaş içinde olan Ruslarla yakın ilişkiler kurdu. Ordusu Rus ateşli silahlarıyla donanmış olan Kaldan Han, 1688'de 30 bin Cungarya askeriyle Kuzey Tataristan'a (bugünkü Dış Moğolistan) girerek, üç günde Çakandorç'u yendi. Bu arada Sibirya'daki Rus Kazakları da, Baykal Gölü yakınlarında 10 bin kişilik bir Kalka ordusuna saldırarak onları yendi.

Çungar Hanlığı'na karşı yaptığı iki savaştan sonra yenilen Çakandorç, Çin'e kaçarak Mançu Kağanı'na teslim oldu. 1690 yılında Kaldan Han, Mançurya sınırına kadar Kuzey Tataristan'ın denetimini eline geçirdi ve 20 bin kişilik bir orduyla Liao Irmağı yakınlarında bir Mançu ordusuna saldırdı. Ancak geri

çekilmek zorunda kaldı. 1696 yılında Mançu Kağanı 100 bin kişilik bir orduyla Kuzey Tataristan'a (bugünkü Dış Moğolistan) girdi. Yapılan savaşta Kaldan Han yenilerek kaçtı ve 1697 yılında da öldü. Böylece Kuzey Tataristan tümüyle Mançu Kağanlığı'nın egemenliği altına girmiş oldu. Ulan Batur'da bir Mançu garnizonu kuruldu. Mançu orduları Hami'yi işgal etti, ancak Çungaristan'a ilerleyemedi. Çungar Tatarları daha sonra Tibet ve Kazakistan'a kaçtılar, ancak onlar da 1755 yılında Mançular tarafından yakalandı ve böylece tüm Tatar direnişi 1758 yılında ezildi.

Oyrat boylarının korkunç yenilgisiyle sonuçlanan Mançu saldırıları sonrasında oldukça boşalmış olan Çungaristan'a çok geçmeden Kırgızlar ve İdil'den geri dönen Kalmuklar gelip yerleşti ve Mançular tarafından iyi karşılandılar. Böylelikle bütün Tataristan ve Çungaristan Mançu egemenliği altına girmiş oluyordu. Bu egemenlik 1911'e kadar aralıksız sürdü. Bu arada Güney Tataristan'a yerleştirilmiş olan Kalka Tatarları kuzeydeki yurtlarına geri gönderilerek oraya yeniden yerleştirildi. Ancak geri dönenler çok geçmeden Çungar Tatarlarının akınlanna uğradılar. Ardı arkası kesilmeyen savaş ve kargaşalıklar sonunda, ülkenin ekonomik durumu korkunç bir duruma geldi.

Böylece bir zamanlar Tüm Çin'i ele geçirip yöneten ve egemenliğini yitirdikten sonra kuzeye çekilen Tatarlar, yüzyıllarca bitmek tükenmek bilmeyen iç savaşlardan sonra Mançu egemenliğine boyun eğmiş oldular. Gösterişli tapınma ritüelleri içeren Budizm, Tataristan'a 16. yüzyılda girdikten sonra Tatarlar üzerinde büyük bir olumsuz etki yaptı. 1586'da Abatay Han, başkent Karakurum'da ilk Budist manastırını kurmuştu. 1635'te ilk Tatar Hobilganı (reinkarne olmuşu) Kalkalarda ortaya çıktı ve 17. yüzyılın ortalarına doğru yeni din bütün kuzey Tataristan'ı kaplamış bulunuyordu. Savaşçı Tatarlar, çok geçmeden Budizmin etkisiyle tapınaklarda miskin miskin dua

eden barışçıl ve tembel bir halk haline dönüştü. Mançular, Budist Lamaların iktidarından kendi amaçları için yararlanmayı çok iyi bildiler. Tatar Hobilganı, 1691-1700 yılları arasında Pekin sarayında yaşadı ve bundan sonra Mançu hanedanı amacına ulaşmak için Tatar lamalarını kullandı.

Bunun yanında, parçala ve yönet taktiğiyle Mançu yönetimi, küçük hanlıkların gittikçe parçalanarak küçülmelerini özendirdi. Yalnız Kalkalarda bu hanlıkların sayısı 24'den 86'ya çıktı. Böylece hanlıkların gücü de gittikçe zayıflıyordu. Etkili hanların Mançu pren-sesleriyle evlendirilmeleri yoluyla Tatar hanlarını birbirinden ayırmaya ve iç düşmanlıkların çıkmasına dikkat ediliyordu. Ayrıca, Tataristan için hazırlanan yasalarla bu küçük hanlara verilen olağanüstü ayrıcalıklar, hanlarla halk arasında derin uçurumlar açıyordu. Dolayısıyla bir yandan Lamaizmin yayılmasıyla ortaya çıkan durum, diğer yandan da Mançu yönetiminin ustaca politikaları sonucu, savaşçı Tatarlar Mançu egemenliği altına alındı.

Başlangıçta Çinlilerin Tataristan'a yerleşmeleri yasakken, 19. yüzyılın sonlarına doğru oralara yerleşmeleri Mançu yönetimi tarafından özendirildi. Bir yandan fazla nüfus için toprak aramıyor, diğer yandan da Rusya'nın Kuzey Tataristan'ı ilhak etme olasılığına karşı önlem alınıyordu. Göçenlerin baskısı Tatarları yaylaklarından öteye itmiş ve çok geçmeden Çin ile Tataristan arasındaki sınıra Çinliler yerleşerek yavaş yavaş içeriye sızmışlardı. Yerleşim büroları açılmış, yerleşenler toprakları satın almışlar ve Tatarların atalarından kalan yaylaklar yavaş yavaş yabancılar tarafından ele geçirilmişti. Kısa bir süre sonra Çinlilerin yerleşim politikasının neden olduğu huzursuzluk giderek arttı.

1908'de Çinlilerin Urga-Kalgam demir yolunu yapmayı tasarladıkları hakkında bir söylenti çıktı. Bunun üzerine Urga'daki Rus başkonsolosu kendi hükümetine Tatarların arasında huzursuzluğun gittikçe arttığını, Tatarların haklarını

tehlikede gördüklerini ve statüko'nun korunması için Pekin'e baş vurduklarını bildirdi. 1910 yılında Urga'daki Çinli valinin birçok yerel olay sırasında Tatarlara karşı diplomatik olmayan hareketleri, işin çığırından çıkmasına yol açtı. Tatarlar Rusya'ya baş vurmaya karar verdiler. Çünkü Mançu yönetimi büyük bir enerjiyle yerleşim politikasını sürdürüyordu ve Tataristan'daki garnizonlarına iyi eğitilmiş Çinli birlikler göndermeyi tasarladığı ortaya çıkmıştı.

1911 Temmuzunu sonlarına doğru Tatarlar, aristokratlardan oluşan bir heyeti Rus hükümetinden Moğolistan'ı korumasını istemek üzere Petersburg'a gönderdiler. Ruslar, Çin ile bir maceraya atılmak istemedikleri için bu isteği kabul etmediler, ama yine de Irkutsk askeri bölgesinin kurtmayı yoluyla Tataristan'a 15 bin silah, 7,5 milyon mermi ve 15 bin kılıç gönderdiler. Bundan kısa bir süre sonra Çin'de patlak veren devrim sırasında Tatarlar bu silahları kullanıp, Çin'li memurları kovarak 18 Kasım 1911 de Dış Moğolistan'ın bağımsızlığını ilân ettiler. 1912 yılında Çinliler, Dış Moğolistan'ın diğer bölgelerinden, özellikle de batısından yavaş yavaş çıkarıldılar. Ancak İç Moğolistan, Çin'in egemenliği altında kaldı.

Büyük Hanlık

Altın Orda Hanlığı

Cengiz Han en büyük oğlu Yuci ölünce, ona ayırdığı toprakları Yuci'nin oğullarına vermiş ve Batu'yu Altın Orda'nın başına atamıştı. Yuci'nin en büyük oğlu Orda da bunu kabul etmişti. Cengiz Han 1227 yılında öldüğünde Yuci'nin toprakları Batu ve ağabeyi Orda arasında bölünmüştü. Orda, küçük kardeşlerinden birkaçıyla birlikte Altınorda'nın doğu (sol / gök) kanadını yönetirken, Batu ile öteki kardeşleri de batı (sağ / ak) kanadını yönetti. Batı bölümü Ak Orda, doğu bölümü de Gök Orda idi. Cengiz Han'ın en küçük kardeşi Otçigin, Batu'nun taç giyme törenine Cengiz'in resmî temsilcisi olarak katıldı. [Batu 'değerli taş', Orda / Ordo / Ordu 'saray' demektir.] Orda, İdil Irmağı ile Balkaş Gölü arasındaki toprakları yönetirken, Batu da İdil'in batısındaki toprakları yönetiyordu.

Daha önce Orda, batıda Başkurt, Kıpçak, Bulgar, Alan gibi öteki Türk boylarıyla savaşırken, Batu da daha sonra Kuzey Çin'deki Mançu (Cin) kağanlığına karşı yapılan savaşlara katılmıştı. Ögedey, Çin'deki Şanşi bölgesiyle Horasan ve İran'daki toprakları Batu'ya bıraktı. Tatar-Mançu Savaşı'nın sona ermesinin ardından Karakurum'daki kurultayda Ögedey Han, Batu'ya Avrupa topraklarının ele geçirilmesini buyurdu. Daha önce Kırım Yanırmadası'nın alınışını yöneten Batu'ya 1235 yılında, Avrupa'nın ele geçirilmesi için 130 bin kişilik bir ordu verildi. Kuzenleri Küyük, Böri [Börü / Kurt], Möngke, Külgen [Gülen], Kadan, Baydar ile Tatar generaller Subutay, Boraltay ve Mengüser, amcası Ögedey'in buyruğuyla ona katıldı. Subutay'ın komuta ettiği ordu İdil'i geçerek 1236 yılında Bulgar iline saldırdı. İdil Bulgarlarının, Kıpçakların ve Alanların direnişini kırmak bir yıl sürdü.

1237 yılının sonlarında Batu Han, elçilerini Vladimir-Suzdal beyi II. Yuri'ye göndererek egemenliğin kabul etmesini istedi. Yuri teslim olmayı reddedince, Tatarlar Ryazan şehrini kuşattı.

Altı g ns rensavaşın ardından, şehir ele geçirildi. Yuri, Tatarları engellemek için oğullarını gönderdi, ancak onlar da yenildiler. Kolomna ve Moskova'yı da ele geçiren Tatar orduları, 1238 yılı şubat ayında başkent Vladimir-Suzdal'ı kuşattı.      n sonra şehir düşünce, Yuri kuzeye kaçtı. Topladığı yeni ordu, aynı yılın Mart ayında Tatarlar tarafından tümüyle yok edildi. Bunun  zerine Batu Han, ordusunu daha küçük birimlere bölerek 14 küçük şehri daha ele geçirdi. 1238 yazında Batu Han, K nm'ı, Morovya'yı ve Kıpçakların egemenliğindeki bozkırları ele geçirdi. 1239 kışında  ernigov ile Pereyaslav şehirlerini de aldı. Birkaç   n süren kuşatmadan sonra Tatarlar Aralık 1240'ta Kiev'i ele geçirdiler. Ardından Haliç ile Vladimir-Volinski şehirleri de ele geçirildi. Rutenya'daki (Batı Ukrayna) Rus beylikleri, Tatar egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı.

Tatarlardan ka an Kıpçakların bir bölüğü Macaristan Kağanlığı'na sığınmıştı. Batu, Macaristan kağarı Bela'ya en az beş kez elçi göndererek, ka an Kıpçakların geri gönderilmesini istedi. Ancak gönderdiği elçilerin hepsi öldürüldü. Tatarlar    bölük olarak Orta Avrupa'yı işgal etmeye başladılar. Bir bölük Polonya'yı ele geçirdi, ikincisi Karpat Dağları'nı geçti, üçüncüsü de Tuna'yı izledi. Ordular yaz boyunca Macaristan ovalarını istila ettiler ve 1242 baharında denetimlerini Avusturya ve Dalmaa ya'ya kadar genişleterek Morava'yı ele geçirdiler.  ge-dey'in oğlu Kutan ile  ağatay'ın oğlu Baydar komutasındaki kuzey orduları Legnica Savaşını kazanırken, Küyük ile B ri'nin orduları Transilvanya'daki savaşları kazandılar. [Baydar yücelmiş demektir.]

Subutay, Macar Ovası'nda Macarları, Hırvatları ve Tapınak ıları yendi. 1241 yılında bir Tatar ordusu Kara Ulak Dağı'nı geçerek Ulakları (Vlah) yendi. Peşte kuşatmasının ardından Batu'nun ordusu Mohi Savaşı'nda Macar Kağarı Bela ile bağlaşlarını büyük bir yenilgiye uğrattı. Kadan, Baydar ve Orda, yolda Moravya'yı ele geçirerek Macaristan'a girdiler. Tatarlar,

Macaristan'a bir baskak (vergi memuru) atayarak Kağan adına sikke bastılar. Orta Avrupa akını sırasında Batu, Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick'in tahtından inmesini istedi. İmparator ve Papa Gregory, Tatar Kağanlığı'na karşı bir haçlı seferi çağrısında bulundu, ancak çağrı bir karşılık bulmadı. Tuna Bulgar Hanlığı, Batu'nun üstünlüğünü kabul etmek zorunda kaldı. Rus beyi II. Yaroslav 1246 yılında Batu'nun egemenliğini kabul edince, öteki Rus beyleri de Yaroslav'ı izledi.

Batu ile Küyük arasındaki giderek artan uyuşmazlık sonucu Küyük, Batu'nun İran ve Kafkasya'daki yöneticilerini kendi adamlarıyla değiştirdi. Küyük, ordusuyla aniden batıya doğru yürümeye başladığında, Tuluy'un dul eşi Sorgağtanı Beki, Batu'yu uyardı. Küyük, Batu'yu önüne çıkması için çağırdığında, Batu yavaş davrandı. Ancak Küyük, Batu ile karşılaşmadan önce aniden öldü. Batu 1255 yılında ölmeden önce oğlu Sartak'ı terken tegin olarak atadı. [Sartak, 'kızgın / sert' anlamına gelir.]

Sartak'ın Altınorda hanlığı kısa sürdü, 1256 yılında olasılıkla amcası Berke tarafından zehirlenerek 1256'da öldürüldü. Hanlık, Berke'nin tahta çıkmasından önce 1257 yılında kısa bir süreliğine Ulakçı'ya geçti. [Ulakçı, 'postacı' demektir.] Ulakçı'nın Sartak Han'ın oğlu mu yoksa küçük kardeşi mi olduğu belli değildir. Mengü Han, Sartak ölür ölmez Ulakçı'ya Han sanı verdi. Ulakçı, Batu Han'ın hatunu Borakçın ve Sartak'ın amcası Berke'nin koruması altında 10 yaşında tahta çıktı, ancak kısa süre sonra öldü.

1257 yılında han olan Berke, 1236 yılında, İdil Bulgarları ile Kıpçak topraklarına saldıran Batu Han'ın önderliğindeki 150 bin kişilik orduda kardeşleri ve kuzenleriyle birlikte savaşmıştı. [Berke, 'güçlü / sağlam' anlamına gelir.] Batu Han, Berke'yi Kıpçakları boyunduruk altına almak için Kafkasya'nın kuzeyine gönderdi. 1238-39 kışında Berke Kıpçakları yendi ve Merkit boyunun beyini hapse attı. Daha sonra Hazar Denizi'nin batısındaki bozkırları ele geçirdi. Avrupa işgali sırasında kar-

deşi Batu'nun komutasında, Macar ordusunun yok edildiği Mohi Savaşı'nda da savaştı.

Berke Han 1252 yılında Buhara'da Müslüman oldu. Saray şehrindeyken Buhara'dan gelen bir kervanla karşılaşan Berke, onlardan etkilenererek Müslüman olmaya karar verdi ve daha sonra kardeşi Tuğ Temir'i de Müslüman olmaya ikna etti. 1248 yılında Batu, Berke'yi kardeşi Tuğ Temir ile birlikte Mengü'yü büyük kağan seçtirmek için Karakurum'da yapılan kurultaya göndermiş, Berke de Mengü'nün büyük kağan seçilmesini güvence altına almıştı. Dindar bir Müslüman olan Berke, Altın Orda Tatarlarının ağırlıklı olarak Müslüman olmasına neden oldu. Külegü'nün Bağdat'ı ele geçirip Halife El Mustasim'i öldürmesine ve Suriye ile Mısır'ı ele geçirme planlarına öfkelenen Berke, Külegü'yle hesaplaşmak istiyordu. Ancak buna fırsat bulamadan Gök Orda ile iç savaşa sürüklendi.

Berke ile Külegü arasındaki çatışmanın nedenleri hem dini hem de bölgeseldi. Mengü Han, Cengiz Han tarafından Yuci'ye verilen Azerbaycan'ı kardeşi Külegü'ye vermişti. Berke bu durumdan hoşlanmasa da Mengü'nün ölümüne kadar sesini çıkarmadı. Ardından da Külegü'ye savaş ilan etti. 1262 yılındaki çatışma, açık savaşa dönüştü. Külegü Han, 1263 yılında Kafkasya'nın kuzeyine yaptığı bir alanda ağır bir yenilgiye uğradı. Külegü'nün ordusu, Berke'nin yeğeni Nogay [Köpek] tarafından Terek Irmağı kıyısında yenilerek geri çekildi. Çağatay Hanı Algu da Harezm'i işgal ederek, Altın Orda topraklarını ilhak edince, Berke'nin ordusu daha çok ilerleyemedi.

Berke, Kubilay ile Ank Böke arasındaki iç savaşta Ank Böke'yi destekleyerek, onun adına sikke bastı. Ancak Kubilay, Ank Böke'yi 1264 yılında yendi. Berke daha sonra, Külegü'nün oğlu Abaka Han'a saldırmak için Kura Irmağı'nı geçmeye çalışırken hastalandı ve 1266 yılında öldü. Yerine torunu Mengü Temir geçti. Berke'nin Kölemenlerle bağlaş kurma ve İl Hanlığı'nı kuşatma politikası, Mengü Temir tarafından da sürdürü-

rüldü. Ancak, Berke'nin Külegü ile çatışması, Bağdat dışındaki Arap topraklarının Tatarların eline geçmesini engelledi.

Tengrici olan Mengü Temir'in kağanlığı sırasında Tatarlar, uyrukları olan Rus beyleriyle birlikte Doğu Roma'ya (1269-1271), Litvanya'ya (1275) ve Kuzey Kafkasya'daki Alanlara (1277) karşı askeri akınlar düzenlediler. 1268 yılında Ruslar, Tatarların bugünkü Danimarka ile Estonya topraklarını ele geçirmelerine yardım etti. 1274 yılında Rus beyliklerinin sonuncusu olan Smolensk, Tatarların egemenliğini kabul etti. 1277 yılında Rusların yardımıyla Alan şehri Dyadkov ele geçirildi ve Kazan'da İdil Bulgarlarının ayaklanması bastırıldı. İl Hanlığı ile Altınorda Hanlığı arasında büyük bir savaş olmamasına karşın Mengü Temir, Azerbaycan ile Kafkasya'yı ele geçirmeye çalışıyordu. Kölemen Sultanı Baybars'a elçi göndererek Abaka'nın topraklarına ortak bir saldırı önerdi. Ancak bu saldırıyı Kubilay engelledi. Mengü Temir, 1280 yılında yenilgiyle sonuçlanan Polonya saldırısını başlattı. Kısa bir süre sonra, boynundan aldığı bir yaradan dolayı öldü.

Mengü Temir'in ölümünden sonra tahta geçen kardeşi Tuda Mengü, 1283 yılında İslamı kabul etti. [Tuda 'tehlike' demektir.]. 1284-1285 yılları arasında Macaristan'a yaptığı bir saldırı, felaketle sonuçlandı. 1287 yılında yeğeni Talay Boğa için tahttan çekildi. [Talay 'okyanus' demektir.]. Talay Boğa, kuzeni Nogay Han ile birlikte 1259 yılında Litvanya'ya saldırdı. Yine Nogay Han ile 1285 yılında Macaristan'a yaptığı saldırı, Macar ordusu tarafından geri püskürtüldü. 1286 yılında Nogay Han ile birlikte Polonya'ya saldırmaya karar verdi. Bu amaçla Nogay Han'ın karargahına geldiğinde aralarında anlaşmazlık çıkınca, Polonya'ya Rus birlikleriyle birlikte saldırdı. Tatar ve Rus birlikleri bu saldırıdan sonra 20 bin Polonyalı tutsakla geri döndü. 1287 yılında Polonya'ya son bir kez baskın düzenledi. 1290 yılında Nogay Han'la birlikte Zıçya (Çerkes) topraklarına saldırdı. Ancak havanın çok soğuk olması nedeniyle Nogay

onu terk edince, birliklerini yitirerek geri döndü. Talay Boğa, 1288 ve 1290 yıllarında Kafkasya üzerinden İlhanlı topraklarına saldırdı. Ancak bu saldırıların her ikisi de İl Hanı Argun tarafından püskürtüldü. Rus beyliklerinin egemenliğini giderek güçlenen kuzeni Nogay Han ile bölüştü. Kuzeydoğu Rus toprakları Talay Boğa egemenliğinde kalırken, Kuzeybatı Rus toprakları Nogay'ın egemenliğine geçti. Ancak Talay Boğa bu bölünmeden memnun değildi. Bu nedenle Nogay Han ile bir görüşme istemişti. Nogay Han, korumaları olmadan gelen Talay Boğa'yı pusuya düşürerek tutuklattı ve Talay Boğa, Tokta Temir tarafından öldürüldü.

1291 yılında Nogay Han'ın yardımıyla tahta geçen Talay Boğa'nın kuzeni Tokta Temir, Kırım'ı Nogay'a hediye etti. Nogay daha sonra, Talay Boğa'yı destekleyen Tatar teginlerinin çoğunu öldürttü. Rus beylerinin yarı bağımsızlığını ortadan kaldırmak isteyen Tokta, bunun için 1293 yılında kardeşi Tudun'u Rus topraklarına gönderdi. Kendisi de Tver'e giderek Nogay'ın başlaşı Dimitri Aleksandroviç'i tahttan çekilmeye zorladı. Bu olay, Tokta ile Nogay arasında bir düşmanlık başlattı. Tokta, 1300 yılında Nogay ile yaptığı ilk savaşı yitirdi. Nogay, İl Hanı Kazan'dan yardım istedi, ancak Kazan Han bunu kabul etmedi. 1300 yılında Tokta, Nogay'la yaptığı savaşta onu yenerek, İdil'den Tın'a kadar olan toprakları kendi egemenliği altına aldı. Nogay'ın oğlu Çaka, önce Alan topraklarına, sonra da Bulgaristan'a kaçtı. Bulgarlar bir süre sonra Tokta'ya olan bağlılıklarını göstermek için Çaka'yı öldürerek, kesik başını ona gönderdiler. Tokta daha sonra Nogay'ın Kırım ve Rus beyliklerinden Romanya'ya kadar uzanan topraklarını kendi kardeşi Saray Boğa'ya verdi.

Tokta, Nogay ile uğraşırken Ak Orda Hanı Bayan Han, ülkesindeki isyancılara karşı ondan yardım istedi. Tokta ona yardım gönderemeyince, 1301 yılında Bayan Han, Tokta'nın yanına kaçmak zorunda kaldı. Tokta daha sonra Kaydu tara-

ından desteklenen isyancılara saldırarak Bayan'ın tahtını yeniden ele geçirmesine yardım etti. Altınorda orduları daha sonra Çağatay Hanı Tuva ve Kaydu'nun oğlu Çapar ile olan savaşı kazandı. Tokta, Rus Beylikleri ve Kıpçak bozkırları üzerindeki egemenliğini sağlamlaştırdıktan sonra, İl Hanı Kazan'ın Azerbaycan ile Arran bölgelerini geri vermesini istedi. Kazan bu isteği reddedince, Tokta Mısır Kölemenleri ile eski bağlaştığını yeniden kurmaya karar vererek onlara elçilerini gönderdi.

İl Hanı Ölceytü döneminde, Altın Orda ile İl Hanlığı orduları küçük sınır çatışmalarına girdi, ancak bu uzun sürmedi. 1304 yılında Çağatay Hanlığı ile Büyük Hanlık, Altın Orda ile İl Hanlığı arasında barış sağlanması için elçi gönderdiler. Tokta, Kubilay Han'ın torunu büyük kağan Temür, Ölceytü Han'ın üstünlüğünü kabul etti. İl Hanı Ölceytü'nün İran üzerindeki egemenliği ile Tuva Han'ın, Çağatay Hanlığı üzerindeki egemenliği güvence altına alındı. Posta sistemi ve ticaret yolları da yeniden düzenlendi. Altınorda, Büyük Hanlık ile olan sınırını güçlendirmek için bölgeye iki tümen gönderdi.

Tokta Han, başkent Saray'daki Cenevizlileri tutuklattı ve 1307 yılında, daha önce Cenevizlilere verilmiş olan Kırım'daki Kaffa (Theodosia) şehrini kuşattı. Bunun arkasındaki neden, Cenevizlilerin Kıpçak köleleri askerlik yapmaları için Mısır Kölemen Sultanlığı'na satmasıydı. Cenevizliler kuşatmaya karşı bir yıl direndiler, ancak 1308 yılında şehri ateşe vererek terk ettiler. Cenevizlilerle Altın Orda arasındaki ilişkiler, Tokta'nın Rus topraklarına karşı yeni bir akın hazırlıkları sırasında öldüğü 1312 yılına kadar gergin kaldı. Bazı kaynaklar oğlu olmadan öldüğünü iddia eder. Tokta Han, 1297 yılında Doğu Roma İmparatoru II. Andronikos Paleologos'un kızı Mariya Palaiologina ile evlenmişti. Bu evlilikten olan kızı Mariya daha sonra Litvanya beyi Narimantas ile evlendi.

Tokta Han'dan sonra tahta Öz Beg Han geçti. Öz Beg Han'ın babası Tuğrulca, Tuda Mengü'yü tahttan indiren tegin-

lerden biriydi. Daha sonra Tokta tarafından idam edilmişti. Tokta, Tuğrulca'nın kansını alarak, oğlu Öz Beg'i Altın Orda'nın uzak bir bölgesine sürgüne göndermişti. Yesevi tarikatının şeyhi İbn Abdülhamid tarafından İslam'a devşirilen Öz Beg, 1313 yılında amcası Tokta'nın ölümü üzerine eski Han'ın veziri Temir Kutluk'un yardımıyla tahta çıktı. İlk başta birçok Tatar tegini ona karşı çıktı ve yeni hanı öldürmek için bir komplo düzenlediler. Ancak Öz Beg isyancıları ezdi. İslam'ı bir devlet dini olarak kabul etmesi, şiddetli bir şekilde bastırdığı Tengrici teginlerin ayaklanmalarına yol açmıştı.

Öz Beg Altınorda içinde İslam'ı yayarak tebliğ etkinliklerinin çevre bölgelerde yayılması için uğraştı. Ayaklanmaların Büyük Han Buyantu tarafından desteklendiğini öğrenince, Büyük Hanlık ile ilişkileri bozuldu. Altınorda'nın doğu yarısı Tengriciydi. Son isyancı İl Basan Han'ı öldürerek, yerine Müslüman Mübarek Koca'yı geçirdi, ancak bağımsızlığını ortadan kaldırarak Altın Orda'yı merkezileştirdi. Öz Beg Han, Tatar teginlerini de İslam'a geçmeye çağırdı. Hristiyanlara karşı ise hoşgörüldü davrandı. Öz Beg Han'ın, 300 bin kişilik bir ordusu vardı. 1319, 1325 ve 1335 yıllarında Azerbaycan'da İlhanlılara karşı akınlar düzenledi. İlhanlı komutanı Çopan (Çoban), Öz Beg'in ilk iki saldırısını püskürterek, Altın Orda içlerine kadar saldırdı. Öz Beg, Kölemenlerle olan bağlaşı pekiştirmek için kuzenini Kölemen sultanıyla evlendirdi. Ancak kısa süre sonra, Kölemen sultanının kuzeninden boşanması ve İl Hanlığı'nın ortak işgaline ilişkin kararsızlığı nedeniyle hayal kırıklığına uğradı. 1323 yılında Kölemen Sultanlığı ile İl Hanlığı arasında barış antlaşması imzalandı. Böylece Öz Beg'in, Kölemenlerle olan bağlaşı bozulmuş oldu.

1330'lu yıllarda büyük kağan Buyantu Han'a vergi göndermeye başlayan Öz Beg, karşılığında Çin ve Moğolistan'daki Yuci mallarından pay aldı. Öz Beg, 1320'den 1332'ye kadar Tuna Bulgar Hanlığı ve Bizans İmparatorluğu ile savaşa girdi.

1319'da Bulgaristan'ın hem Bizans'a hem de Sırbistan'a karşı başlattığı savaş sırasında Trakya'ya bir çok kez akınlar düzenledi. Orduları Trakya'yı 1324'te yağmalayarak 300 bin tutsak aldı. Öz Beg'in 1341'de ölümünden sonra, ardılları onun saldırgan politikasını sürdürmedi ve Bulgaristan ile uyumsuzluk sona erdi. Tatarların Sırbistan üzerindeki egemenliğini yeniden sağlama girişimi 1330'da başarısız oldu. Trakya, 1320-1324 yılları arasında Bizans limanı Vicina Macaria'ya kadar Tatarlar tarafından işgal edildi.

Macar Kağanlığı'nın güneydoğusundaki Eflak beyi Kıpçak Basar Apa, 1324'ten sonra Öz Beg'in desteğiyle bağımsız oldu. Öz Beg, Tokta tarafından kovulan Cenevizli tüccar ve denizcilerin Kırım'a yerleşmesine izin verdi. Ancak şehirde Hristiyanlarla Müslümanlar arasında çıkan bir çatışma sonucu 1322'de Öz Beg Han Sudak şehrini yağmaladı. Diğer şehirlerdeki Cenevizli tacirlere ise dokunmadı. 1332'de Venediklilerin Tın üzerindeki Tanaist'e bir koloni kurmalarına izin verdi. 1339'da Cenevizlilerle yeni bir ticaret antlaşması imzaladı ve Kaffa surlarını yeniden inşa etmelerine izin verdi.

Öz Beg, Moskova'nın eski beylerini ve kayını Yuri'nin ardılı İvan Kalita'yı akrabalarına karşı destekledi ve muhaliflerini idam ettirdi. Yuri'nin ölümünden sonra, 1332'de İvan'ı Vladimir Büyük Beyi görevine atadı. Bu olay, Moskova'nın yükselişinin başlangıcı oldu. Öz Beg, İvan'dan sonra oğlu Simeon'u da Büyük Bey olarak atadı. Litvanya'nın artan gücüne karşı koyması için Simeon'a daha çok yetki verdi ve Rusya'daki Tatar egemenliğini tehdit eden Litvanya'ya askeri akınlar düzenledi. İki kardeşini öldürdükten sonra tahta çıkan Öz Beg Han'ın oğlu Cani Beg, babasının Cenevizlilere verdiği Kaffa şehrini 1343 ve 1345 yıllarında iki kez kuşattı, ancak ele geçiremedi. 1356'da Azerbaycan'a bir saldırı düzenledi ve Tebriz şehrini ele geçirecek oraya kendi valisini atadı. Daha sonra Çağatay Hanlığı üzerinde egemenlik kurdu. Bundan kısa bir süre sonra, İlhanlıların

bir kolu olan Calayirlerin iktidara gelmesiyle Tebriz'de ayaklanma başladı. Carı Beg, 1357'de bir suikast sonucu öldürüldü. 1357 ile 1378 yılları arasında yirmi beş han genellikle bir öncekini öldürerek tahta çıktı.

1376 yılında tahta çıkan Urus Han ilk Kazak hanları olan Carı Beg ile Kerey'in büyük dedesidir. [Urus /Uras 'darbe' demektir.]. 1378 yılında Temir Küregen'in (Emir Timur) desteğiyle Toktamuş tahta çıktı. [Küregen 'gömen' demektir.] Altın Orda'yı yeniden birleştirme planları yapan Toktamuş, 1380'de İdil'i geçerek Gök Orda hanı Mamay Han'ı yendi. Savaşın kısa süre sonra Mamay öldürülünce, Toktamuş Altın Orda'yı yeniden birleştirdi. Moskova beyi Dimitri Donskoy, Tatarlara saldırmak için büyük bir ordu kurdu.

1382'de Ak Orda ile Gök Orda ordularını birleştiren Toktamuş, Kulikovo yenilgisinin öcünü almak için Rusya'ya başarılı bir saldırı yaptı. Böylece Rusların Tatar yönetiminden kurtulma çabaları engellendi. Toktamuş, yalnızca altı yıl içinde Altın Orda topraklarını Kırım'dan Balkaş Gölü'ne kadar yeniden birleştirdi. Dimitri, Tatar egemenliğini kabul etti. Toktamuş ayrıca, Dimitri'nin Moskova'daki oğlu Vasili'yi rehin aldı. Bunun üzerine Temir Küregen, 1391'de ve 1395'te iki kez Toktamuş'a saldırarak, sonunda Toktamuş'ın Litvanya Beyliği'ne sığınmasına neden oldu. Temir Küregen, Toktamuş'ın yerine Temir Kutluk'u Altın Orda tahtına çıkardı. Daha sonra Sibirya'ya kaçan Toktamuş, 1406 yılında Tümen'de öldürüldü. Toktamuş, Türk yazısıyla sikke basan son handı.

Temir Kutluk, Toktamuş'a karşı mücadele eden hanlardan Temir Malik'in oğluydu. 1388'de Toktamuş'a karşı yaptığı başarısız bir isyanın ardından, Nogay Orda'nın kurucusu Edigey ile birlikte Temir Küregen'e kaçtı. 1391-1395 yıllarındaki Toktamuş-Temir Küregen savaşı sırasında, İdil ile Yayık ırmakları arasında Edigey ile bağımsız bir bölge kurmuşlardı. Toktamuş'ın yenilgisinden sonra, Edigey iktidarın sahibi olmasına

karşı, Kutluk onun yardımıyla Altınorda Hanı olarak tahta çıktı. 1399 yılında Toktamış'ın oğluyla yaptığı bir savaşta öldü. [Edigey, 'saygın' demektir. Tokta, 'vurma / çarpma anlamına gelir, Toktamış da 'vumuş / çarpmış demektir.]

Temir Kutluk'un ölümünden sonra yerine kardeşi Şadi Beg geçti. Aynı yıl Edigey, babasını öldüren Toktamış'tan öcünü almak için Sibiry'a'ya gitti. Edigey' in yokluğunda Şadi Beg, Altın Orda üzerindeki etkisini güçlendirmeye çalıştı. Edigey Sibiry'a'dan geri döndüğünde Şadi Beg'i tahtından indirdi ve onun yerine Şadi Beg'in kardeşi Bolat'ı tahta geçirdi. Kafkasya'ya kaçan Şadi Beg, orada öldü. Ancak Bolat üç yıl sonra 1410 yılında tahttan indirildi.

Daha sonra tahta geçen Toktamış'ın oğlu Celaleddin Toktamış, Litvanya'nın yardımıyla Hanlığını geri kazanmaya çalıştı, ancak 1399'da yenildi. 1411 yılında Edigey Harezm'deyken Altın Orda'ya döndü. Litvanya'nın desteğiyle, Kutluk'un oğlu Temir'i devirerek tahta çıktı. Celaleddin, kardeşi Kerim Berdi tarafından öldürülene kadar yaklaşık bir yıl egemen oldu. 1417 yılında iktidara gelen Cabbar Berdi dönemi göreceli bir barışla geçti. Ölümünün ardından iktidar, oğlu Devlet Berdi ile yeğeni Uluğ Muhammed arasında bölündü.

Devlet Berdi'nin ilk hanlığı, 1419'dan 1421'e kadar sürdü ve rakibi Barak tarafından devrildi. [Barak, çok tüylü köpek demektir.] Barak'ın babası Konçak [Koruyucu demektir], Urus Han'ın torunuydu. Temir Küregen'in (Emir Timur) torunu Uluğ Bey'den yardım alarak tahta çıktı. Ancak Barak, 1427 yılında Uluğ Muhammed tarafından öldürüldü. Barak'ın öldürülmesinden sonra Devlet Berdi, Kırım'da yerleşti. Uluğ Muhammed, 1430'da Kırım'ı işgal etmeye çalıştı, ancak Devlet Berdi'yi yenemedi ve geri çekildi. Devlet Berdi, Hacı Giray'ın direnişi nedeniyle Kırım üzerindeki denetimini hiçbir zaman pekiştiremedi ve 1432'de suikasta kurban gitti. Daha sonra Hacı Giray, Kırım Hanlığı'nı (1441-1783) kurdu.

Art arda tahta geçen Seyid Ahmet (1433-1435) ve Küçük Muhammed'den (1435-1459) sonra tahta geçen Mahmud Han, kardeşi Ahmet Han'a karşı yıllarca süren mücadelesinden sonra Hacı Tarkan şehrine kaçarak orada bağımsız Astrahan Hanlığı'nı kurdu. Kardeşi Mahmud'a karşı ayaklanarak 1465 yılında tahta geçen Ahmed Han, Moskova Beyi III. İvan'a karşı Polonya Kralı IV. Kasimir ile ittifak yaptı. 1476'da Ahmed Han, III. İvan'dan egemenliğini tarımasını istedi. 1480'de Moskova'ya karşı bir saldırı düzenledi. Ancak Ahmed Han ile İvan, Ugra İrmağı'nın iki yakasında haftalarca birbirine bağırmaktan başka bir şey yapmadılar. Sonunda her iki ordu da savaşmak yerine geri çekilmeye karar verdi. Altın Orda'nın geri çekilmesi, Tatarların Ruslar zerindeki egemenliğinin sonu oldu. 1481 yılında Ahmed Han, Sibir Hanı İbak Han tarafından öldürüldü.

Ahmed'in oğulları Altın Orda Hanlığı'nı ayakta tutamadı. 1487-1491 yılları arasında Polonya ve Litvanya'ya saldırdılar, ancak yenildiler. 1475 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun uyrık devleti haline gelen Kırım Hanlığı, 1502 yılında başkent Sarayı yağımalayarak Altın Orda'dan geriye kalanlara boyun eğıdirdi. Litvanya'ya sığınan son Altın Orda Hanı şeyh Ahmed, Kaunas'ta hapishanede öldü. Altın Orda Hanlığı'nın dağılması sırasında, onun ardılları olan Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Sibir Hanlığı, Nogay Orda, Astrahan Hanlığı ve şeybani Hanlığı kuruldu.

Altın Orda Hanlığı

Kazan Hanlığı

Kazan Hanlığı, 1445 yılında bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktı. Altın Orda başkenti Saray'dan ailesi ve 3 bin kadar askerle ayrılmak zorunda kalan Uluğ Muhammed Han tahtını yeniden ele geçirmek için önce Rus sınırındaki Belev'e giderek 1432'de yarlık verip knyaz atadığı II. Vasili'den yardım istedi. Ancak kendisinden gerekli yardımı alamadığı gibi de düşmanca karşılandı. Onurla yaptığı savaşı (1437-1438) kazandı, Kazan şehrine gelerek Kazan Hanlığı'nı kurdu.

Moskova Knyazlığı ile yoğun bir kavgaya girişen Uluğ Muhammed, 1445 yılındaki Suzdal Savaşı'nda Rusları yenerek, Moskova Knyazlığı'nı denetlemek için Moskova yakınlarına bir hanlık kurdu ve başına oğlu Kasım Han'ı geçirdi. Kasım Hanlığı, Uluğ Muhammed'in ölümünden sonra karışıklığa sürüklenerek, daha ilk yıllarında Moskova'nın güdümüne girdi. 1462 yılında Moskova tahtına çıkan III. İvan, Mahmud Han'ın ölümünden sonraki taht kavgalarını fırsat bilerek 1467 yılında Kazan'a akın düzenleyerek kuklası haline gelmiş olan Kasım Han'ı Kazan tahtına oturtmak istedi. Kazan Hanlığı ilerleyen Rus ordusunu 1468 yılında püskürterek, Moskova'ya kadar

olan toprakları yağmaladılar. 1469 yılında III. İvan ordusunu toplayarak bir kez daha Kazan Hanlığı üzerine yürüyerek Kazan'ı kuşattı, ancak şehri ele geçiremedi.

1478 yılında Moskova Knyazlığı Novgorod'u ve kuzeyindeki toprakları ele geçirerek, Kazan Hanlığı'nı hem batıdan hem de kuzeyden sarmış oldu. 1479 yılında Kazan Hanlığındaki taht kavgasından yararlanan Moskova Knyazlığı, bir birlik göndererek hanlıktaki Rus yanlılarının da yardımıyla, İbrahim Gali Han'ı tahta çıkardı. 1480 yılında Kırım Hanlığı'yla yaptığı bağlaş sayesinde Altın Orda boyunduruğundan tümüyle kurtulan Ruslar, 1487 yılında Kazan'a daha büyük bir ordu ile saldırarak şehire girdiler ve Moskova'da yetişmiş olan Muhammed Emin Han'ı tahta çıkardılar.

Kazan Hanlığı'nın Rus güdümünde olduğu bu dönemde Hanlık, Moskova Knyazlığı ile birlikte 1490 yılında Altınorda Hanlığı'na saldırarak onun çöküşünü hızlandırdı. Rus tüccarların büyük ayrıcalıklar kazanması, Kazan'da büyük tepkiye neden oldu. Komşu Sibir Hanlığı'ndan yardım isteyen Kel Ali önderliğindeki bir grup, Sibir Hanı İbak'ın oğlu Mamuk Han'ı 1495 yılında tahta çıkardı. Ancak bu dönem bir yıl sürdü ve Mamuk Han'ın keyfi yönetiminden usanan Kazanlılar yeniden Moskova'ya yönelerek, Rus yanlısı Abdüllatif Han'ı tahta çıkardılar. Abdüllatif Han'ın Kırım Hanlığı'na yaklaşması üzerine Moskova, 1502 yılında Abdüllatif Han'ı tahttan indirerek Muhammed Emin Han'ı üçüncü kez tahta çıkardı. Aynı yıl Kırım Hanlığı, Altınorda Devleti'ni yıktı.

Muhammed Emin Han, üçüncü hanlığı döneminde Ruslara karşı saldırgan bir siyaset izledi. 1505 yılında Kazan pazarna gelen Rus tüccarlarını yağmalattı. Nogay Hanlığı'ndan yardım alan Kazan Hanlığı aynı yıl Nijniy Novgorod'u yağmaladı. Rusların 1506'da gönderdikleri bir orduyu da iki kez yenilgiye uğrattılar. 1505 yılında III. İvan'ın ölümüyle zayıflamış olan Ruslar uzun süre Kazan üzerine yürüyemedi. Muhammed

Emin Han 1518 yılında ölünce, 1487 Antlaşması uyarınca Ruslar, Kazan tahtına Kasım Hanlığı hanı Şah Evliyar'ın oğlu Şah Ali'yi çıkardılar.

Giderek artan Moskova bağımlılığı karşısında Kazan'daki muhalefet, Kırım Hanlığı'ndan yardım istedi. Sahip Giray komutasındaki bir Kırım birliği 1521 yılında Kazan'ı ele geçirerek Ruslar kılıçtan geçirildi. Böylece Kazan Hanlığı Kırım Hanlığı'na ve dolaylı olarak da Osmanlı Devleti'ne bağlanmış oldu. Kazanlılar ardından Kırım Hanlığı'yla birlikte Moskova üzerine yürüdüler. Yenilgiye uğrayan Ruslar, Kırım Hanlığı'na vergi vermeyi kabul etmek zorunda kaldılar. Kazan'daki Kırım egemenliği, Safa Giray Han döneminde (1525-1532) de sürdü. Bu dönemde Ruslar 1524 ve 1530 yıllarında Kazan'a saldırdıysa da püskürtüldüler. Ancak ikinci kuşatmada zor durumlara düşen Kazan Hanlığı Moskova'ya yıllık vergi vermeyi kabul etti.

Yine aynı dönemde Kazanlılarda bu kez Kırım karşıtlığı ortaya çıktı ve Moskova yanlısı grup Safa Giray'ı devirerek Rus dostu Can Ali Han'ı tahta çıkardılar. Kısa sürede nefret uyandıran bu Han 1533 yılında öldürüldü. Rus Knyazı III. Vasili de 1533'de ölünce Safa Giray yeniden tahta çıkarak, 1536 yılında Rusların üzerine başarılı bir akın yaptı. 1546 yılında Rus yanlısı Kazanlılar Safa Giray'ı devirerek Şah Ali Han'ı yeniden tahta çıkardılarsa da bir ay sonra yanlarına sığındığı Nogay Orda'nın yardımıyla Safa Giray üçüncü kez tahtı ele geçirmeyi başardı. Ancak genç yaşta ölünce, yerine üç yaşındaki oğlu Ödemiş Giray Han geçti ve Hanlık hızla bir çöküşe sürüklenmeye başladı. Bu dönemde Safa Giray'ın hatunu Nogay Hanı Yusuf Mirza'nın kızı Süyüm Bike Hatun Ödemiş Giray'a naiplik yaptı.

Kazan Hanlığı'nın son yıllarında hanlık, barışın korunması için han seçiminde Moskova'nın isteğine boyun eğmek, toprak vermek ve Süyüm Bike Hatun'u Moskova'ya teslim etmek gibi ağır koşulları kabul etti. 1552 yılında Astrahan Hanı Kasım'ın

oğlu Yadigar, Kazan tahtına davet edildi. Yadigar Kazan'a gelince, Rus işgali altındaki topraklardaki halk Ruslar'a karşı ayaklanarak yeriden merkezle birleşti. Bu sırada Moskova'ya saldıran Kırım orduları Tula'ya kadar ilerledi. Bunun ardından IV. İvan, Kazan üzerine yürüdü. Rus ordusu 1552 yılında Kazan'ı kuşattı. İki ay süren kanlı çarpışmaların ardından 15 Ekim 1552 yılında Kazan düştü. Osmanlı Devleti, Kazan'ın işgalinin ardından Rusya'ya Kazan'ın Kırım'a iadesi uyarısında bulundu.

Kırım Hanlığı

Kırım Hanlığı, 15. yüzyılın başlarında, Altın Orda Hanlığı'nın dağılmasından sonra ortaya çıktı. Kırım Türkleri, Altın Orda tahtına Yuci soyundan Hacı Giray'ı han olması için davet etti. Hacı Giray, 1449'da tahta çıkarak Kırk Yeri (bugünkü Bahçe Saray) başkent yaptı. Hanlık, Cenova Cumhuriyeti ve Trabzon İmparatorluğu tarafından kontrol edilen güney ve güneybatı kıyıları dışındaki Kırım Yarımadası'nı ile kuzeyindeki bozkırları içeriyordu.

Hacı Giray'ın oğulları taht kavgasına başlayınca, Osmanlı Devleti olaya kanşarak oğullardan Mengli Giray'ı tahta oturttu. 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı güçleri, Cembalo, Soldaya ve Kaffa'daki Theodoro Prenslığı'ni ve Ceneviz kolonilerini ele geçirdi. Hanlık bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun koruması altına girdi. Ancak hanlar Cengiz Han'ın torunları oldukları için hanlığın egemenliği ve yasallığı Osmanlılar tarafından tanındı. Osmanlı korumasına karşı çıktığı için Mengli Giray'ı üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. İstanbul'daki tutukluluktan döndükten sonra Mengli Giray Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kabul etti. Osmanlı padişahları Kırım hanlarına uyruk değil, bağlaşıklık muamelesi yaptılar. Kırım hanları, Osmanlılardan bağımsız bir dış politikaya sahip olmayı sürdürerek, kendi adlarına sikke basmayı ve hutbe okutmayı sürdür-

düler. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'na vergi ödemediler. Bunun yerine Osmanlı akınlığında nitelikli öncüler olarak ön saf atlıları olarak görevi yaptılar.

1502 yılında Mengli Giray, Kırım üzerinde hak iddia eden Altın Orda'nın son hanını yendi. 1551 yılında tahta geçen Devlet Giray, 1571 yılında Moskova'yı kuşattı. Kafkasyalılar, Nogaylar ve Kıpçaklar gibi halklardan oluşan büyük ordusuyla Rusları yenerek Moskova'yı yaktı. Bu akından sonra Devlet Giray, ertesi yıl için tüm Rusya'yı içine alan büyük çaplı bir saldırı planı hazırladı, ama 1572 yılında Moskova'nın güneyinde büyük yenilgiye uğradı. Bu dönemde Moskova'ya karşı savaşçı ve tampon bölgelerde yaşayacak nüfus olarak birçok Türk boyu hanlık topraklarına yerleştirildi. 16. yüzyılda Kırım Hanlığı orduları bugünkü Belarus, Polonya ve Moldova'nın bulunduğu topraklara çok sayıda akın düzenledi.

Devlet Giray'ın 1577 yılında ölümünden sonra, Kırım'da taht kavgası başladı. 1588 yılında tahtı II. Gazi Giray ele geçirdi. Gazi Giray Han 1591 yılında Moskova üzerine yürüyerek büyük başarılar kazandı ve Rusları bir kez daha vergi ödemeye mecbur etti. II. Gazi Giray, Osmanlı-Avusturya savaşlarında büyük başarılar kazandı. Macaristan seferlerine de katıldı, ama 1607 yılında vebadan öldü. 17. yüzyıl ortalarına gelirken de hem Rus Ordularıyla hem de başıbozuk birliklerle yağmalara girişen Kazaklarla savaşıldı (Ukrayna Kazakları). Ruslarla yapılan 1676-1681 Savaşı sonunda Osmanlı Devleti, Ruslarla görüşme yapma yetkisini Kırım Hanlığı'na verdi. Kırım Hanı Murat Giray da Ruslarla 20 yıllık bir barış imzaladı.

17. yüzyılın sonlarına doğru Moskova Çarlığı artık güçlü bir devlet olan Rus İmparatorluğu hâline gelmişti. Lehistan oldukça güçlenmiş ve Rusya'nın her yerine yayılan Kazaklar ise sürekli akınlarda bulunacak konuma gelmişlerdi. II. Viyana Kuşatması'nda da Murat Giray ve Kırım Ordusu Osmanlılara yardıma geldi. Viyana başarısızlığından sonra Murat Giray az-

ledildi ve yerine II. Hacı Giray tahta geçti. II. Hacı Giray'ın çok kısa süren hanlığından sonra, 1684'te tahta geçen I. Selim Giray, Kutsal İttifak güçlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği savaşlarda önemli bir rol oynadı. Rusların Kırım saldırılarını ve Lehlerin 1687-1688 yılları arasındaki saldırılarını püskürttü.

Ancak Selim Giray'ın başarılarına karşın Osmanlı Devleti bu savaşları yitirip Karlofça Antlaşması'nı imzaladı. Sonraki dönemlerde Osmanlı'nın Avrupa karşısında gerilemesi ve Rus Çarlığı'nın büyük yükselişi Kırım'ı büyük ölçüde etkiledi. 1735-1739 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşları sırasında Ruslar 1736 yılında Bahçesaray'a kadar inip bölgeyi yağmaladılar. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Basarabya 1770'lerde, Kırım Yarımadası da 1771'de, Ruslar tarafından işgal edildi. Bu saldırılara Kırım Hanı karşı koymaya çalıştı, ancak başaramadı. Savaş sona erdiren 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım, Osmanlı korumasından çıktı.

1777'de Rus yanlısı olan Şahin Giray tahta geçti. Osmanlı yanlısı olan II. Bahadır Giray, hanlık mücadelesinde Şahin Giray'ı yenemedi. Bu dönemde Rusya bölgeye çok sayıda Slav göçmen yerleştirdi. 1779'da imzalanan Aynalıkavak antlaşmasıyla ile, Kırım hanlarının serbestçe seçilmesi, Rus askerlerinin Kırım'dan çekilmesi, Osmanlı Devletinin Şahin Giray'ı tanıması kabul edildiyse de, Ruslar antlaşmaya uymadı. 1783'te II. Katerina'nın emriyle Kırım ilhak edildi. Artan Rus etkisine karşı halk ayaklandı ve Bahadır Giray tahta geçirildi. Şahin Giray ise Ruslar'a sığındı. 1785 yılında Şahin Giray, Rus Ordusu'nu arkasına alarak Kırım'a geri geldi. Daha sonra Şahin Giray Ruslar'dan istediğini bulamayıp İstanbul'a sığındıysa da önceki ihanetinin bedeli olarak Rodos'a sürülüp orada idam edildi. Osmanlı Devleti Kırım'a giren Rus Ordusu'na karşı yeni bir savaşa giriştiyse de başarılı olamadı ve 1792 yılında Yaş Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Kırım'ın Rusya egemenliğine girmesini onayladı.

Astrahan Hanlığı

Astrahan Hanlığı, Altın Orda'nın yıkılmasından sonra Toka Temir soyundan Kasım Han tarafından kuruldu ve 1466-1554 yılları arasında egemenliğini sürdürdü. Dönem dönem Kırım Hanlığı yoluyla Osmanlı Devleti'nin nüfuz alanına girdi. Astrahan Hanlığı'nın toprakları batıda Kuban ile Tın ırmaqları, doğuda Nogay Orda ile sınırdı. Güneyde Terek Irmağı'na, kuzeyde ise Volga ile Tın ırmaqlarının arasında kadar uzanmaktaydı. Başkent, Rusların Astrahan dediği, şimdiki Astrahan'ın kuzeyindeki Hacı Tarhan şehriydi.

Astrahan Hanlığı, Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarında önemli bir ticaret merkezi olarak 88 yıl boyunca egemen oldu. Ancak sürekli taht kavgaları sonucunda zayıflayarak, 1556 yılında Rus Çarı Korkunç İvan tarafından yıkıldı. Osmanlı Devleti 1569 yılında Astrahan Hanlığı'nı kurtarmak için bir akın yaptı, ancak Astrahlı komutanların kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan ve Kırım hanının bu komutanlarla arasında ortaya çıkan uyuşmazlıktan dolayı akın başarısız oldu. Buna karşın Rusya'nın barış istemesi üzerine 1570 yılında Osmanlı ve Orta Asya Türk Hanlıklarının yararına bir barış antlaşması yapıldı. Ancak Kazan ile Astrahan Hanlıkları'nın Rusya'ya bağlı oldukları kabul edildi.

Nogay Orda

Nogay Orda, Altın Orda yıkıldıktan sonra 14. yüzyılın sonlarında Kafkasya ve Kıpçak Bozkırı bölgesinde Cengiz Han'ın soyundan olmayan Edige tarafından kuruldu. Edige önderliğindeki boyların birliğine Mangıtlar ve Kongratlar başta olmak üzere çeşitli Türk boyları katılmaktaydı. Edige önce Timur'un desteğini alan Toktamış ile mücadele etti, ancak Toktamış'ın Timur'a karşı meydan okumasından sonra Timur ile işbirliği yaparak Toktamış'ı yendi. Ancak Edige, Cengiz Han'ın soyun-

dan gelmediği için töreye göre Han olmadı. 1398'de Yuci soyunda Timur Kutluk'u han olarak seçerek onu emirlerin başına atadı. Edige'nin torunları Bey ya da Emir sanlarını kullandılar.

İdil ile Yayık ırmaqları arasındaki bölgede egemenlik kuran Edige 1419 yılında öldürülünce, Nogay Orda Nureddin önderliğinde devam etti. Nureddin Azak Denizi'nden Aral Gölü'ne kadar topraklarını genişletti. Doğudan gelen Oyrat ve Targut boylarının (günümüzdeki Kalmuklar) Nogay ovasına yerleşmesiyle oradan kovulan Nogaylar, 1642 yılında Rusya'nın egemenliği altına girdiler. Nogay Orda yıkıldıktan sonra da Kuban Nogay, Yedisikul Nogay, Bucak Nogay, Canboyluk Nogay, Yedisan Nogay adıyla bilinen Nogaylar varlığını korudu. Bunlardan bir kısmı Kırım Hanlığı'nın askeri gücü olarak kullanıldı. Geri kalanlar ise bir süre aşağı İdil boyunda yaşadılar. Günümüzde Nogay adını kullanan etnik grup yalnızca Dağıstan'daki soydan olanlardır.

Sibir Hanlığı

Sibir Hanlığı, 15. yüzyılda, Altın Orda'nın gerileme döneminde kuruldu. İlk Han, Cengiz soyundan Tay Boğa idi. Onun yerine oğlu Koca geçti ve ardından Koca'nın oğlu Mar geçti. Yuci soyundan gelen Şeybaniler, bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia ediyordu. Şeyban hanedanından İbak Han, Mar'ı öldürerek, Çimgi Tura'yı ele geçirdi. Mar'ın torunu Muhammed, İrtiş çevresindeki doğu topraklarına kaçtı. Daha sonra İbak'ı öldürerek 1493 yılında hanlığı yeniden ele geçirdi. 1552 yılında Rusya'nın Kazan'ı ele geçirmesi üzerine Sibir Hanı Yadigar, Moskova ile dostça ilişkiler kurmak zorunda kaldı. Bu dönemde Yadigar, İbak'ın torunu Küçüm ile yaptığı savaşlar sonunda (1556-1563) ölünce, hanlığa Küçüm geçti.

Küçüm, çoğu Tengrici olan Sibiryalı Türklerini Müslümanlaştırmaya çalıştı. Stroganov ticaret karakollarına baskın yap-

masının ardından, Kazak Yermak (Yarmak), Sibir Hanlığı'na saldırdı. [Yarmak, 'sikke / gümüş para' demektir.] Küçüm'ün ordusu 1582 yılında Çuvaş Burnu Savaşı'nda Yermak tarafından yenildi. Küçüm güçlerini yeniden örgütleyerek, 1584 yılında Yermak'la yaptığı savaşta onu öldürerek, Sibir üzerindeki egemenliğini yeniden kazandı. Ancak sonraki on dört yıl içinde Ruslar yavaş yavaş Hanlığı ele geçirdiler. 1598 yılında Küçüm, Ob kıyılarında yenilgiye uğrayarak Nogay topraklarına kaçmak zorunda kalınca Sibir Hanlığı ortadan kalktı. Küçüm'ün oğulları ve torunları Çar tarafından Moskova'ya götürülerek, Sibirsky soyadını aldılar.

Şeybani Hanlığı

Şeybani Hanlığı (1428-1599), Batu'nun kardeşi Şeyban'ın soyundan Ebu el Hayr tarafından kuruldu. Ebu el Hayr Han'ın yönetiminde, hanedan önce Tümen ve Tura ırmağı çevresindeki ve ardından Seyhun bölgesindeki Türk boylarını birleştirmeye başladı. 1468'de Timur İmparatorluğu tarafından yıkıldıktan sonra 1500'de Muhammed Şeybani tarafından yeniden kuruldu. Muhammed Şeybani 1506 yılında Buhara'yı ele geçirecek, 1561'de yönetim merkezini Buhara'ya taşıdığı için Hanlık, Buhara Hanlığı olarak anılmaya başladı. Muhammed Şeybani'nin ölümünden sonra torunları 1505'ten 1598'e kadar Buhara Hanlığı'nı ve 1511'den 1695'e kadar Harezm Hanlığı'nı (Hiva) yönettiler. Şeybani ya da Şibanoğulları Hanlığı 1599 yılında Astrahan Hanlığı kökenli olan Can Han'ın oğulları Din Muhammed, Baki Muhammed ve Vali Muhammed kardeşler tarafından yıkılarak, Astrahan hanedanının eline geçti.

Çağatay Hanlığı

Çağatay Han, Cengiz Han'ın ikinci oğluydu. Kardeşi Ögedey'in ölümünden (1241) kısa bir süre sonra öldü. Ölümünden sonra kurulan devlete Çağatay Hanlığı adı verildi. Çağatay,

1211 yılında Yuci ve Ögedey ile Mançu Kağanlığı'nın işgaline katılarak birçok şehri ele geçirdi. 1213 yılında Shaanşi ve Henan'ı ele geçirdi, Yanggu'yu da yağmaladı. Daha sonra babası ve kardeşleri ile Harezmi savaşına katılarak, 1218 yılında Otrar'ı, 1220 yılında Samarkent'i, 1221 yılında Gürgenç'i ele geçirdi. Gürgenç akırında Çağatay ile Yuci işbirliği yapamadığı için, daha sonra Ögedey kuşatma ordusunun komutanlığına atandı. Çağatay'a da Tatar orduları arasındaki iletişimi sağlamak için köprüler yapma ve yolları onarma görevi verildi. Talkan kuşatması sırasında babasının yanına döndü. Harezmi şahı Celaleddin Mengü Berdi'nin İndus Irmağı yakınlarında yenildiği savaşta bulundu. Daha sonra Tangut Kağanlığı'nın ele geçirilmesi sırasında arka korumaya komuta etti. Çağatay 1242 yılında öldü.

Çağatay'ın oğlu Kara Külegü, Çağatay Han ve Ögedey Han tarafından Çağatay Hanlığı'na tergen tegin olarak atandı. Kara Külegü han olduğunda genç olduğu için annesi onun için naiplik yaptı. Ancak büyük han Küyük, 1246'da onu tahttan indirerek, yerine Kara Külegü'nün amcalarından Esi Mengü'yü getirdi. Bir sonraki büyük kağan Mengü Han, aralarında Çağay ailesinin de bulunduğu Ögedey Han'ın destekçilerini tasfiye ederken, bunlardan biri olan Esi Mengü'yü de görevden aldı ve ardından Esi Mengü, Cengiz Han'ın kızı Ergene Hatun tarafından idam edildi. Mengü Han, Ögedey ailesini tasfiye ederken kendisine yardım ettiği için Kara Külegü'yü yeniden Çağatay Hanlığı'nın başına getirdi. Ancak Kara Külegü hanlığına dönmeden önce öldü. Mengü Han, Kara Külegü'nün oğlu Mübarek Şah'ı, Ergene Hatun'un naipliğinde hanlığa atadı.

Ancak 1260 yılında kendini büyük kağan atayan Anık Böke, hanlığın başına Çağatay Han'ın torunu Alku'yu atadı. Alku, 1261'de Orta Asya'ya gönderildi ve burada hızla Çağatay Hanlığı'nın çoğunu denetim altına aldı. Ayrıca, daha önce Çağatay Hanlığı ile Büyük Hanlık arasında ortak olarak yönetilen Sa-

markent ve Buhara'nın kontrolünü ele geçirdi. Alku, Kublay Han'a karşı Arık Böke'yi destekledi, ancak daha sonra onu terk etti. 1262'de Arık Böke'ye karşı ayaklanarak, 150 bin kişilik bir orduyla ona arşı koydu. Ayaklanma, Arık Böke'yi ciddi olarak zayıflattı. 1263 yılında Alku, Kubilay'a bağlılığını ilan etti. Arık Böke'yi desteklediği bahanesiyle toprakları kendi topraklarının sınırında olan Kaydu'ya saldırdı. Kaydu, Altın Orda Hanı Berke'den yardım isteyince, Berke ona bir ordu sağladı. Kaydu, Alku'yu yenerek topraklarını ele geçirdi ancak, daha sonra Otrar yakınlarındaki bir savaşta Alku Kaydu'yu yendi. Alku, 1266 yılında bir hastalıktan sonra öldü.

Alku Han öldükten sonra Ergene Hatun, Arık Böke'yi yenen Kubilay Han'ın izni olmadan Mübarek Şah'ı yeniden hanlığın başına geçirdi. Ancak Kubilay Han, Çağatay'ın büyük torunu Barak'ı eş yönetici olarak atadı. Barak, Çağatay ordusunun güvenini kazanarak, kısa süre sonra ona karşı harekete geçti ve Mübarek Şah'ı o yıl sürgüne gönderdi. Daha sonra Mübarek Şah, 1271 yılında Barak'a karşı Kaydu'yu destekledi. Ancak kısa süre sonra Kaydu'nun başka bir düşmanı olan İl Hanı Abaka'ya destek verdi. Mübarek Şah 1276 yılında Abaka Han için İran'ın güneydoğusunda yaptığı bir akın sırasında öldü. Alku Han'dan sonra 1266 yılında Çağatay Hanı olarak yeniden tahta çıkan Barak, Kubilay'ın temsilcisini görevden alıp yerine kendi valilerinden biri atadı. Kubilay Han, çatışmayı sona erdirmek amacıyla 1268'de Barak'ın hanlığını tanıdı. Kaydu, Altın Orda Hanı Mengü Temir'in yardımıyla Barak'ı yendi. Barak, önce Samarkent'e, ardından da Buhara'ya kaçtı. Kubilay ile olası bir çatışma tehlikesi nedeniyle Kaydu, Barak'la 1269 yılında barış yaptı. Maverâünnehir'in üçte ikisi Barak'a verilirken, diğer üçte biri Kaydu ile Mengü Temir'e kaldı. Kaydu, Buhara çevresindeki bölgenin kontrolünü de ele geçirdi ve Barak'ın 1270 yılında başlayan İl Hanlığı'na saldırısı sırasında ona asker sağladı.

Ancak Barak, aynı yıl Herat'ta İlhanlılara karşı büyük bir yenilgiye uğradı. Yaralı bir halde Buhara'ya kaçarken, ordusunun çoğu İl Hanlığı'na katıldı. Bunun üzerine Kaydu, Barak üzerine büyük bir ordu gönderdi. Ordu Barak'ı kuşattığında, Barak'ın önceki gece öldüğü ortaya çıktı. Barak'ın generallerinin çoğu daha sonra Kaydu'ya katıldı. Çağatay Hanları böylece sonraki otuz yıl boyunca Kaydu'nun kuklaları oldular. Ancak Barak'ın ölümünden sonra oğulları uzun bir süre Kaydu'ya karşı savaşmaya devam etti.

1271 yılında Negü Bey, Kaydu tarafından Çağatay Hanlığı'nın başına getirildi. Ancak tahta çıktıktan bir yıl sonra Kaydu'ya karşı ayaklandı. [Negü 'nasıl / niçin' demektir.] Kaydu, Negü Bey'e karşı bir ordu gönderince, Negü Bey doğuya kaçmak zorunda kaldı ve kısa süre sonra Boğa Temir tarafından öldürüldü. Daha sonra yerine Boğa Temir geçti, ancak kısa bir süre sonra hastalığa yakalanınca egemenliğini kuramadı ve Barak'ın oğulları ile İl Hanlığı ordularının baskınlarına karşı çaresiz kaldı. Kaydu, Orta Asya'yı kasıp kavuran Barak'ın oğulları arasında barışı sağlamak amacıyla 1282 yılında Barak'ın ikinci oğlu Tuva'yı, Çağatay Hanlığı'nın başına atadı. [Tuva 'yasak / engel' demektir.]

Tuva birkaç yıl önce, 1275 yılında Uygur bölgesinde Kubilay Han'ın bir ordusunu yenmişti. Ertesi yıl, Kaydu ile Tuva, Beşbalık'a karşı bir akın başlatarak oradaki Büyük Hanlık ordusunu yenip şehri ele geçirdi. Bu ağır saldırının ardından İdi Kut Beyliği Çungarya'yı yitirdi. Uygur hanı İdikut Koçkar, Çungarya'yı başkent Beşbalık'taki tüm halkı Kara Koca'ya yerleştirildi. [Koçkar 'koç' demektir.] Çungarya'daki tüm Uygur şehirleri, bu saldırılar sonucunda halk tarafından terk edilerek örenliğe dönüştü. Tuva 1276 yılında Kara Koca'yı altı ay boyunca 120 bin kişilik bir orduyla kuşattı, ancak şehri ele geçiremedi. Sonunda İdi Kut Koçkar, kızını Tuva ile evlendirip onatölek (tazminat) ödeyerek kuşatmayı kaldırabildi. Kısa bir süre sonra

İdikut Koçkar, Kaydu ordularıyla yaptığı bir çarpışmada öldü. İl Hanlığı teginleri batıda birbiriyle kavga ederken Tuva, Kaydu'nun oğlu Çapan'ın yardımıyla Horasan ve Mazenderan'ı ele geçirdi. Dönüş yolunda birçok şehri yağmaladı. Kısa süre sonra Kaydu onu Orta Asya'ya geri çağınca, akınları sona erdi. Tuva, 1298 yılında Büyük Hanlık ordularına saldırdı. Ancak geri çekilirken yenildi. 1300 yılında Büyük Hanlık orduları Kaydu'ya karşı büyük bir saldırı başlattı. Kaydu Tuva'dan yardım isteyince, Tuva önce Çağatay ordularının tükendiğini öne sürerek bunu reddetti. Sonra Kaydu'ya yardım etmeye geldi ve 1301'deki bir savaşta Kaydu yaralanarak yenildi. Kısa bir süre sonra Kaydu öldü ve ardından siyasi durum değişti. Tuva, Kaydu'nun yerine geçen oğlu Urus yerine Kaydu'nun öteki oğlu Çapar'ı seçti. Çapar, Tuva'nın çabalanyla 1303'te tahta çıktı. Tuva, Çapar'ın büyük kağan Temir Han'a boyun eğmesi için ısrar etti.

Kısa bir süre sonra Tuva, Temir Han ile çatışmayı sona erdirdi. 1304 yılında Tatar hanlıkları arasında barış yapılarak, tüm Tatar hanlıklarının karıştığı 1260'lardan beri 30 yıldan fazladır süren Kaydu-Kublay savaşına son verildi. Ardından Tuva, Hindistan'a ortak bir Tatar saldırısı önerdi, ancak bu saldırı gerçekleşmedi. 1306 yılında, Tuva ile Çapar arasında toprak yüzünden çatışma çıktı. Tuva aynı yıl, Büyük Hanlık sınır komutanı Kayşan'ı, Çapar'ın kardeşi Urus'a birlikte saldırıya ikna etti. Büyük Hanlık, Tuva'ya yardım için büyük bir ordu gönderince, Çapar teslim oldu. Tuva'nın topraklarının kuzeydoğu bölümü Büyük Hanlık'a bırakıldı.

Tuva önce Çapar'a küçük bir alan ve maaş verdi, ancak daha sonra onun adamlarının çoğunu öldürerek, 1307 yılında Çapar'ı görevden alıp yerine onun kardeşi Yanga Çur'u atadı. [Yanga 'kahraman' demektir, çur / çor komutanlara verilen sandır.] Yanga Çur'un topraklarının bir kısmı bölünerek Küyük Han'ın torunu Tügme'ye verildi. [Tügme 'düğüm' demektir.]

Aynı yıl Tuva öldü ve yerine oğlu Könçek geçti. [Könçek 'düzgün / adil / üzerinde derisi olan (günümüz deyimıyla "omurgalı / dik duran") anlamına gelir.] Könçek tahta çıktıktan bir yıl sonra öldü. Tuva, Çağatay Hanlığını 1271'den beri süren Kaydu ve oğullarına baş eğmekten kurtarmak için uzun bir kavga verdiyse de, Kaydu'nun oğulları Çağatay Hanlığı için sorun oluşturmamayı sürdürdü. Kırk yıla yakın bir süre sonra, hanlığın doğu kısmı bölünerek, 1360'larda batı hanları Temir Küregen (Emir Timur) tarafından kukla hanlara dönüştürüldü.

Könçek'in ölümünün ardından iktidarı Talıku ele geçirerek han oldu. [Talıku, 'yağmalanmış / talan etmiş' demektir.] Bir yıl (1308-1309) iktidarda kalabilen Talıku, Müslüman olarak halkını İslam'a geçirmeye çalıştı, ancak bu davranışı bir ayaklanmaya yol açtı. Muhallifleri Tuva'nın oğlu Kepek'i han seçti ve Kepek, 1309'daki savaşta Talıku'yu yendi. [Kepek 'örnek / model' anlamına gelir.] Bunun üzerine Kaydu'nun oğulları Yanga Çur, Urus, Çapar ve Tügme Kepek'e saldırdı. Almalık yakınlarında yapılan savaşta Kepek, Kaydu'nun oğullarını yendi. Bunun ardından Çapar, Büyük Kağan'a teslim olmaya karar verdi. Ögedey torunlarının son umutlarını söndüren bu savaştan sonra Çağatay torunları bir kurultay toplayarak burada, tahta Kepek'in kardeşi Esen Boğa'yı han seçtiler. Bu sırada büyük kağan'ın sarayında olan Esen Boğa, Çağatay Hanlığı'nın tahtına çıkması için çağrıldı.

Esen Boğa, yönetiminin büyük bölümünü Büyük Hanlık ve İl Hanlığı ile çatışarak geçirdi. Ancak Büyük Hanlık orduları 1314 yılında Esen Boğa ordularını iki kez geri püskürttü. Esen Boğa 1314 yılında Kepek'i İl Hanlığı'na saldırması için ordunun başına getirdi. Kepek, Ceyhun'u geçerek İl Hanlığı ordusunu yendi. Çağatay ordusu daha sonra Herat'a kadar ilerledi. Ne varki daha sonra doğudan gelen Büyük Hanlık saldırısını püskürtmek için yardıma gerek duyan Esen Boğa tarafından geri çağırıldı. Kısa bir süre sonra bir Çağatay tegini olan Yasağur,

Kepek'in yanından kaçarak İlhanlılar'ın Çağataylıları yermesine yardım etti. Ödül olarak İl Hanı Ölceytü, Yasağur'a Afganistan'da toprak verdi. [Yasağur 'yasal' demektir.]

Esen Boğa'nın 1321 yılında ölümü ve kardeşi Kepek'in yeniden Çağatay tahtına çıkması, bölgede barışın geri gelmesini sağladı. Kepek ilk olarak, Yasağur'a saldırarak onu yendi ve öldürdü. Kardeşi Esen Boğa'nın tersine Kepek, Büyük Kağan'la herhangi bir çatışmadan kaçındı ve 1323 yılından sonra ona vergi ödedi. Bir ara bir sınır çatışması patlak verdiğinde, büyük kağan Kegegen Han'a teslim oldu. Bunun dışında Kepek'in ikinci yönetimi büyük ölçüde barışçıl geçti. Tüm hanlık için standart bir madeni paranın benimsenmesi Kepek döneminde başladı. Kendisi için de, bugünkü Özbekistan'da Karşı adında bir başkent kurdu. 1326 yılında Kepek öldü ve yerine kardeşi Elçigidey geçti.

Tuva'nın oğlu olan Elçigidey, 1326-1329 yılları arasında süren Büyük Hanlık içindeki iç savaşa kanıştı. Bağlaşi Kutugtu Han, 1329 yılında büyük kağan olarak tahta çıktı, ancak bundan kısa bir süre sonra kuşkululu bir biçimde öldü. Yeni büyük kağan Tuğ Temir, öfkesini yatıştırmak için ona kağanlık mührü ile komutanı Naymantay'ı göndererek üstünlüğünü gösterdi. Kısa bir süre sonra Elçigidey kardeşi Tuva Temir tarafından devrildi. Tuva Temir'in yönetimi bir yıl kadar sürdü ve ardından kardeşi Tarmaşirin tarafından devrildi. [Tarmaşirin, 'parçalayan sert' anlamına gelir.]

1331-1334 yılları arasında hanlık yapan Tarmaşirin, tahta çıkmadan önce 1327 yılında Hindistan'daki akınlarıyla ünlüydü. İl Hanlığı'na saldırılar yaptı, ancak bu saldırıları başarısız oldu. Büyük Hanlık'a vergi ödemeyi sürdürdü. Tarmaşirin, Çağatay Hanlığı'nın İslamiyete geçen önemli hanlarından biriydi. Müslüman olduktan sonra Alaaddin adını da aldı. İslam'a dönüşü, ezici çoğunluğu Tengrici olan Tatar soyluları arasında pek iyi karşılanmadı. Tarmaşirin, Harezm şehirlerinde yaşa-

mayı yeğlediği için Yasa'yı terk etmekle suçlanarak görevden alındı. Daha sonra Samarkent yakınlarında Çağatay teginleri tarafından öldürüldü.

Tarmaşirin'in ölümünün ardından Tuva Temir'in amcası Buzan, hanlığı ele geçirdi. [Buzan / Bozan 'umutlu / sağlam' demektir.] 1334-1335 yılları arasında Müslüman teginler Buzan'ı devirdi ve bir süre sonra, 1338 yılında kendi ailesi tarafından öldürüldü. Yerine küçük kardeşi Yesün (Esen) Temir geçti. Hanlığı ele geçirmek için kardeşini zehirlediği söylenen Esen Temir, Tengriciydi. Yaptığından pişman olunca kardeşinin ölümünden annesini suçladı ve vicdan azabından aşırın içki kullanmaya başladı. 1342 yılında Ögedey soyundan Ali Sultan tarafından devrildi.

Ali Sultan olarak da bilinen Ali Halil, ikinci büyük han Ögedey'in oğlu Kadan'ın torunuydu. Ali Sultan, Esen Temir'in ordasına (sarayına) saldırarak tahtı ele geçirdi. Kaydu ve oğlu Çapar'ın egemenliğinden sonra Çağatay Hanlığı üzerindeki Ögedey egemenliğini yeniden kuran son kişi oldu. Müslümanlar dışındakilere zulmeden Ali'nin bir yıllık hanlığı döneminde İslam, Çağatay Tatarlarına tümüyle yayıldı. Ardından, Çağatay Hanı Barak'ın torununun torunu olan Muhammed tahta geçti (1342-1343). Hakkında pek bir şey bilinmeyen Muhammed, hanlık içindeki siyasi çözülmeyi durdurmaya çalıştı.

Muhammed'den sonra tahta geçen Kazan, 1310' yıllarında isyan eden Çağatay tegini Yasağur'un oğluydu. Tahta geçince, hanlık içindeki gücünü artırmaya çalıştı. Bu önlemler, Afganistan'a yerleşmiş olan Karağunas (Negüderi) Tatarlarının önderi Emir Kazgan'ın desteğini alan soyluların öfkesine yol açtı. [Kazan ve Kazgan 'kazarınmış' demektir.] Kazan ile Kazgan 1345 yılında savaşa girdi. Kazan, Demir Kapı'nın kuzeyindeki bir savaşta Kazgan'ı yendi. Yenilen ve yaralanan Kazgan geri çekildi, ancak Kazan kışı Karşı'daki sarayında geçirmeye karar verince, bu durum Kazgan'ın gücünü yeniden toparlamasına

yol açtı. Ertesi yıl Kazgan yine, Kazan'ın ordusuyla savaşarak onu yendi. Kazan savaş sırasında öldürüldü.

Kazan'ın ölümü, Harezm'deki Çağatay egemenliğinin 1360'tan 1363'e kadar olan kısa bir süre dışında, sonunu getirdi. Emirler hanlığın kontrolünü ele geçirdi ve hanlar yalnızca sözde egemen oldular. Bir sonraki han Danişmendçi, Kazgan'ın bir kuklası olmuştu. Danişmendçi (1346-1348) Çağatay hanlığının Ögedey soyundan gelen ikinci hanıydı. 1346'da, Karağunaların önderi ve hanlığın denetimini ele geçirmiş olan Emir Kazgan tarafından Hanlığa getirildi. İki yıl sonra da Kazgan onu idam ettirdi ve yerine Çağatay soyundan Tuva'nın torunu Bayan Kulu'yı tahta çıkardı.

1348'de iktidara gelen Bayan Kulu, sonraki on yıl boyunca, çok az yetkiye sahip olan bir kukla olarak kaldı. 1358'de Kazgan öldürüldü ve yerine oğlu Abdullah geçti. Kısa bir süre sonra, Abdullah, Bayan Kulu'yı öldürerek yerine Şah Temir adında yeni bir kukla seçti. Bayan Kulu'nun ölümü, Abdullah'ın düşmanları tarafından aynı yıl içinde devrilmesine neden oldu. Orta Asya'da yaşayan Türklerin çoğu 14. yüzyılda İslam'a geçti. Abdullah bir Müslüman ve Horasan şeyhi Saif el Din Boharisi'nin sadık bir yandaşıydı, ancak hanlık içindeki konumu zayıftı. Aynı yıl Hacı Bey ile Buyan Suldus onu iktidardan uzaklaştırdı. Daha sonra Buyan Suldus emir olurken, Şah Temir'i öldürdüler.

1346'da Kazan Han öldürüldükten sonra Çağatay Hanlığı bir dönüşüm geçirdi. Batıda (Maveraünnehir), Karağunas beyleri, boyların denetimini ele geçirdi. Beyler, Cengiz Han'la bir soy bağı kurabilmek için torunlarından birkaçını tahta çıkardı, ancak bu hanlar gerçek bir güce sahip değillerdi. Bu arada hanlığın doğu kesimi, hanların zayıflayan gücünün bir sonucu olarak birkaç yıldır büyük ölçüde özerkti. Bu doğu kısmı Maveraünnehir'in tersine Tengriciydi. Bu dönemde hanlığın doğu kesimindeki en güçlü aile, Tuğlat beyleriydi. Kaşgar, Aksu, Yar-

kend ve Hotan içinde olmak üzere birkaç önemli şehri elinde tutan Tuğlatlar hanlara bağlıydı. Yaklaşık 1347' de Tuğlat beyi Bulacı, Maveräünnehir'deki durumu gördükten sonra, kendi seçeceği bir hanı yetiştirmeye karar verdi. Bu da Tuğluk Temir oldu. Hanlığa geçen Esen Boğa'nın oğlu Tuğluk Temir (1360-1363), ülkeyi İslam'a dönüştürdü. Tuğluk Temir, 1360 yılında Maveräünnehir'e saldırdı. Boy beylerinin çoğu ona desteklerini bildirdiler. Desteklemeyenler ise kaçtı. Bunun üzerine Tatarlar, Hacı Bey'in eski topraklarını yönetecek başka birini bulmaya karar verdiler. Hacı Bey'in kendilerine teslim olan genç yeğeni Temir Küregen (Emir Timur) üzerinde anlaştılar. Bu, Temir Küregen'in Timur İmparatorluğu'nun emiri olarak iktidara gelmesinin ilk adımıydı. Tuğluk Temir, Tatar beyleri arasında çıkan bir anlaşmazlığın ardından kısa süre sonra Maveräünnehir'den ayrıldı. Ancak 1361'de ordusu bölgeye ikinci kez girdi. Bu kez han, bölge beylerini devirmeye ve gücü kendi elinde merkezileştirmeye karar vermişti. Emir Bayazıd ve Buyan Suldus da dahil olmak üzere birkaç beyi idam etti.

Karağunas Emiri Hüseyin karşı çıkınca Tuğluk Temir, Ceyhun'un güneyinde bulunan geniş toprakları işgal ederek Hüseyin'i savaşa yendi. Emir Hüseyin kaçınca, Tatar ordusu onu takip etmek için güneye Kunduz'a kadar ilerledi ve bölgeyi yağmaladı. Beylerin (emirlerin) gücünü yok eden ve Çağatay Hanlığı'nı yeniden birleştiren Tuğluk Temir, oğlu İlyas Koca'yı Maveräünnehir valisi olarak atadı. Ali Sultan'ın tersine, Tuğluk Temir diğer dinlere ve aydınlara karşı hoşgörölü davrandı, ancak kısa bir süre sonra 34 yaşında öldü.

1363 yılında hanlığa Tuğluk Temir'in oğlu İlyas Koca geçti. Daha önce birçok kişi yapılan baskılara karşı çıkmıştı. Bunlar arasında, Karağunalardan Emir Hüseyin ile Barlaslı Emir Timur (Temir Küregen) da vardı. Birlikte İlyas Koca'ya bağlı yerel boylarla savaşarak onları Taş Köprü Savaşı'nda yenmişlerdi. 1365'te İlyas Koca, Maveräünnehir'e dönerek, Taşkent sa-

vaşında Emir Hüseyin ile Emir Timur'u yendi. Ancak Samarkent'in kapılarının önüne geldiğinde şehir sakinleri girmesine izin vermedi. Kuşatma sırasında atlar arasında çıkan bir veba salgını, İlyas Koca'nın yeniden bölgeden ayrılmak zorunda kalmasına yol açtı. 1368'de İlyas Koca öldü. Tuğlat emiri Kamar el Din daha sonra hanlığı ele geçirdi. İlyas Koca'nın ölümünden de sorumlu olan Kamar el Din, kaçarak saklanan kardeşi Hızır Koca dışında, İlyas Koca'nın ailesinin çoğunu öldürdü. 1364'ten 1370'e kadar hanlık yapan Kabul Şah, Emir Hüseyin tarafından tahta çıkarıldı. Kabul Şah, hanlığı sırasında Emir Hüseyin'in kuklası olarak kaldı ve 1370'te, hanlığın denetimini Emir Hüseyin'in elinden alan Emir Timur tarafından idam edildi. Bundan sonraki Çağatay hanları Emir Timur'un kuklası oldular.

Çağatay Hanlığı

Timur İmparatorluğu

Emir Timur (Temür Küregen), 1363 yılından başlayarak çeşitli bağlaşıklarla başta Maverünnehir ve Horasan olmak üzere Orta Asya'daki topraklarının büyük bölümlerini ele geçirerek, 1370 yılında bölgenin yöneticisi olarak ortaya çıktı. Çağatay hanı Ögedey soyundan Soyurkatmış adına davranarak sonraki yıllarda Maverünnehir ve Harezmi egemenliği altına aldı. [Soyurkatmış 'sundurmuş', soyurkamak 'sunmak' demektir]

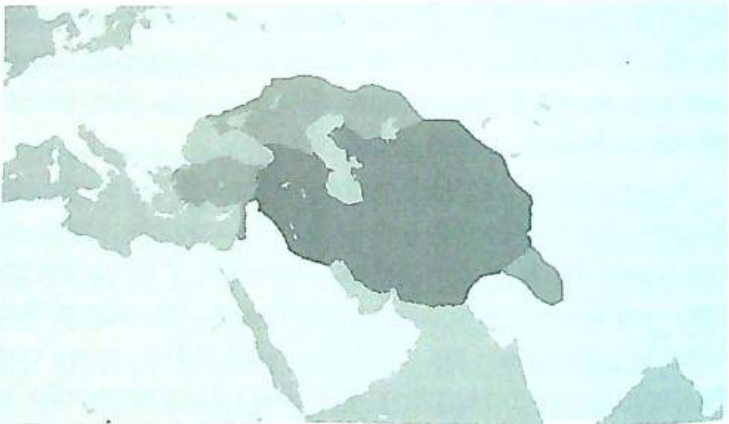
Ancak Han yalnızca törensel bir figürdü ve Timur, devlet içindeki tüm gücü elinde tutuyordu. Soyurkatmış'ın 1384 yılında ölümü üzerine Timur, yerine onun oğlu Sultan Mahmud'u getirdi. Mahmud'un kızı Urun Sultan, Timur'un oğlu Miran Şah ile evlendi. Zaten Timur, 1360'larda batı Çağatay Hanlığı'nın kontrolünü ele geçirmişti ve emir olarak sözde hana bağlı iken, gerçekte yalnızca kukla yöneticiler haline gelen hanları seçiyordu. Batı Çağatay hanlarına 15. ve 16. yüzyıllarda sürekli olarak Timurlu beyler egemen oldu. Timur, 1380'de İl Hanlığı'nın ardılı olan devletleri ele geçirerek batıya doğru bir akın başlattı. 1389'da Taciklerin kurduğu Kartidlileri Herat'tan çıkararak İran içlerine ilerledi. Bu akın, 1387'de İsfahan'ın ele geçirilmesine, Muzafferlielerin 1393'te Şiraz'dan çıkarılmasına ve Calayirlerin Bağdat'tan sürülmesini yol açtı.

Gürcistan'daki başanlı akının ardından 1394-1395 yılları arasında Altın Orda'yı yendi ve ardından Kafkasya'daki egemenliğini güçlendirdi. Altın Orda hanı Toktamış, bölgede Timur'un en büyük rakibiydi. Ayrıca 1398'de günümüz Pakistan'ındaki Multan ve Dipalpur şehirlerine de boyun eğdirdi. Timur, kuzey Hindistan topraklarındaki Delhi Sultanlığı'nı Tuğlak hanedanının yerine Seyyid hanedanından Hızır Han'a verdi. 1400-1401'de Halep, Şam ve Doğu Anadolu'yu ele geçirdi, 1401'de Bağdat'ı ele geçirdi ve 1402'de Ankara Savaşı'nda Osmanlıları yendi. Osmanlı İmparatorluğu iç savaşa sürüklenirken, Timur zamanının en büyük imparatoru oldu. Bu arada, Samarkent'i büyük bir başkent haline getirdi.

Timur, oğullarını ve torunlarını imparatorluğunun değişik bölgelerinin valiliklerine atadı. 1405'teki ölümünden sonra, aile kısa sürede içinde anlaşmazlıklar ve iç savaşların pençesine düşerek, valiliklerin çoğu bağımsız hale geldi. Bununla birlikte, Timurlu yöneticiler Orta Asya, İran, Mezopotamya, ve Azerbaycan'ın büyük bir kısmına, Afganistan, Pakistan ve Hindistan'ın da küçük kısımlarına egemen olmaya devam ettiler.

Ancak Doğu Anadolu ve Kafkas topraklarını 1430'larda Kara Koyunlular'a yitirdiler. Timurluların dördüncü sultanı Şahruh Mirza, İran'a açılmayı hedefleyen Kara Koyunlularla savaştı. Ancak Kara Koyunlu beyi Cihan Şah, 1447'den sonra Timurluları doğu İran'a sürerek, 1458'de kısa süreliğine Herat'ı işgal etti. Cihan Şah'ın ölümünden sonra Ak Koyunlu Beyi Uzun Hasan Kara Koyunlu topraklarını ele geçirdi.

Timurluların gücü, 15. yüzyılın ikinci yarısında hızla azaldı. Ak Koyunlular, İran'ın çoğunu Timurluların elinden aldı. 1500'lü yıllara gelindiğinde bölünmüş olan Timurlular, İmparatorluğun topraklarının çoğunun denetimini yitirdiler ve sonraki yıllarda tüm cephelerde geri püskürtüldüler. İran, Kafkasya, Mezopotamya ve Doğu Anadolu sonraki on yılda Şah İsmail tarafından kurulan Şii Kızılbaş (Safevi) Devleti'nin eline geçti. Orta Asya topraklarının çoğu, 1505 ve 1507'de Buhara Hanlığı'nı kuran Muhammed Şeybari tarafından ele geçirildi. Kabil'de Timur'un soyundan gelen Babur Şah'ın 1526 yılında kurduğu devlet, Hindistan'a yayılarak imparatorluğa dönüştü. 17. yüzyılda, Babur İmparatorluğu Hindistan'ın çoğunu yönetti, ancak sonraki yüzyıl sonunda geriledi ve 1857 yılındaki ayaklanmaların ardından İngiliz İmparatorluğu tarafından yıkıldı.

Timur İmparatorluğu

İl Hanlığı

Külegü, 1215 yılında Cengiz Han'ın oğullarından Tuluy'un oğluydu. Külegü'nün kardeşi Mengü Han 1251 yılında büyük han olarak atanmıştı. Mengü, Külegü'yü Güneybatı Asya'da kalan Müslüman devletleri ele geçirmek için büyük bir Tatar ordusuna komuta etmekle görevlendirdi. Külegü yaptığı akınlarla Güney İran'daki Lorlara boyun eğdirdi, Nizari İsmailî devletini (Haşhaşiler) yıktı, Bağdat Abbasi Halifeliği'ni ele geçirdi ve Suriye'deki Eyyubi Devleti'ni ortadan kaldırdı. Mengü Han Külegü'ye, boyun eğenlere nazik davranmasını, boyun eğmeyenlerin ise yok etmesini buyurmuştu.

Külegü, o güne kadar toplanmış en büyük Tatar ordusuyla yürüdü. 1255 yılında Maveratünnehir'e vardı. İran'a girince, Lorlara kolayca baş eğdirdi ve Haşhaşilerin ele geçirilemeyen Alamut kalesini kuşattı. Haşhaşiler, 1256 yılında carlarının başışlanması koşuluyla kaleyi savaşmadan teslim ettiler. Ancak Haşhaşiler tutuklanarak öldürüldü. Külegü Han, Baycu'ya Anadolu'ya girmelerini buyurarak Azerbaycan'ı merkezi üs olarak seçti. [Baycu 'Bay Çur' sözlerinden dönüşmedir.] Tatar orduları 1257 yılında Bağdat'a doğru yola çıktı. Şehre yaklaştıktan sonra, Dicle'nin hem doğu hem de batı yakasındaki şehri kuşatmak için güçlerini ikiye böldü. Külegü Arapların teslim olmalarını istedi, ancak halife El Mustasim bunu reddetti. Saldıran Tatarlar, su dolu hendekleri kırarak Arap ordusunun arkasını sular altında bıraktı. Arap ordusunun çoğu kılıçtan geçirildi ya da boğuldu. Bunun üzerine Halife barış istedi, ama reddedildi. 1258 yılında Bağdat teslim oldu. Külegü, 13 Şubat'ta şehre girdi.

Türklerin Bağdat'ta 90 bin ila 200 bin kişiyi öldürdüğü, kütüphaneleri yıkap kitapları yok ettikleri öne sürülür. Ancak bunları kanıtlayan hiç bir kayıt yoktur. Yüz yıllar sonra olayları yazan Arap ve diğer Müslüman tarihçiler ya kendi aralarında

çelişkiye düşmüşler ya da kütüphaneler hakkında en küçük bir bilgi bile vermemişlerdir.²⁵ El Kalkaşendi (öl. 1406) halifenin öldürülmesinden sonra kitapların bilinmeyen bir biçimde kaybolduğunu yazmıştır. İbn Haldun (öl.1406), Bağdat'ta öldürülen insan sayısına, çatışma öncesi ve sonrası ortaya çıkan Arap iç çekişmelerine ilişkin bilgilendirmelerden sonra Bağdat kütüphanesindeki tüm kitapların Türkler tarafından Dicle'ye atıldığını söylemiş, bunun gerekçesi olarak da Arapların Sasanlı topraklarına girdiklerinde kütüphanelerde bulunan tüm kitapları aynı şekilde ırmaklara attıklarına ilişkin söylentilerin varlığından söz etmiştir. Ancak Türklerin bu olaydan haberdar olmaları ve Sasanlıların öcünü almak istemeleri hiç de inandırıcı değildir. İbn el Sal (öl.1275) ise, Tatarların atlarını koyabilmek için kitaplardan ahırlar yaptıklarını ve tuğla yerine kitapları kullandıklarını yazmıştır (!). 16. yüzyılda yaşamış olan Kutbeddin Nehrevali de, Bağdat'taki kitapların Fırat Irmağı'na atıldığını ve çok sayıda kitabın ırmak üzerinde köprü oluşturup, yayalarla atlıların gelip geçmesini sağladığını, akan kitap mürekkepleri yüzünden ırmağın renginin karaya dönüştüğünü yazmıştır (!). Oysa Bağdat, Dicle Irmağı üzerindedir.

Bir çok tarihçi, Halife'nin bir halıya sarılıp atlara çiğnetilerek öldürüldüğünü yazar. Bu da doğru değildir. Bu Türk geleneği yalnızca Türkler için geçerlidir ve hanedan üyesi Türklerin öldürülürken kanının akmaması için uygulanmıştır. Tengricilik geleneğinde, kanı toprağa değen kişinin ruhunun göğe yüksemeyeceğine inanılmıştır. Bu nedenle Türk hanedan üyeleri ya halıya sarılıp atlara çiğnetilerek, ya sırtı kırılarak ya da yay kırıyla boğularak öldürülmüştür. Hanedan üyelerini genellikle yay kırı ile boğarak öldürme geleneği, İslam sonrasında da sürmüştür. Oysa Marco Polo, Halife'nin ölümünü şöyle yazar: "Halife kuşatıldı ve esir alındı. Şehir fatihe teslim oldu. Ulaü [Külegü] şehre girdikten sonra büyük bir şaşkınlıkla altınla

²⁵ Metin Yılmaz, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 8 Sayı: 18.

dolu olan bir kule buldu. Halifeyi çağırıldı ve önce açgözlülüğü nedeniyle onu azarladıktan sonra... aynı kulede nızsız olarak kapatılması için buyruk verdi ve [halife] servetinin ortasında çok geçmeden sefil bir biçimde [açlıktan] varoluşunu sona erdirdi.”²⁶

1260 yılında Tatar orduları Türk Eyyubilerin egemenliğinde olan Suriye'yi ele geçirdi. Halep'i Ketboğa komutasında kuşatma altında alarak ele geçirdiler. Son Eyyubi sultanı Nasır Yusuf, aynı yıl Külegü Han tarafından öldürüldü. Mısır'daki Kölemen Devleti'ni de ele geçirmek isteyen Külegü, Kölemen Sultanı Kutuz'a şehri teslim etmesi için bir mektup gönderdi. [Kutuz 'azmış' demektir.] Daha sonra, Ketboğa komutasında 20 bin kişilik bir ordu bırakarak İran'a çekildi ve oradan büyük kağan seçimi için Karakurum'a gitti. Bölgede küçük Tatar ordusunun kaldığını öğrenen Kutuz, Filistin'e akın etti. Daha sonra Suriye'deki Kölemen komutanı Baybars ile birleşti. Kölemenler bölgedeki Haçlılarla düşman olmalarına karşın, ateşkes yaptılar. Haçlılar, Kölemenlerin Haçlı topraklarında herhangi bir engel olmaksızın kuzeye doğru yürütmelerine ve toparlanma için Akka yakınlarında kamp kurmalarına bile izin verdiler. Tatarların 1260 yılında Ürdün Irmağı'nı geçtiği haberi gelince, Kutuz ile Baybars'ın Kıpçaklardan oluşan orduları Ayn Calut'a doğru ilerledi. Bu savaşta Tatar ordusunun neredeyse tümü öldürüldü ya da tutsak alındı.

Kardeşi Kubilay büyük kağan seçildikten sonra, Külegü 1262 yılında topraklarına geri döndü. Kölemenlere saldırmak ve Ayn Calut'taki yenilginin öcünü almak için ordularını topladığında, bunun yerine Batu Han'ın kardeşi Berke ile iç savaşa sürüklendi. İslama geçmiş olan Altun Orda Hanı Berke, Külegü'nün Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından Kölemenlerle bağlaş kurmuştu. Nogay Han önderliğinde Külegü'nün topraklarına

²⁶ Thomas Wright, The Travels of Marco Polo, the Venetian. PDF, s. 43.

bir dizi baskın başlattılar. Altın Orda'nun 1263 yılında Kafkasya'nun kuzeyine saldırısında Külegü ağır bir yenilgiye uğradı. Bu olay, Tatarlar arasındaki ilk açık savaşı ve Tatar Kağanlığı'nun parçalanmasının başlangıcı oldu. Misilleme olarak Külegü, Berke'nin Ortak'ını katletti. [Ortak, çok sayıda tacirin ortaklaşa kurduğu büyük ticaret kervanı demektir.]

Bunun karşılığında Berke de aynısını yaptı. Külegü Han, Ocak 1265 yılında hastalanarak öldü ve Urmıye Gölü'ndeki Şahi Adası'na gömüldü. Mezarı hiç bulunamadı.

Külegü'den sonra tahta çıkan Abaka da babası gibi bir Tengriciydi. [Abaka / Apaga 'amca' ve 'istenilen / arzu edilen' anlamlarına gelir.] Tebriz'i başkent yapan Abaka, tımar ve valilikleri yeniden düzenledi. İl Hanlığı ile Altın Orda Hanlığı arasındaki savaş, Abaka döneminde de sürdü. Abaka taht çıktıktan kısa bir süre sonra Kölemenlerle bağlaşıklık olan Altın Orda Hanlığı, İl Hanlığı'na saldırdı. Berke Han, Kölemenlerin elindeki Suriye'yi ele geçirmesini önlemek için Abaka'nın dikkatini onun topraklarına saldırarak dağıtmaya çalışıyordu. Çatışmalar, 1267 yılında Berke'nin ölümüne kadar sürdü. Büyük Han Kubilay, iç savaşı durdurmak için uğraşıyordu. Kubilay'ın etkisi nedeniyle Altın Orda hanı Mengü Temir, Abaka'ya büyük bir saldırı başlatamadı. Ancak Mengü Temir, Kutuz'dan sonra Kölemen sultanı olan Baybars'la birlikte Abaka'ya saldıracağını ve ele geçirilen bölgeleri paylaşacağını vaat ederek bir bağlaş kurdu. Aynı zamanda da, Abaka Han'ın Çağatay Hanı Barak'ı yenmesi üzerine Abaka'yı kutlamak için elçi gönderdi.

Ögedey'in torunu Kaydu, Batu'nun torunu Mengü Temir ve Çağatay Hanı Barak, Talas'ta büyük kağan Kubilay Han ve Abaka'ya karşı bağlaş kurarak, Kaydu'yu büyük kağan olarak atadılar. Kaydu-Kubilay savaşı onlarca yıl sürdü. 1270 yılında Çağatay hanı Barak, Herat şehrinde Abaka'ya karşı yeni bir savaş başlatarak İran'ı ele geçirmeye çalıştı. Ancak Abaka başarılı bir savunmayla karşılık verdi. Ayrıca Barak'ın kuzeni Te-

güder'i Gürcistan'da yendi. Abaka, ertesi yıl Çağatay Hanlığı'na bir ordu göndererek karşılık verdi ve Buhara ile çevresini yağmaladı. Abaka ile Çağatay noyanları yönetimindeki Karağunas arasında 1280 yılına kadar ufak çaplı çatışmalar yaşandı. Abaka Han 1281 yılında Fırat'ı geçip Halep'i ele geçirdi ve Humus'a kadar ilerledi.

Kölemen sultanı Baybars 1277'de öldükten sonra Abaka Han, Suriye'ye karşı yeni bir saldırı başlattı. 1280 yılında Bağras, Darbsak ve Halep'i ele geçirdi. Ardından 1281 yılında Kölemenlere karşı bir saldırı başlattı, ancak Kölemen sultanı Kalavun tarafından geri püskürtüldü. Abaka, 4 Nisan 1282 yılında Hamedan'da öldü. 1285 yılında, maliye bakanı Şemseddin Cuveyni onu zehirlemekle suçlandı. Abaka'nın ölümünden sonra yeni İl hanının seçilmesi için yapılan Kurultay'da üç aday vardı. Bunlar Abaka'nın kardeşleri Tegüder ile Mengü Temir ve oğlu Argun'du. [Tegüder 'söz tutan', Argun 'damızlık at / yarış atı' demektir.] Teginlerin ve soyluların çoğu tarafından desteklenen Tegüder, İl hanı seçildi. Tegüder bir süre sonra İslama geçerek Ahmed adını da aldı. Küçük kardeşi Kongurtay'ı Anadolu Valiliğine atadı. [Kongurtay 'kumral olan' demektir.]

Bir Tengrici olan Argun'un hoşnutsuzluğu artınca Tegüder, teginlerin ve beylerin desteğini kazanmak için Horasan'a gitti. Aynı zamanda da kardeşi Kongurtay ile Argun'un potansiyel birliğinden kuşkulanmaya başlayarak, Kongurtay'ı komplo yapmakla suçladı. Kongurtay, Tegüder'in damadı Alınak tarafından 17 Ocak 1284'te tutuklanarak ertesi gün öldürüldü. Tegüder bir kaç beyi tutuklayıp, Argun'un üzerine Alınak komutasında 15 bin kişilik bir ordu gönderdi. Kendisi de ana ordu-suyla Alınak'ı izledi. Argun, Kazvin'in güneyinde, Alınak'ı yenerek Horasan'daki topraklarına geri çekildi. Daha sonra Argun ateşkes istediye de, Tegüder bunu kabul etmedi. Argun, oğlu Kazan ("Gazan") önderliğinde Tegüder'e bir heyet göndererek yeniden ateşkes isteyince, Tegüder Argun'un kar-

deşi Kayaktu'yu rehin olarak göndermesi koşuluyla ateşkesi kabul edeceğini bildirdi. [Kayaktu 'kayalık / kaya gibi' demektir.] Bunu kabul eden Argun, kardeşini iki beyle birlikte Tegüder'e gönderdi.

Tegüder buna karşın yine düşmanlığını sürdürerek Argun'un üzerine ilerlemeye devam etti. Argun, 7 Temmuz'da 100 kişiyle birlikte bir kaleye sığındı. Ancak dört gün sonra Alınak'a teslim olmak zorunda kaldı. Bu arada Tegüder'le anlaşmazlığa düşen komutanı Boğa, Alınak'a saldırarak onu öldürdükten sonra Argun'u serbest bıraktı. Bunun üzerine batıya kaçan Tegüder, Altın Orda'ya sığınmaya çalışırken Boğa'nın gönderdiği bir ordu tarafından yakalanarak tutuklandı ve Argun'a teslim edildi. Tegüder, Argun başkanlığındaki bir duruşmada kardeşi Kongurtay'ı haksız yere öldürmekle suçlandı ve sırtı kırarak öldürüldü.

Argun, Tegüder'in öldürülmesinin ardından 11 Ağustos 1284'te gayri resmî olarak tahta çıktı. Taç giyme töreninden sonra tahtını borçlu olduğu Boğa'yı, hem askeri hem de sivil yönetimi elinde birleştiren sahibi divan ve emirül ümera makamları ile ödüllendirildi. Ardından Kubilay'ın resmi onayı gelince, 7 Nisan 1286'da resmi taç giyme töreni yaptı. Ancak Boğa daha sonra isyan edince, 16 Ocak 1289 yılında yakalanarak öldürüldü.

Argun, Altın Orda ile sık sık çatışmalara girdi. 5 Mayıs 1288'de Şamahu yakınlarındaki bir Altın Orda saldırısını püskürttü. 26 Mart 1289'da Derbent'e yönelik bir saldırıyı daha önledi. İki hanlık arasındaki savaş, 2 Mayıs 1290'da resmen sona erdi. Argun'un hanlığı sırasında Kölemenler Suriye'deki durumlarını sürekli olarak güçlendirdiler. Kölemen Sultanı Kalavun, Trablus gibi kimi İlhanlı uyruk devletleri olan Haçlı topraklarını geri aldı. Kölemenler kuzeydeki Margat kalesini 1285'te, Lazkiye'yi 1287'de, 1289'da da Trablus'u ele geçirdiler.

Argun, yönetiminin sonlarına doğru simyaya büyük ilgi

duymuştı. Kendisine dini konularda önerilerde bulunan Buidist lamalara yakınlık gösterdi. Ayrıca, herkesten daha uzun yaşadığını iddia eden ve Argun'a bunu sırrını verebileceğini söyleyen bir yogi ile dost oldu. Bu simyacı Argun'a kükürt ile cıva karışımı bir madde verdikten 8 ay sonra Argun hastalandı ve sağlığı kötüleşerek felç oldu. Sonunda Mart 1291 günü Ar-ran'da öldü. Zencan bölgesindeki Socas dağlarında gizli bir yere gömüldü.

Argun Han'dan sonra tahta geçen Abaka Han'ın oğlu Kayaktu Han, Tegüder döneminde Cezire'de yaşıyordu. 1284 yılında Kongurtay'ın öldürülmesinden sonra Horasan'a Argun'un yanına kaçmak zorunda kalmıştı. 1284 yılında Tegüder'le ateşkes koşulu olarak Argun tarafından Tegüder'e rehin olarak verilmişti. Daha önce Anadolu'yu yönetmişti. Anadolu Selçuklu sultanı II. Mesud'a, başta Germiyan Oğulları olmak üzere Türkmen beyliklerine karşı yaptığı akınlarda yardım etti. Bu akınlar sırasında fırsatı değerlendiren Karamanlılar, Kilikya işgal etmişlerdi. Bunun üzerine Argun, Kayaktu'yu Karaman beyi Güneri'nin üzerine göndermiş ve Kayaktu 1287 yılında Karaman Beyliği'ne saldırarak, Güneri'yi dağlara çekilmeye zorlamıştı.

Kayaktu, Argun'un öldüğünü Antalya'da bulunduğu sırada duydu. Tahtın öteki yarışmacıları yeğeni Kazan ile kuzeni Baydu'ydu. Etkili bir Tatar komutanı olan Tağaçar, Kayaktu'ya bir elçi göndererek Baydu'nun tahta geçtiğini bildirdi. [Tağaçar, Tağay Çur sözlerinden dönüşmedir; Tağay 'day' ve 'dağ gibi' anlamlarına gelir.] Bunu kabul etmeyen Kayaktu, Kurultay yapılmasını istedi. Kurultay'da Tağaçar ile kimi beyler Baydu'yu desteklerken, Baydu Ulu Yasa'ya göre tahtın erkek kardeşe ya da oğula ait olduğunu söyleyerek tahta geçmeyi reddetti. Tahtın diğer yarışmacısı Kazan, isyan ederek Kurultay'a katılmayınca tahta çıkmaya önerisini yitirmiş oldu. Sonuçta Kayaktu, 23 Temmuz 1291 yılında İl Hanı seçildi.

Tahta geçtikten sonraki Kayaktu'nun ilk buyruğu, Baydu'yu destekleyen birkaç beyi ordu komutanlıklarından alarak cezalandırmak oldu. Bir başka Baydu yandaşı olan Toğan, Horasan'a kaçarken tutuklandı. Bu arada Anadolu'da Türkmen beylerinin ayaklanması başladı. Kayaktu, Şiktur'u devletin naibi olarak atarken, Mengü Temir'in oğlu Anbarçı'yı da [Ambarcı] Rey şehrine Doğu genel valisi olarak atadı.

Kayaktu, 1291 yılında Konya'yı kuşatan Karamanlılara saldırmak üzere bir orduyla Anadolu'ya gitti. Ordusunu ikiye bölerek bir kısmını Menteşe'ye gönderdi. Kendisi de Karaman başkenti Ereğli'ye saldırdı. Ardından Eşref Oğulları Beyliği'ne saldırdı. Kayseri'ye döndükten sonra, Selçuklu orduları eşliğinde Kuzey Anadolu'daki eski Kılıç Arslan yandaşlarını cezalandırmak için komutanları Göktaş ve Giray'ı gönderdi. Bu fırsatı değerlendiren Karaman Oğulları ile Eşref Oğulları yine Konya'yı kuşattılar, ancak Kıbrıslı II. Henri, Alanya'yı 15 gemi ile kuşatınca ordularını geri çektiler. Kayaktu Denizli'yi ele geçirerek, şehri 3 gün boyunca yağmaladı. Sultan Mesud, Kastamonu'daki Çobanlıların yanısıra Kılıç Arslan'a karşı savaşmayı sürdürdü, ancak tutsak düştü. Bunun üzerine Kayaktu, komutanları Göktaş, Giray ve Anıt'ı gönderdi. Giray ile bir Türkmen beyi olan Demir Yaman Candar, Mesud'u kurtardılar. Kayaktu Han bu yardımı nedeniyle Demir Yaman Candar'a Çobanlıların şehri Kastamonu'yu tımar olarak verdi.

Kayaktu, bir gün içkiliyken kuzeni Baydu'yu aşağılayınca, Baydu oğlu Kıpçak'ı Kayaktu'nun sarayında rehine olarak bırakarak Bağdat yakınlarındaki kendi bölgesine gitti. Başta Oyrat beyi Çiçek olmak üzere bir çok bey Baydu ile birlikte Bağdat'a giderek ona desteklerini bildirdiler. Bunu duyan Kayaktu, Kıpçak'la birlikte birkaç beyi tutuklatarak Tebriz'de hapse attırdı. Kayınatası Ak Boğa ile komutanı Tağaçar'ı 1295 yılında Baydu'nun üzerine gönderdi. Ancak Tağaçar Baydu'nun yanına geçince, Kayaktu kaçmak zorunda kaldı. Tebriz'e gelen

Tağaçar, Kayaktu'yu yakaladı. Tusak alınan Kayaktu, yay kışısıyla boğularak öldürüldü.

Horasan'da bulunan Kazan, Kayaktu'nun öldürülmesinden huzursuz olmuştu. Baydu, Kayaktu'nun devrilmesine neden olan olaylar sırasında Kazan'ın uzakta olduğunu, bu nedenle beylerin onu tahta çıkarmaktan başka seçeneği olmadığını açıkladı. Baydu'nun, beylerinin elinde bir kukladan başka bir şey olmadığına inanan Nevruz Bey, Kazan'ı Baydu'ya karşı adım atmaya teşvik etti. Kayaktu'ya komplo kuran Tağaçar, Tulday, Konçukbal ve Tukul, hanlığı kendi aralarında bölüştüler. Kayaktu'nun kayınatası ve başkomutanı Ak Boğa ise öldürüldü.

Kazan, Baydu'nun Azerbaycan'daki karargahına doğru hareket etmeye başladı. Baydu'nun kuzeni Acay'ın oğlu İldar Oğul komutasındaki ordu, Kazvin yakınlarında Kazan'ın karşısına çıktı. İlk savaşı Kazan kazandı, ancak İldar'ın birliğinin ordunun yalnızca bir parçası olduğunu anlayınca geri çekilmek zorunda kaldı. Kısa bir ateşkesin ardından Baydu Kazan'a, hanlığı birlikte yönetmeyi önerdi. Güçlü Oyrat beyi Nevruz, Kazan'ın Müslüman olması koşuluyla onu tahta çıkaracağı sözünü verdi. Nevruz, Baydu'nun üzerine yürüyünce, yenileceğini anlayan Baydu Gürcistan'a kaçmak istedi, ancak Nahçıvan yakınlarında tutsak alınarak Tebriz'e götürüldü ve 1295 yılında öldürüldü. Baydu'nun oğlu Kıpçak ile İldar Oğul ve diğer yakınları da öldürüldü.

Kazan Han döneminde Nevruz Bey, başta Tengriciler olmak üzere diğer dinlerden olanlara büyük bir zulüm başlattı. Birçok bey öldürüldü. Kazan, Altın Orda ile yaşanan sıkıntıları hafifletti, ancak Orta Asya'daki Ögedeyliler ile Çağataylılar, hem İl Hanlığı hem de bağlaşı Büyük Hanlık için ciddi bir tehdit oluşturmaya devam etti. Kazan taç giydiğinde, Çağatay Hanı Tuva, 9 Aralık 1295'te Horasan'ı işgal etti. Kazan, kuzenleri Soğay ile Esen Temir'i Çağatay Hanlığı ordusuna karşı gön-

derdi, ancak Soğay ile Esen Temir bunun Nevruz'un bir komplosu olduğuna inanarak kaçılar. Ardından 1296 yılında yakalanarak öldürüldüler. Bir diğer tegin olan Arslan da isyan etti. Bir dizi çatışmadan sonra o da yakalanarak ayaklanan diğer beylerle birlikte öldürüldü.

Teginlerin tasfiye edilmesinin ardından ayaklanan Tağaçar da yakalanarak öldürüldü. Tağaçar'ın ölümü, Abaka'nın döneminden beri Anadolu'da yerleşmiş olan Calayirli Baltu'nun, Kongurtay'ın oğlu İldar tarafından desteklenen isyanlarını tetikledi. İldar, Eylül 1296'da tutuklanıp öldürüldü. Daha sonra komutanlardan Kutluk Şah Anadolu'ya girerek Baltu'nun isyanını bastırdı ve onu tutukladı. Baltu, Tebriz'e getirilerek oğluyla birlikte öldürüldü. Selçuklu Sultanı II. Mesud ise Hamedan'da tutuklanarak hapse atıldı. Nevruz Bey bir süre sonra Kölemenlerle gizlice işbirliği yapmakla suçlandı. Kazan Han, Nevruz ile yandaşlarına karşı 1297 yılında bir tasfiye başlattı. O sırada Horasan ordusunun komutanı olan Nevruz'a saldırarak onu yendi. Nevruz, Kuzey Afganistan'da Herat Melik'ine sığındı, ancak Melik onu Kutluk Şah'a teslim ettikten sonra öldürüldü.

Kazan Han, Büyük Hanlık ve Altın Orda ile iyi ilişkilerini sürdürdü. 1331 yılında, diğer hanları büyük kağan Temir Han'ın altında birleşmeye çağırdı. Ülkeyi istikrara kavuşturmak için bir dizi önlemler aldı. Sadr el Din Zencari'nin yerine Reshid el Din Hamedani'yi yeni vezir olarak atayarak, onu Cami el Tevarih'i yazmakla görevlendirdi. Hamedani eserini, Kazan Han'ın ardılı Ölceytü Han döneminde bitirdi. Baltu'nun isyanından sonra Anadolu'ya genel vali olarak atadığı Baycu Noyan'ın torunu Söylemiş, 1299 yılında isyan etti. Kutluk Şah, 27 Nisan 1299 yılında Söylemiş'i Erzincan yakınlarında yenince, Söylemiş Mısır'a kaçarak Kölemenlere sığındı. Kölemen birlikleriyle birlikte Anadolu'ya geri dönen Söylemiş, yine yenilerek tutuklandı ve Tebriz'e getirilip yakılarak öldürüldü.

Kazan Müslüman olmasına karşın, başta Mısırlı Kölemenler olmak üzere ortak düşmanlarına karşı bir Tatar-Hristiyan bağlaşı kurmak için Avrupalılar ve Haçlılar ile diplomatik ilişkilerde bulundu. Ekim 1299'da, ordularıyla Suriye'ye yürüdü ve Hristiyanları kendisine katılmaya çağırdı. Ordusu Halep şehrini ele geçirdi. Vadi el Hazandar Savaşında Kölemenleri yendi. Daha sonra Şam'ı kuşattı, ancak atlarının yem sıkıntısı nedeniyle geri çekildi. Kazan Han, İslam'a geçtikten sonra Mahmud adını da almıştı ve İslam onun döneminde hanlık topraklarında hızla yayıldı. Ancak başta Tengricilik olmak üzere diğer dinlere hoşgörü gösterdi. Ulu Yasa'yı korudu. Tengrici kamlar onun hanlığı süresince siyasi olarak etkili kaldı. Kazan Han, 1304 yılında eşi Karamun'un ölümünden sonra depresyona girdi. Daha sonra kendi oğlu olmadığı için kardeşi Ölceytü'yü tergen tegin olarak aday gösterdi ve aynı yıl Kazvin yakınlarında öldü. Mazenderan'ın Lar Damavand vadisinde gömüldü.

Kardeşi Kazan ile birlikte Sünni Müslüman olan Ölceytü, Muhammed adını da aldı. Ölceytü, 19 Temmuz 1304'te taç giydi. Kayınatası ve amcası İrinçin'i 27 Haziran 1305'te Anadolu genel vali-liğine atadı. [İrinçin / Erinçen 'ferah' demektir.] Aynı yıl Büyük Hanlık, Çağatay Hanlığı ve Altın Orda Hanlığı'ndan büyükelçileri kabul etti ve Tatar iç barış sağlandı. Hanlığı sırasında 1306 yılında Orta Asya'dan bir göç dalgası oldu. Anık Böke'nin torunu Minggan Keğün, Kaydu'nun oğlu Sarban ve Yuci soyundan Temir 50 bin kişilik bir kitleyle Horasan'a geldi. [Minggan / Minggen 'binen / binici', Keğün / Keken 'öğretmen' demektir.] 1306 yılında Kartid emiri Fakhr el Din'e karşı Herat'a akın yaptı, ancak başarısına karşın beylerinden Danişmend pusuda öldürüldü. 1307 yılında Gilan'a doğru ikinci bir akın başladı. Sutay, Esen Kutluk, İrinçin, Sevinç, Çopan, Toğan ve Mümin gibi beylerin güçlerini birleştirmesi sayesinde başarılı oldu. [Suday / Sutay 'atıcı' demektir.] Başarıya rağmen, komutanı Kutluk Şah, akın sırasında yenilerek öldürüldü.

Bunun ardından, Danışmend'in oğlu Bucay'ın komutasında Kartidlere karşı bir akın daha düzenledi. [Bucay / Bıçay 'kesici' demektir.] Bucay, 5 ay süren kuşatmadan sonra kaleyi ele geçirdi. 1307 yılında Reşid el Din Hemedanî, Cami el Tevarih'i tamamladı. Daha sonra 1307'de Mehdi olduğunu iddia eden Musa'nın önderliğinde bir isyan patlak verdi. Ardından Erbil'de Hristiyanların yaptığı bir başka dini isyan patlak verdi. 1 Temmuz 1310'da isyanlar bastırıldı. 1312 yılında Ölceytü'nün veziri Sa'd el Din Savacı'nın yolsuzluk suçlamasıyla tutuklanıp 20 Şubat 1312'de idam edilmesiyle yönetimde önemli bir değişiklik oldu. Ölceytü ayrıca Kölemenlere karşı son bir akın başlattı ve başarısız oldu. Ancak kısa bir süreliğine Şam'ı aldı.

Bu arada diğer Tatar hanlıkları arasındaki ilişkiler bozuluyordu. Altın Orda'nın yeni hanı Öz Beg, 1312 yılında Ölceytü'ye bir elçi göndererek Azerbaycan üzerinde hak iddia etti. Bunun üzerine Ölceytü, 1314 yılındaki Çağatay-Büyük Hanlık savaşı sırasında Büyük Hanlık'ı destekledi ve Güney Afganistan'a girdi. Çağatay ordularını püskürttüktan sonra 1315'te oğlu Ebu Said'i Horasan ve Mazandaran'ı yönetmesi için atadı. Yuci soyundan Baba Oğul, aynı yıl Orta Asya'dan gelerek Harezm'i yağmalayınca, Altın Orda elçilerinin karşı çıkmalarına karşın, Ölceytü Baba Oğul'u idam etti. Ölceytü, 17 Aralık 1316'da Sultanıye'de öldü. Daha sonra Reşid el Din Hemedanî, Ölceytü'yü zehirleyerek öldürmekle suçlanarak idam edildi. Ölceytü'nün yerine oğlu Ebu Said geçti.

Altın Orda hanı Öz Beg, 1319'da Ölceytü'ye bağlılık sözü veren ancak 1319'da isyan eden Çağatay tegini Yasağur ile birlikte 1319'da Azerbaycan'ı işgal etti. Ebu Said, Yasağur'la savaşmak için Emir Hüseyin Calayir'i gönderdi. Kendisi de Öz Beg'e karşı yürüdü. Öz Beg, Çopan'ın yardımcı güçleri sayesinde kısa sürede yenildi. Yasağur 1320'de Çağatay hanı Kepek tarafından öldürüldü. Ebu Said, 1335 yılında Öz Beg'in ikinci bir saldırısına uğradı. Savaşmaya giderken Karabağ'da yolda öldü. Ölüsü

Sultaniye'ye götürülerek oraya gömüldü. Ebu Said bir oğlu olmadan ölünce, veziri Gıyas el Din, Tuluy soyundan olan Arpa Keğün'ü tahta aday gösterdi ve 5 gün sonra Arpa Keğün Karabağ'da han ilân edildi. Arpa Keğün tahta geçer geçmez hemen Öz Beg Han'ın saldırısıyla uğraşmak zorunda kaldı. Öz Beg Han'ın ordusunu yenilgiye uğrattı. Ardından Ebu Said'in dul eşi Bağdat Hatun'u Ebu Said'i zehirlemek ve Öz Beg ile bağlaş kurmakla suçlayarak idam etti. Daha sonra Ebu Said'in kız kardeşi Satı Beg ile evlendi. [Sata / Satı 'mercan' demektir.] Dindar bir Müslüman olmayan Arpa Keğün, daha çok Cengiz Han'ın Ulu Yasa'sından yana oldu. Hanlığı, Oyratların bir kısmı ve onların önderi olan Bağdat valisi Ali Padişah tarafından kabul edilmedi. Ali Padişah, Ebu Said'in amcasıydı ve tahtta gözü vardı. Ali Padişah, 29 Nisan 1336'da Maraga yakınlarındaki Caşatu ovalarında Arpa ile savaşmaya başladı. Arpa yenilerek yakalandı ve 15 Mayıs 1336'da Mahmud Şah'ın oğlu Emir Celal el Din Mesud Şah tarafından öldürüldü. Arpa'nın öldürülmesinin ardından İl Hanlığı dağılma sürecine girdi.

Arpa'dan sonra tahta geçen Külegü soyundan Musa Han, Baydu'nun torunuydu. Bu arada Arpa Keğün destekçilerinden Hacı Tağay, 20 Temmuz 1336'da başka bir tegin olan Pır Hüseyin'i (Muhammed Han) han ilân etti. Yapılan savaşta Musa'nın ordusu yenildi. Ali Padişah yakalarıp idam edilirken, Musa kaçmak zorunda kaldı. Tahttaki iddiasından vaz geçmeyen Musa, Bağdat'a çekildi ve ertesi yıl güçlerini Toka Temir ile birleştirerek Sultaniye'yi işgal etti. Ancak kısa süre sonra Emir Kara Hasan tarafından yakalanarak 10 Temmuz 1337'de öldürüldü.

Calayirli Hasan Buzurg, Muhammed'i tahta çıkardığında henüz çocuk yaştaydı. Hasan Buzurg ile Muhammed Han, Ali Padişah'ın yandaşı İlhan Musa'nın güçlerini bozguna uğrattı. Hasan Buzurg daha sonra Muhammed'i Tebriz'e yerleştirdi. Tayıçut boyundan Çopanlılardan Hasan Küçük'ün ordusuyla

1338 yılında Van yakınlarındaki Ala Dağ bölgesinde yapılan savaşta, Hasan Buzurg ile Muhammed Han yenilgiye uğradı. Hasan Buzurg kaçtıktan sonra Muhammed Han Çopanlılar tarafından yakalanarak idam edildi.

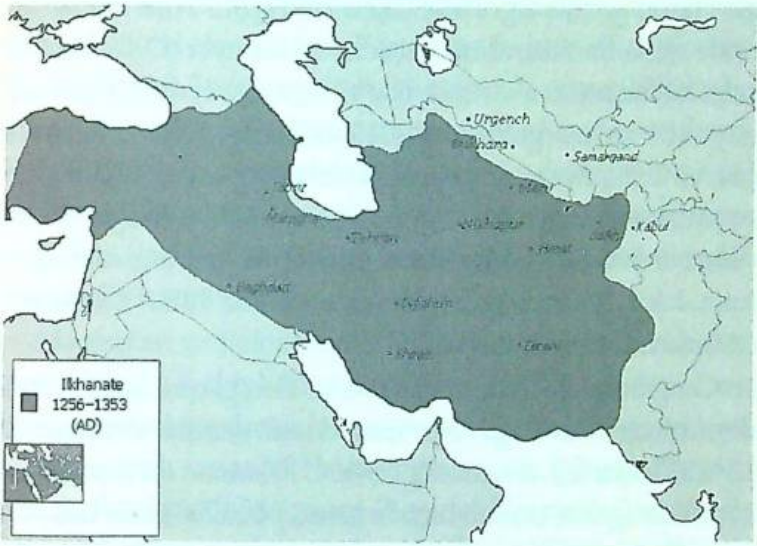
Ölceytü Han'ın kızı olan Satı Beg ve eşi Emir Çopan'dan olan oğlu Sorgan, Arpa Keğün'ün tarafını tutmuştu. [Sorgan / Sorgan 'soğuran' demektir.] Arpa'nın ölümünden sonra Sorgan, Calayir hanedanının kurucusu Hasan Buzurg ile güçlerini birleştirdi. Hasan Buzurg, Batı İran'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra Sorgan'ı Karabağ valisi yaptı. Ancak Temmuz 1338'de Çopan'ın torunu Hasan Küçük'ün Hasan Buzurg'u yenmesi üzerine Satı Beg ve Sorgan Hasan Küçük'ün yanına geçti. Hasan Küçük, o yıl Satı Beg'i İlhanlı tahtına çıkardı. Böylece İl Hanlığı tahtına ilk kez bir kadın geçmiş oluyordu. Ancak egemenliği, İran'ın kuzeybatısındaki Çopanlıları aşamadı.

Güneybatı İran'ı ve Irak'ı kontrol eden Hasan Buzurg, İl Hanlığı tahtında hak iddia eden Toğa Temir'den yardım istedi. Toğa Temir, 1339 yılında Çopanlı topraklarını işgal etti. Çopanlıların önderi Hasan Küçük, kendisini desteklemesi karşılığında Satı Beg'e evlenme sözü verdi. Amacı Hasan Buzurg'u Toğa Temir'den uzaklaştırmaktı. Calayirliler desteklerini geri çektiler ve Toğa Temir, geri çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Hasan Küçük, Satı Beg ve oğlundan kuşkulanarak onu tahttan indirdi ve ardından Satı Beg'i tahta aday gösterdiği Süleyman Han ile evlenmeye zorladı.

Külegün'ün üçüncü oğlu Yoşmut'un soyundan gelen Süleyman Han, 1339 yılında tahta çıktı. [Yoşmut / İşmut 'ışıklı / aydın' demektir.] Daha sonra Hasan Küçük'ün kuklası Satı Beg ile evlendi. Süleyman, Haziran 1340 yılında Hasan Buzurg komutasındaki Calayirlilere karşı yapılan savaşta hazır bulundu. Çopanlılar bu savaşı kazandı. Süleyman Han, daha sonra Sivas yakınlarında Eretna'yla yaptığı bir savaşı yitirdi. 1343 yılında Hasan Küçük öldürüldü ve Satı Beg'in oğlu Sur-

gan, Yağı Bastı ve Melik Eşref arasında bir çekişme ortaya çıktı. Melik Eşref, Sürğan'ı yendikten sonra, Süleyman Hanı Hasan Küçük'ü öldürmekle suçladı. Süleyman, Hasan Buzurg'a müdahale etmesi için çağrıda bulununca, Hasan Buzurg onu Tebriz'e götürdü.

Melik Eşref, Anuşirvan adlı başka bir kuklayı yeni İl Hanı olarak tahta aday gösterdi. Hasan Buzurg ise Süleyman'dan desteğini çekti. Bunun üzerine Süleyman Han, Hacı Tağay'ın yeğeni İbrahim Şah'ın bulunduğu Diyarbakır'a kaçtı. Kökeni belli olmayan Anuşirvan Han, 1344'ten 1357'deki ölümüne kadar İl Hanlığı tahtında kaldı. Çopanlı önderi Melik Eşref'in kuklası olan Anuşirvan'ın hiç bir gücü yoktu. Ancak kendi adına sikke basan son İl Hanı oldu.

İl Hanlığı

Tatarların Dünyaya Etkileri

Cengiz Han üç büyük akna kendisi önderlik etti. 1209'da ilk önce, Çin'in kuzeybatısında eski ipek yolu üzerindeki Tangut Kağanlığı'na karşı bir akın başlattı. Tangutlar, Tatarlarla bir

ticaret anlaşmazlığına düşmüşlerdi. Cengiz Han Tangutları alt ederek, ticarete uyguladıkları gümrük vergilerini düşürmelerini sağladı ve Tataristan'a döndü. İkinci akını, Çin'in kuzeydoğusunu denetim altında tutan Mançu Kağanlığı'na karşı yaptı. Mançular da Tatarlarla ticaret anlaşmazlığına düşmüştü. Tatarlara sattıkları ürünlere yüksek fiyatlar uyguluyorlardı. 1215'te Tatarlar Mançuları yenip başkent Dadu'yu ele geçirerek, başkentlerini güneye taşımaya zorladı. Cengiz Han ticaret açısından istediğini elde ederek yine Tataristan'a döndü.

Üçüncü akını, Orta Asya'ya gönderdiği ticaret kervanının ve elçisinin öldürülmesi nedeniyle başlattı. Cengiz Han'ı iyi tanımayan Harezm Şahu Muhammed, Tatarlar ile Orta Asyalı Türkler arasındaki ticaret koşullarında değişiklik isteyen Cengiz Han'ın gönderdiği Tatar elçisini öldürdü. Türk geleneklerinde elçilerin öldürülmesi açık savaş ilanıydı. Orta Asya'ya karşı başlatılan bu akın öncelikle bir öç eylemiydi. Cengiz Han büyük bir ordu örgütleyerek 1219'da Orta Asya'ya doğru yola çıktı ve Orta Asya'yı ele geçirmesi birkaç yılını aldı. 1225'te Orta Asya'dan ayrıldığında, daha önceki akınlarında olduğu gibi ordularının tümünü geri çekmedi. Bu kez ele geçirdiği toprakları tutmak için Tatar birliklerini bıraktı. 1227'de Tataristan'a geri dönerken Cengiz Han öldü.

Cengiz Han'ın ölümünden sonra tahta geçen Ögedey Han döneminde Tatar Kağanlığı'nın en büyük genişlemesi yaşandı. 12 yıllık kağanlığı sırasında (1229-1241) Tatarlar, denetimleri altındaki bölgeleri önemli ölçüde artırdılar. 1230'larda Batı Asya'yı, Doğu Avrupa'yı, İran'ı, Anadolu'yu ve Kafkasya'yı ele geçirdiler. 1234'te, Mançu Kağanlığı'nı tümüyle ortadan kaldırdılar. 1260'lara gelindiğinde, iç kavgalar yüzünden imparatorluk parçalanmaya başladı ve birbirinden ayrı dört hanlığa bölündü.

Tatar Kağanları tıp ve astronomideki gelişmeleri finanse ettiler ve büyük yapı projeleri gerçekleştirdiler. Örneğin Büyük

Kanal'ın Pekin yönünde genişletilmesi, Dadu yakınlarında Hanbalık (bugünkü Pekin) adlı yeni bir başkent'in kurulması ile Şangdu'da yazlık bir saray yapılması, İran Azerbaycan'ındaki Süleyman Tahtı'nın yeniden kurulması, oldukça büyük bir yol ve posta ağının oluşturulması bunlardan birkaçıdır. Ayrıca bilim ve mühendislik alanındaki gelişmeleri özendirdiler. Avrupa ile Asya'yı güçlü bir biçimde birbirine bağlayarak, Doğu ile Batı arasında sık ve uzun süreli ilişkilerin yaşandığı bir dönemi başlattılar. Tatarlar kağanları, yabancı gezginlere karşı çok konuksever davrandılar.

Tatarlar ayrıca Avrasya'nın çok büyük bir bölümünde sermaye dolaşımını hızlandırdılar ve özendirdiler. Avrupalı tüccarların, zanaatkârların ve elçilerin Çin'e kadar gelmelerine izin verdiler. Tatarların yabancılarla ilişkileri, eski dünyanın ekonomik ve kültürel olarak küreselleşmesine neden oldu. Asya malları Avrupa'ya kervan yollarıyla ulaşarak, Avrupalıların bu ürünlere yönelik isteklerinin artmasına ve Asya'ya deniz yoluyla ulaşmalarına ve sonunda Amerika'nın bulunmasına yol açtı. Bu gelişim, denize kıyısı olan İngiltere, Hollanda, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerin zenginleşerek, sömürgeci ülkelere dönüşmeleriyle sonuçlandı.

Macaristan ve Polonya'ya 1241'de yapılan Tatar saldırıları Avrupalıları o kadar korkuttu ki, Papa 1245'te, Tatarlara karşı bir Haçlı seferi yapılması için çağrıda bulundu. Bu gerçekleşmeyince, daha sonra iki Hristiyan misyoner Tataristan'a gönderildi. Bunlar, 1245'te giden Pian del Karpınılı Covanni ile 1253-1255 yılları arasında giden Rubruklu Vilyam'dı. İkisi de Tatarlarla yakınlaşma sağlamak, onları Avrupa'ya daha çok saldırmaktan caydırmak ve Hristiyanlığa dönüştürmek için çalıştı. Avrupalılar, Tatarların Hristiyanlığa geçmiş "Papaz John" adında bir önderleri olduğu bilgisini almışlardı. Tatarların küçük bir kısmı Nestoryan Hristiyanıydı. Nestorian mezhebi MS 5. yüzyıl dolayında Avrupa'da yasaklanmıştı, ama

önce Batı Asya'ya, sonra da Doğu Asya'ya kadar uzanmıştı. Ancak Tatarların Hristiyanlığa dönüştürülebileceği düşüncesi, yalnızca bir hayaldi. Bununla birlikte Pian del Karpinili Covanı ile Rubruklu Vilyam, Tatar saraylarında konukseverlikle karşılandılar.

Batılı misyonerlerle birlikte gelen tüccarlar Tatar bölgelerine ulaştı ve ticaretin gelişmesini isteyen Tatarlar onlara çok iyi davrandı. Tatarlar ticareti sürekli olarak özendirdiler ve desteklediler. Çin Türklerinin (Tabgaçlar, Kıtaylar ve Tangutlar), hiçbir şey üretmeyen ve yalnızca mal alışverişi yapan asalak bir grup olarak algıladıkları tüccarları küçümsemelerine karşın, Tatarlar bu tutumu değiştirerek uluslararası ticareti kolaylaştırmaya çalıştılar. Tatar yönetimi altında tüccarlar, Çin'de daha önceki dönemlerden daha yüksek bir statüye sahip oldular. Bunun dışında Tatarlar, Çin'de dolaşımda olan kağıt para oranını artırdılar ve kağıt paranın değerli metaller karşısındaki değerini güvence altına aldılar. Ayrıca egemenliklerini sağlama almak ve ticareti özendirmek için çok sayıda yol yaptılar.

Tatarların geliştirdiği yam sistemi (posta konakları) aracılığıyla tüccarların malları güvence altına alındı. Yam sistemi, resmi postanın imparatorluğun bir bölümünden diğerine iletilmesini kolaylaştırmak için tasarlanmıştı. Yollar boyunca yaklaşık her 150 kilometrede bir kurulan ve yiyecek, at, barınma malzemeleriyle donatılmış olan büyük yamlar, ticaret ya da diplomatik amaçlarla gezen tüm yolcular için inanılmaz bir kolaylık sağladı. Tatar yönetimi döneminde tüccarlar, daha önceki Çin kağanlarının yönetimi sırasında olduğu gibi aşırı yüksek vergilendirme ile karşı karşıya kalmıyorlardı. Tatar egemenliği altındaki topraklarda tüccarlara vergi indirimleri ve avantajlar sağlanarak ticaret özendirildi.

Tatarlar, kervan ticaretini özendirmek için Ortak adında tüccar birlikleri kurdular. Avrasya'daki kervan ticareti daha önce tüccarlar için olağanüstü derecede pahalıydı. Genellikle her

kervanda 70 ila 100 kişi olur ve uzun süren yolculuk boyunca beslenme ve kervan hayvanı için yüksek giderler öderlerdi. Çok sayıda kervan, doğal afetler ya da haydutların yağmalamaları nedeniyle zarar görürdü. Tatarlardan önce kervan yollarını insan ve hayvan kemikleri ile doluydu. Bu nedenlerden dolayı Tatarlar, tüccarların ekonomik kaynaklarını birleştirerek tek bir büyük karavan altında topladıkları Ortak'ları kurdular. Böylece tüccarlar zarar etmekten kurtulmuş oluyordu. Yolculuk sırasındaki zararlar, Ortak'a katılan tüccarlar tarafından ortaklaşa paylaşılıyordu. Tatarlar ayrıca, Ortak'lara bağlı oldukları sürece tüccarlara düşük faizli krediler veriyordu. Tatarlar, devletler arası ilişkileri bugün "Pax Mongolica" olarak adlandırılan Tatar Barışı yoluyla desteklediler. Avrasya'nın çok büyük bir bölümünü ele geçirerek, yolcuların güvenliğini sağladılar. Çeşitli Tatar hanlıkları arasındaki kimi anlaşmazlıklara karşın, ticaret genellikle Tatar toprakları içinde tehlikeli olmaktan çıktı.

Tatarlar yaylak-kışlak göçü yaptıkları için, örgütlü bir zanaatkâr sınıfları yoktu. Esnafın gerek duyduğu malları bir yerden bir yere taşımakta güçlük çekiyorlardı. Dolayısıyla şehirlerde yaşayan Orta Asya'daki ve Çin'deki diğer Türk halklarına ekonomik olarak bağımlıydılar. Bu nedenle zanaatkârlara çok değer verdiler. Örneğin Cengiz Han Harezm akınları sırasında, askerlerine hiçbir zanaatkâra zarar vermemeleri için buyruk vermişti. Tatar topraklarındaki zanaatkârlara vergi indirimi sağlayarak, onları ücretsiz emek harcamaktan kurtardılar. Tatarların olağanüstü yapı projeleri zanaatkârların, mimarların ve teknokratların hizmetini gerektiriyordu. Cengiz Han'dan sonra tahta geçen oğlu Ögedey, Tataristan'daki ilk başkentleri olan Karakurum şehrini, torunu Kubilay da Çin'de Hanbalık (bugünkü Pekin) şehrini kurdu.

Tatarların zanaatkârlara karşı olumlu tutumu büyük yarar sağlayarak, uluslararası ilişkiler ve kültür alışverişi kolaylaştı.

Tatarlar, Çin ile İran arasındaki bölgelerde dolaşabilmeleri için bilinen dünyanın her yerinden zanaatkârlar topladılar. Örneğin, üç ayrı dokuma topluluğu Orta Asya ve İran'dan Çin'e taşındı, çünkü Tatarların çok sevdiği altın sırmalı özel bir tür dokuma üretiyorlardı. Bir çok Çinli Türkressam İran'a gönderildi ve böylece minyatür ve resim sanatı İran'da büyük bir etki yaptı. Tatarlar, zanaatkârlara birçok toplumda olduğundan daha yüksek bir statü sağladı. Örneğin, daha önce Çin'de zanaatkârların düşük bir toplumsal statüsü vardı. Tatarlar zanaatkârların yaptıkları mallara değer vererek, onlara ayrıcalıklar tanıdılar. Bunun yanında, el yapımı malların üretimini denetlemek için çok sayıda devlet dairesi kurdular. Ayrıca tunç, altın ve gümüş eşyalar için bürolar kurdular.

Tengrici Tatarların yabancı dinlere karşı büyük bir hoşgörüleri, daha doğrusu aşırı liberal bir siyasetleri vardı. Başka dinlere inananlara ve yabancı din adamlarına çok yumuşak davrandılar. Bu dinlerin desteğini kazanmak için Budist, Müslüman, Taoist ve Nestoryan din adamlarını vergiden ayrıcalıklı bile tuttular. Bu davranış, Tatarların kısa sürede kendi dinlerini terkederek, kendi kültürlerine yabancı olan dinlere girmeleriyle sonuçlandı. Böylece toplumsal yapıları bozularak eski güçlerini yitirdiler. Batıdaki Tatar hanlarının İslama geçip Tatarları Müslümanlaştırmaları, Tataristan'daki ve Çin'de- ki Tengrici Tatarlardan kopmalarına yol açtı. Bu kopuş, doğudaki Budistleşen Tatarların etnik kimliklerinin Mançular tarafından manipüle edilmesini kolaylaştırarak, Tataristan'daki Tatarların Moğollara dönüşmesine yol açtı.

Bugünkü Moğolistan topraklarının kuzeyinde kalan Tatarlar (Uryangıt boyu) günümüzün Sahaları ile Tuvalarını oluşturdu. Batıya göç eden Tatarlar ise, buralardaki Oğuz, Kıpçak, Karluk gibi diğer Türk boylarıyla karıştılar. Günümüzdeki Kazaklar, Kırgızlar, Nogaylar, Karakalpaklar, Özbekler gibi Türk halkları bu karışım sonucu ortaya çıktı. Daha batıya gidenler,

kuzeyde İdil Bulgarları ve Başgırtlarla karışarak günümüzdeki Kazan Tatarlarını ve Başgırtları, güneyde Türlülerle (Kırım Türkleriyle) karışarak Kırım Tatarlarını oluşturdular. Önemli bir kısmı da Ruslarla karıştı.

Kaynakça

Alinge, Curt. Moğol Yasaları. (1967). Çev. Coşkun Uçok, Sevinç Matbaası, İstanbul.

Allsen, Thomas T. (1987). *Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*. University of California Press.

Allsen, Thomas T. (2004). *Culture and conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge University Press.

Altan Tobçi, Tuncer Gülensoy, Belleten, TTK, 1986. PDF.

Altunkaynak, Erdoğan. Cengiznâme Hakkında Bazı Değerlendirmeler, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VII, Sayı 1, İzmir 2007.

Amitai-Preiss, Reuven (1995). *Mongols and Mamluks: The Mamluk-İlkhani War, 1260-1281*. Cambridge University Press.

Amitai-Preiss, Reuven; Morgan, David (2000). *The Mongol Empire and Its Legacy*. Brill.

Atwood, Christopher P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York, NY: Facts on File, Inc.

Barfield, Thomas Jefferson (1992). *The perilous frontier: nomadic empires and China*. Blackwell.

Brent, Peter (1976). *The Mongol Empire*. Weidenfeld & Nicolson.

Burgan, Michael (2005). *Empire of the Mongols*. New York, NY: Infobase Publishing.

Diamond, Jared (1997). *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. New York, NY: W. W. Norton & Co.

d'Ohsson, A. Konstantin. Moğol Tarihi. Nesnel Yayınlar. İstanbul, 2008.

Finlay, Robert (2010). *The Pilgrim Art: Cultures of Porcelain in World History*. Berkeley, CA: University of California Press.

Franke, Herbert, (1983). *FIVE Sung Embassies: Some General Observations*. In Rossabi, Moris. *China Among Equals: The Middle Kingdom and Its Neighbors, 10th-14th Centuries*. University of California Press.

Fuller, Graham E. (2010). *A World Without Islam*. Little, Brown.

Gorelova, Liliya M., (2002). *Manchu Grammar*, Brill.

Grousset, Rene (1970). *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*. Rutgers University Press.

Haenisch, Erich (1931). *Untersuchungen Über Das Yüan-Ch'ao Pi-shi, Die Geheime Geschichte Der Mongolen*, Verlag von S. Hirzel in Leipzig.

Halperin, Charles J. (1985). *Russia and the Golden Horde: The Mongol Impact on Medieval Russian History*. Indiana University Press.

Hildinger, Erik (1997). *Warriors of the Steppe: A Military History of Central Asia, 500 B.C. to 1700 A.D.* Da Capo Press.

Hull, Mary (1997). *The Mongol Empire*. Greenhaven Press.

Ivanics, Mária (2007). *Enslavement, Slave Labour, and the Treatment of Captives in the Crimean Khanate*. In Dávid, Géza; Pál Fodor. *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*. Leiden: Brill.

Jackson, Peter (2014). *The Mongols and the West: 1221-1410*. Taylor & Francis.

Journal of History School (JOHS), Issue XVI, 2013.

Kamola, Stefan. (2019). *Making Mongol History*. Edinburg University Press.

Magocsi, Paul Robert (2017). *Şu Mübarek Topraklar Kırım ve Kırım Tatarları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Man, John (2004). *Genghis Khan: Life, death and resurrection*. New York, NY: Thomas Dunne Books.

Manz, Beatrice Forbes. *The Rise and Rule of Tamberlane*. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Martin, Janet (2007). *Medieval Russia, 980-1584*. Cambridge University Press.

Melville, Charles (2020). *The Timurid Century: The Idea of Iran Vol.9*. University of Cambridge, English: Bloomsbury Publishing.

Morgan, David (2007). *The Mongols*. Blackwell Publishing.

Nicolle, David (1998). *The Mongol Warlords*. Brockhampton Press.

Prawdin, Michael (1961). *Mongol Empire*. New Brunswick, NJ.

Saunders, John Joseph (2001). *The history of the Mongol conquests*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Poetical Passages in the Erdeniyin Tobči, A Mongolian Chronicle of the Year 1662 By Satang Sečen, Mouton & C, 1961.

Robinson, Francis. (2007) *The Mughal Emperors And the Islamic Dynasties of India, Iran and Central Asia*. Thames and Hudson Limited

Saunders, J. J. (1971). *The History of the Mongol Conquests*. Routledge & Kegan Paul.

Soucek, Svatopluk (2000). *A History of Inner Asia*. Cambridge.

Takekoshi, Yosaburo (2004). *The Economic Aspects of the History of the Civilization of Japan, Volume 1.*, Taylor & Francis, 2004.

Temir, Ahmet. Moğolların Gizli Tarihi, TTK Yayınları, II. Dizi, Sayı 13, 1986. sa. XV.

Tevarihî Güzideî Nusret Name, A. M. Akramov, İstanbul, 2009.

The Eastern Parts of The World 1253-1255, (1942). Redford Press, London.

The Tarikh-i-Rashidi: a history of the Moghuls of central Asia by Mirza Muhammad Haidar Dughlat; Editor: N. Elias, Translated by Sir Edward Denison Ross, Publisher: S. Low, Marston and co., 1895.

Weatherford, Jack (2004). Genghis Khan and the Making of the Modern World. New York, Three Rivers Press.

Wright, Thomas, The Travels of Marco Polo, the Venetian. PDF

Spuler, Bertold (1943). Die Goldene Horde, die Mongolen in Russland, 1223-1502 (in German). O. Harrassowitz.

Tevarihî Güzideî Nusret Name, (2009). A. M. Akramov, İstanbul.

Vasilii Vladimirovitch Barthold, Four Studies on the History of Central Asia, Vol. 3 (1962).

Vernadsky, George (1953), The Mongols and Russia, Yale University Press.

Vernadsky, George. (2015). Chingis Khan's Yasa. Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 3, No. 3/4 (Dec., 1938).

Yılmaz, Metin. Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 8 Sayı: 18 (2004).

Козин С.А. Сокровенное сказание. Издательство Академии наук СССР, 1941. (Kozin S.A. Gizli efsane. SSCB Bilimler Akademisi yayınevi, 1941.)

元朝秘史-书格 (旧版), "Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi-Kitap (Eski Baskı)".

論匈奴突厥蒙古的關係 "Hunlar, Türkler ve Moğolistan ilişkileri üzerine"

<https://chaoglobal.wordpress.com>

"Cami el Tevarih, Reşid el Din Feyzullah Hamedani, Neşr Elberz, Tahran, 1954."

Kaynak Sözlükler

Bahşayış Lugatı (Eski Oğuzca), haz. F. Turan, Mücellit Matbaası, İstanbul, 2001.

Caferoğlu, A. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. 1968. İstanbul.

Buharalı Şeyh Süleyman Efendi. Lûgât-i Çağatay ve Türkî-i Osmani, Bey Hadi, Tebriz, 2005.

Erman, Arif Cengiz. Türk Dilinin Köken Sözlüğü, Urzeni Yayınevi, İstanbul, 2019.

Kaşgarlı Mahmut. Divanı Lugat-it-Türk, çeviren Besim Atalay. 1986. Ankara.

Meredow, A. Magtymgulynın Düşündürişli Sözlüğü, Günbed Kabus, 1997.

Şemseddin Sami. Kamusî Türkî, Bey Hadi, Tebriz, 2008.

Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig, çev. Mustafa Kaçalın, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, isbn 978-975-17-3359-7.

Wilken, Jens. Handwörterbuch des Altuigurischen (Eski Uygurcanın El Sözlüğü). Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. 2021.

ARİF CENGİZ ERMAN

İzmir'lidir. İstanbul'da doğdu. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Matematik okudu. 12 Eylül Askeri darbesinden sonra yurt dışına çıktı. İsveç Uppsala Üniversitesi'nde iktisat ve uluslararası ilişkiler okudu. İktisat tarihinde yüksek lisans yaptı. Bir süre üniversitede araştırma yaptı. Daha sonra ABD'ye yerleşti. Türkoloji disiplini aldıktan sonra Maryland Üniversitesi'nde Türk dilleri uzmanı olarak görev yaptı. Arif Cengiz Erman'ın yayımlanmış eserleri:

- *Gök Tanrı İnancı*
- *Türklerin Gerçek Tarihi*
- *Turan tarihine Giriş*
- *Türk Dilinin Köken Sözlüğü*
- *Devlet ve Demokrasi*
- *Sermaye Birikimi*
- *Hazar Kağanlığı*
- *Çin Tarihini Gerçeği*

SARMAL KİTABEVİ

Yayıncı Sertifika No: 48172

ISBN: 978-625-7647-59-5

Arif Cengiz Erman

Cengiz Han'ın Tatar Kağanlığı

Yayına Hazırlayan: *İsmet Gülseçgin*

1. Baskı: Ağustos 2021

Baskı ve Cilt

Repar Tasarım Matbaacılık

Merkez Mah. Cemal Ulusoy Cad. No: 43

Yenibosna /Bahçelievler/İstanbul

Sertifika No: 40675

Sarmal Kitabevi

Handegül Sok. Adatepe Sitesi A-3 Blok D: 65

Maltepe - İstanbul

Tel: 0532 297 72 59

www.sarmalkitabevi.com

Tarihçiler Cengiz Han'ın Moğol olduğunu ve kurduğu kağanlığın bir Moğol kağanlığı olduğunu öne sürerler. Bu resmî tarihe göre küçük bir azınlık olan Moğollar, kendilerinden sayıca çok daha kalabalık olan Türkleri egemenlikleri altına alarak büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Ancak bu tarihçilerin hiç biri, Cengiz Han'dan önce Moğol adlı bir halkın tarihteki varlığını her hangi bir tarihi kaynağa dayandırarak açıklayamazlar. Moğollar, Cengiz Han'la birlikte sanki gökten düşmüş gibi birden bire tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu tarihçilerin, Tarihi kaynak olarak ortaya sürdükleri tek belge ise, Çince yazılmış olan "Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi" adlı metindir. Gerçekte bir destandan başka bir şey olmayan bu metin, artık "Moğolların Gizli Tarihi olarak" biliniyor.

Yalnızca çok değerli bir sözlük olarak değil, ama aynı zamanda çok değerli bir tarihî belge olarak da büyük bir önem taşıyan Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyıl sonunda yazdığı Divanî Lugat el Türk adlı eserinde, Moğollar ile ilgi hiç bir bilgi bulunmaz. Kaşgarlı Mahmud eserinde, adlarını yazdığı bütün Türk boylarının yanında Farslardan, Tibetlilerden ve hatta Japonlardan bile söz eder, ancak Moğollardan bir tek söz bile etmez. Anayurdu Orta Asya'yı çok iyi tanıyan Kaşgarlı Mahmud acaba Moğolları dikkate mi almamış, yoksa Orta Asya'da hiç bir Moğola mı rastlamamış? Kaşgarlı eserinde, olmayan bir halkın varlığından nasıl söz edebilirdi? Ancak Çinli ve Batılı tarihçilere ve dahi onları hiç sorgulamadan tekrar eden Türk tarihçilere göre Moğollar, tarih boyu Türklerle bir arada yaşamış. Kaşgarlı Mahmud da bir arada yaşadığı bu Moğolları hiç fark etmemiş meğer! 16. yüzyılda yazılmış olan ve Türk tarihi açısından çok değerli bir tarihî kaynak olma niteliği taşıyan Tevarihî Güzidei Nusret Nâme'de ise, Moğol olarak adlandırılan halkın aslında Tatarlar olduklarını yazar. Ancak Moğolların Türklerden ayrı bir halk olduğunu savunan tarihçilere göre bu eserlerin hiç bir önemi yoktur anlaşılan.

www.sarmalkitabevi.com

